

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU VE İSLAM ÜLKELERİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU EKONOMİ POLİTİĞİ ANABİLİM DALI

**İSLAM İKTİSAT DÜŞÜNCESİNDE PARA: TARİHİ, GELİŞİMİ VE
KRİPTO PARALAR**

Doktora Tezi

Tamer YARDIM

İSTANBUL, 2021

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU VE İSLAM ÜLKELERİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU EKONOMİ POLİTİĞİ ANABİLİM DALI

**İSLAM İKTİSAT DÜŞÜNCESİNDE PARA: TARİHİ, GELİŞİMİ VE
KRİPTO PARALAR**

Doktora Tezi

Tamer YARDIM

Danışman: Prof. Dr. Ahmet TABAKOĞLU

İSTANBUL, 2021

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyadı	: Tamer YARDIM
Anabilim Dalı	: Ortadoğu Ekonomi Politikası
Danışman	: Prof. Dr. Ahmet TABAKOĞLU
Tez Türü ve Tarihi	: Doktora – 2021
Anahtar Kelimeler	: İslam İktisadı, Ana Akım İktisat, Para

ÖZET

İSLAM İKTİSAT DÜŞÜNCESİNDE PARA: TARİHİ, GELİŞİMİ VE KRIPTO PARALAR

Modern insanlar, kullandıkları mal ve hizmetlerin neredeyse tamamını dışarıdan temin etmektedirler. İnsanlar artık ihtiyaçlarının çok önemli bir kısmını satın alabilmek adına para ya da ücret karşılığında emeklerini ortaya koymakta yani çalışmaktadırlar. Tarihsel süreç içerisinde para olarak kullanılan şeyler değişim göstermiş ve bu durum günümüzde de devam etmektedir. Genel olarak içsel değere sahip paralardan itibari paralara doğru ilerleyen bu değişim, somuttan soyuta doğru gelişmiştir. Ana akım iktisadi düşünce, parayı bir değer ölçüsü ve bir mübadele aracı olarak değerlendirmenin yanı sıra bir meta olarak görmektedir. Günümüz iktisat düşüncesinde para; bir mal gibi alınıp satılmakta ve ekonomik karar almada sosyal, zihni ve duygusal ön yargılarımızı etkilemektedir. İslam iktisadı ise, paranın kendiliğinden hiçbir görevi yerine getiremeyeceğini söylemektedir. Dolayısıyla parayı bir meta olarak değil bir mübadele aracı, bir değer ölçüsü ve değer saklama aracı olarak görmektedir. Para, mübadeleye girdiğinde bir varlığa dönüştüğünde veya bir hizmet satın alındığında fayda sağlamış olmaktadır. Kripto para ve blok zincir teknolojisi ile birlikte gelişen yeni nesil dijital finans sektörü, ana akım iktisadın zararlarının giderilmesi ve kapitalist sistemin boyunduruğundan kurtulabilmesi için “ibaha” ilkesi gereğince İslami finansla hizmet edebilir hale gelebilmektedir. Ayrıca asimetrik bilgi sorununun çözülerek maliyetlerin düşürülmesinde, sosyal dayanışma kuruluşlarında ve ülkelerin kendi aralarında kullanabilecekleri para birimleriyle bağımsız bir para politikası belirlenmesinde bu teknolojiye dayanılarak faydalanılabilmektedir.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname	: Tamer YARDIM
Field	: Political Economy of Middle East
Supervisor	: Prof. Dr. Ahmet TABAKOĞLU
Degree Awarded and Date	: PhD – 2021
Keywords	: Islamic Economy, Mainstream Economy, Money

ABSTRACT

MONEY IN ISLAMIC ECONOMICS THOUGHT: HISTORY, DEVELOPMENT AND CRYPTO COINS

Modern people outsource almost all of the goods and services they use. People now put their labor in return for money or wages in order to buy a very important part of their needs, that is, they work. Things used as money have changed in the historical process and this situation continues today. This change, which generally progressed from money with intrinsic value to fiat currencies, developed from concrete to abstract. Mainstream economic thought sees money as a commodity as well as a measure of value and a medium of exchange. Money in today's economic thought; It is bought and sold like a commodity and affects our social, mental and emotional prejudices in economic decision making. Islamic economics, on the other hand, says that money cannot fulfill any task by itself. Therefore, he sees money not as a commodity but as a medium of exchange, a measure of value and a means of value storage. When money is exchanged, it becomes an asset or a service is purchased. The new generation digital finance sector, which develops with crypto money and blockchain technology, can become able to serve Islamic finance in accordance with the "ibaha" principle in order to eliminate the damages of mainstream economics and to get rid of the yoke of the capitalist system. In addition, this technology can be utilized in reducing costs by solving the asymmetric information problem, determining an independent monetary policy with currencies that can be used in social solidarity organizations and among countries.

ÖNSÖZ

Ekonomik işlemlerin tümü için ortak bir payda olan para, İslam’da bir nakil aracı olarak ifade edilirken, ana akım iktisat için faiz ve bankacılık teorisini meşrulaştırmak adına bedeli olan bir emtia olarak tarif edilmektedir. Paranın ve bankacılığın, modern bir ekonomi için parasal ve finansal istikrarı sağlaması beklenirken, finansal istikrarsızlık, modern ekonomi tarihinde sürekli olarak karşılaşılan bir olgu olmaya devam edegelmiştir. Para ve fiyatlarda meydana gelen bu istikrarsızlık; banka ve para otoritelerinde, para üretimi ve faizle ilgili bir sorun olduğunu göstermektedir. Nitekim 1970’ den beri dünyada, yüzlerce kez parasal, finansal ve borçsal kriz yaşanmış, fakat finansal araçlar olduğu düşünülen bankaların düzenleyici gereklilikleri, hiçbir finansal krizi durduramamıştır.

Çalışma konusunun belirlenmesinden hazırlanma aşamasına kadar değerli bilgi, tecrübe ve katkılarını esirgemeyen kıymetli danışman hocam, Sayın Prof. Dr. Ahmet Tabakoğlu’na saygı, sevgi ve şükranlarımı sunarım. Çalışmanın hazırlanması süresince tartışarak konu üzerindeki derinliğimin artmasına katkı sağlayan ve yol gösteren Sayın Dr. Öğr. Üyesi Murat Bayat hocama gönülden teşekkür ederim. Değerli zamanlarını esirgemeyerek bana yardımcı olan hocalarım, Prof. Dr. Muzaffer Koç ve Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Hüsrev Çelik’e teşekkür eder ve Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Murat Bozkurt hocamı saygı, şükran ve rahmetle anarım. Beni dinleme ve görüşlerimi değerlendirme zahmetine katlanan değerli dostlarım, Dr. Öğr. Üyesi Şahin Çaylı ve Arş. Gör. Dr. İslam Altun’a şükranlarımı sunarım.

Özellikle çalışma süresince aile muhabbetimizin aksamaması için özverili desteğini hep arkamda hissettiğim kıymetli eşim Meltem Yardım’a, hiçbir zaman haklarını ödeyemeyeceğim, en azından ortaya koymaya çalıştığım akademik çalışmanın küçükte olsa topluma fayda sağlaması durumunda üzerimdeki emekleri boşa gitmemiş olacak rahmetli babam Mustafa Yardım ve annem Nazime Yardım’a sonsuz şükranlarımı arz ederim.

Bütün kitaplar, tek bir kitabı daha iyi anlamak için okunur. Bu çalışmadaki amaç da o Kitabı anlamaya yönelik mütevazı bir katkı sağlamaktır.

Tamer Yardım

Düzce, 2021

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR	x
TABLolar LİSTESİ	xi
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ANA AKIM İKTİSADİ DÜŞÜNCEDE PARA TEORİSİ VE TARİHİ

1.1. Para Kavramı	3
1.2. Paranın Tanımı, Özellikleri ve Görevleri	4
1.3. Paranın Türleri	5
1.3.1. Mal Para	7
1.3.2. Kağıt Para	7
1.3.3. Kaydi Para	8
1.3.4. Dijital Para	9
1.4. Para Sistemleri – Tarihte Para Standartları	11
1.4.1. Madeni Para Sistemi	12
1.4.2. Kâğıt Para Sistemi	14
1.5. Para Talebi Kavramı	15

1.5.1. Klasik Para Talebi	15
1.5.2. Keynesyen Para Talebi: Likidite Tercihi Teorisi	16
1.5.3. Friedman'ın Modern Miktar Teorisi Yaklaşımı	18
1.6. Para Arzı Süreci	19
1.6.1. Asli Para-Kaydi Para	20
1.6.2. Merkez Bankası Para Arzı Tanımları	20
1.6.3. Merkez Bankasının Para Arzını Belirlemesi	21
1.6.4. Parasal Taban ve Para Çarpanı	21
1.6.5. Para Arzını Belirleyen Faktörler	22
1.7. Faiz, Enflasyon ve Döviz Teorileri	23
1.7.1. Faiz Teorileri	23
1.7.2. Faiz Oranını Açıklayan Teoriler ve Faiz Oranının Belirleyicileri	26
1.7.3. Enflasyon Teorileri	28
1.7.4. Döviz Teorileri	30
1.8. Para Politik Konular	31
1.8.1. Para Politikasının Amaç ve Araçları	32
1.8.2. Parasal Aktarım Mekanizması	33
1.8.3. Para Politikası Stratejisi	34
1.8.4. Merkez Bankacılığı	35
1.8.5. Finansal Piyasalar ve Kurumlar	36
1.9. Modern İktisatta Para Düşüncesinin Temelleri.....	37
1.9.1. İlk Dönem Filozoflarının Para Hakkındaki Görüşleri	38
1.9.2. Orta Çağın Son Döneminde Avrupa'da Para ile İlgili Görüşler	39
1.9.3. Merkantilist Düşüncenin Para Hakkındaki Görüşleri	41

1.9.4. Klasik İktisat Düşünürlerinin Para ile İlgili Görüşleri	42
1.9.5. Sosyalist Ekolün Para ve Banka ile İlgili Düşünceleri	43
1.9.6. Diğer Bazı Ekollerin Para ile İlgili Görüşleri	45
1.9.7. Modern İktisadın Kağıt Para, Kredi ve Bankacılık Düşüncesinin Temelleri	46

İKİNCİ BÖLÜM

İSLAM İKTİSADI'NA GÖRE PARA KAVRAMI

2.1. İslam'a Göre Para	50
2.1.1. İslam Kaynaklarında Para Kavramı	50
2.1.2. İslam' a Göre Parada Bulunması Gereken Özellikler	53
2.2. İslam Dünyasında Paranın Tarihsel Gelişimi.....	55
2.2.1. Hz. Adem (a.s.)' den Hz. Muhammed (s.a.v.)' e Kadar Para.....	55
2.2.2. Hz. Muhammed (s.a.v.) Döneminde Para	57
2.2.3. Hz. Muhammed (s.a.v.) Dönemi Sonrasında Para	58
2.2.4. Osmanlı Döneminde Para	60
2.3. İslam Hukuku Açısından Para Türleri	63
2.3.1. Mal Para.....	63
2.3.2. Madeni Para (Sikke)	64
2.3.2.1. Asli Paralar	65
2.3.2.2. Istılahi Paralar	66
2.3.3. Kâğıt Para	67
2.3.4. Kaydi Para	70
2.3.5. Elektronik Para (e-Para)	73
2.4. İslam' a Göre Para Kavramı ve Kapsamı	74

2.4.1. Mal, Semen, Nakid ve Sarf Kavramları	74
2.4.2. İslam Hukukunda Parasal Olgular	76
2.4.2.1. Faiz	77
2.4.2.2. Enflasyon	78
2.4.2.3. Kredi	82
2.4.2.4. Kambiyo İşlemleri	87
2.4.2.5. Para Basımı, Kesad, Kısmi Kesad ve İnkıta	88
2.4.3. İslam Hukukuna Göre Paranın Fonksiyonları	90
2.5. İslam Düşünürlerinin Para ile İlgili Görüşleri	93
2.5.1. Ebu Ubeyd (774-838)' in Paranın İşlevleri ile İlgili Görüşleri	94
2.5.2. Kudame b. Ca'fer (874-948)'in Para ile İlgili Görüşleri	94
2.5.3. İmam Gazali (1058-1111)'nin Para ile İlgili Görüşleri	96
2.5.4. İbn Teymiyye (1263-1328)'nin Para ile İlgili Görüşleri	98
2.5.5. İbn Kayyim (1292-1350)'in Para ile İlgili Görüşleri	99
2.5.6. İbn Haldun (1332-1406)'un Para ile İlgili Görüşleri	100
2.5.7. Makrizi (1364-1442)'nin Para ile İlgili Görüşleri	100
2.6. İslam İktisat Düşüncesi.....	101
2.6.1. İslam İktisadının Tanımı	102
2.6.2. İslam İktisat Sistemi ve Felsefesi	103
2.6.3. İslam İktisadının Kaynakları	106
2.6.4. İslam İktisadının Özellikleri ve İlkeleri	106
2.7. İslam İktisat Düşüncesinde Para	108
2.8. İslam İktisat Düşüncesinde Para Politikası.....	109
2.8.1. İslami Para Politikası Düşüncesi Olarak Paranın Zaman Değeri.....	111

2.8.2. Kredi Arzı ve Talebi Açısından Para Politikası	113
2.8.3. Bir Para Politikası Aracı Olarak Faiz Yasağı	113
2.8.4. Kaydi Para Üretiminin İslam İktisadı Açısından Değerlendirilmesi	114
2.8.5. İslam İktisadı Açısından Kısmi Rezerv Bankacılığı	117

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSLAM İKTİSADI AÇISINDAN KRİPTO PARALAR VE BLOK ZİNCİR TEKNOLOJİSİ İLE GELİŞEN FİNANSAL TEKNOLOJİLER

3.1. Sanal Para ve Sonrası	119
3.2. Kripto Para Ekosistemi	120
3.2.1. Blokzincir Teknolojisi	120
3.2.2. Kripto Paralar	123
3.2.3. Kripto Paraların Hukuki Statüleri	128
3.2.4. İslam Hukuku Açısından Kripto Para Uygulamalarının Değerlendirilmesi	130
3.2.5. Kripto Para ve Blok Zincir Teknolojisinin İslami Finansta Kullanım Potansiyeli...	133
3.2.6. İslam Ülkelerinde Kripto Para ve Blokzincir Teknolojisi Uygulamaları	134
3.3. Yeni Dönemin Finansman Araçları (Finansal Teknolojiler)	137
3.3.1. Finansal Hizmet Yenilikleri	139
3.3.1.1. Dijital Ödeme Sistemleri	139
3.3.1.2. Kitleli Fonlama	140
3.3.1.3. Kişiden Kişiye (P2P) Borçlanma	141
3.3.1.4. Neo-Bankalar (Dijital Bankalar)	142
3.3.1.5. Robo Danışmanlar ve Varlık Yönetimi	142
3.3.1.6. Sigorta Teknolojileri: Insurtek	143
3.3.1.7. Akıllı Sözleşmeler	144

3.3.2. İslami Finansın Gelişiminde Finansal Teknolojik Yenilikler	144
3.3.3. İslami Finansal Teknoloji Uygulamaları	147
3.4. Para Sisteminin Yarını	150
3.5. İslami Para Sistemi	151
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	155
KAYNAKÇA.....	160

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
A.S.	Aleyhis Selam
BKZ.	Bakınız
C.	Cilt
ÇEV.	Çevirmen
GR.	Gram
HZ.	Hazreti
KDV	Katma Değer Vergisi
MEB	Millî Eğitim Bakanlığı
NO.	Numara
NŞR.	Neşreden
Ö.	Ölüm
S.	Sayfa
S.A.V.	Sallallahu Aleyhi ve Sellem
SS.	Sayfa sayısı
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
TKBB	Türkiye Katılım Bankaları Birliği
VB.	Ve benzeri
V.DĞR.	Ve diğerleri
YY.	Yüzyıl

TABLO LİSTESİ

	Sayfa
Tablo 1.1: Para Türleri	6
Tablo 1.2: İnsanlığın Parasal Serüveninin Özeti	12
Tablo 3.1: İslami Finteklerin Fırsat ve Zorlukları	146
Tablo 3.2: Para ve Para Politikası Konusunda Geleneksel Para Sistemi ve İslam İktisadı Açısından Temel Farklılıklar.....	152

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa No.

Şekil 1.1: Parasal Tarihte Bazı Dönüm Noktaları	3
Şekil 1.2: Sanal Para Birimlerinin Sınıflandırması	10
Şekil 1.3: Basitleştirilmiş Parasal Aktarım Mekanizması	34
Şekil 1.4: Genel Olarak Parasal Sistem	36
Şekil 3.1: Blokzincir’ de Blok Oluşumu	121
Şekil 3.2: Blokzincir’ in Oluşması	122
Şekil 3.3: Blokzincir Nasıl Çalışır?	122
Şekil 3.4: En Yüksek Değere Sahip 9 Kripto Paranın Piyasa Kapitalizasyonu	125
Şekil 3.5: En Fazla İşlem Yapılan 9 Kripto Para Borsası	126
Şekil 3.6: Bitcoin Nasıl Kullanılır?	127
Şekil 3.7: Kripto Paraların Ülkelere Göre Yasallık Durumu	129

GİRİŞ

İnsanların ihtiyaçlarını karşılamak için gereksinim duydukları bir nesne olan para, insanlar arasındaki ticari münasebetleri düzenleyen ve servet biriktirmeyi sağlayan bir araç olarak tarihin değişik aşamalarında, deniz kabuğundan değerli madenlere kadar birçok farklı şekilde kullanılmıştır. Bugün de hayatın ve ekonominin merkezinde yer alan ve önemini devam ettirmekte olan para, bu merkezi konumu nedeniyle tarihin farklı dönemlerinde çeşitli açılardan ele alınmış ve tartışılmıştır. İktisadi düşünce tarihinde, para konusundan çokça bahsedilmiştir. Örneğin; Merkantilistler tarafından altın ve gümüş olarak zenginliğin tek kaynağı kabul edilen para, Klasik düşünce için yalnızca bir mübadele aracıdır. Keynesyen düşünce açısından para ise, makro iktisat teorisi bakımından farklı bir düzeye taşınmışken Chicago düşünürleri (monetaristler) ise, para politikasını ekonominin merkezine alarak paranın, enflasyon ve makro ekonomik parametreler üzerindeki etkisini analiz etmeye çalışmışlardır¹.

Para, tarihsel serüveni içerisinde, takastan mal paraya ve sonrasında fiyat paraya geçmiş nihayetinde günümüzdeki şeklini almıştır. Günümüzde kâğıt ve kaydi para birlikte kullanılırken diğer taraftan da kripto paralar ortaya çıkmıştır. Kripto paraların yaygınlaşmasıyla birlikte, paranın tarihsel gelişiminin farklı bir boyut kazanacağı anlaşılmaktadır. Geçmiş dönemlerde paranın içeriğinin değiştirilmesi yani taşıdığı meseleleri müzakere edilirken günümüzde ise kripto paraların akıbeti konu edinmekte ve parasal konular gündem olmaya devam etmektedir. Günümüzdeki para sistemleri; merkez bankalarının denetiminde, kısmi rezerv bankacılığı ve kâğıt para olarak kullanılan fiyat para düzenine bağlı olarak kullanılan ulusal para sistemleridir. Bu para sistemlerinde rezervler, altından ziyade Amerikan Doları ve Euro olarak tutulmakta ve merkez bankalarının rezerv politikaları, bu paralara bağlı olarak uygulanmaktadır.

Müslüman ülkelerin iktisadi servetlerinin nasıl muhafaza edileceği, milli para sistemlerinin bağımsızlığı ve uluslararası anlamda rekabetçiliğinin ne şekilde sağlanacağı ve faize dayalı mevcut para sistemin faizsiz bir para politikasına nasıl dönüştürülmesi gerektiği gibi meseleler, günümüzde İslam iktisadı sahasında çokça tartışılmaktadır. İslam iktisadı çalışmalarının gündeminde; iktisadi büyümenin sağlanması, tam istihdam ile iktisadi refah seviyesinin yükseltilmesi, fiyat istikrarının muhafaza edilmesi ve gelir dağılımında adaletin sağlanabilmesi gibi amaçlara uygun para politikaları yer almaktadır.

¹ Taha Eğri, Zeyneb Hafsa Orhan, v. dğr., **İslam İktisadında Para**, İktisat Yayınları, İstanbul, 2020, s. 4.

Ana akım iktisat düşüncesine göre para, değişimin kolaylaşmasını sağlayan ve doğrudan menfaattinden yani üçüncü taraflara kullandırılmasından kaynaklı olarak gelir getirebilen bir maldır. Doğrudan menfaattinden gelir üretebilen bir mal olduğu için paranın bir kullanım bedeli vardır ve bu bedelde parayı kullanım süresine göre değişmektedir. İslam iktisat düşüncesine göre ise, para sadece değişimi sağlayan bir araçtır. Paranın ticaretteki görevi bir ağırlık veya uzunluk ölçüsü gibi bir ölçü olmak ve değişime aracılık etmektir². Bu nedenle paranın doğrudan menfaattinden yani herhangi bir ticaret veya ortaklık olmaksızın üçüncü taraflara kullandırılmasından dolayı gelir elde edilemez. Bundan dolayı paranın kullanım bedeli veya zaman değeri yoktur. İslam iktisat düşüncesi, servetin belli merkezlerde toplanmasını istemez. Nitekim Allah, Haşr Suresi 7. Ayette şöyle buyurmaktadır; “Öyle ki (bu mallar ve servet) sizden sadece zengin olanlar arasında dönüp-dolaşan bir devlet (etkili bir nimet) olmasın”. İslam, paraya refahı ve sosyal adaleti yerine getirme sorumluluğu yükler.

Bu çalışmanın amacı; İslamiyet’in, İslam iktisat tarihi ve İslam İktisadı göz önüne alınarak paraya dair bakış açısını incelemek, para ve para politikasının, tarihsel süreç içerisinde toplumun ihtiyaçları ile teknolojik ilerleme ve gelişimi açısından değişimini ve İslam iktisadındaki yerini anlamaktır. Ayrıca para ile ilgili geçmiş uygulamalar, günümüzdeki gelişmeler ve gelecek perspektifi açısından İslam fıkhnın paraya yaklaşımını ortaya koymaya çalışmak ve teknolojinin ilerlemesi ile ödeme sistemlerinden yeni küresel parasal düzene kadar İslam ülkelerinin karşılaştığı ve karşılaştacağı meydan okumaları göz önüne sermektir. Belirtilen bu amaçlar doğrultusunda; paranın tarihsel süreçteki yeri ve önemi, paranın önemli olmasının nedenleri, İslami açıdan paranın neyi ifade ettiği, günümüzdeki para ve parasal uygulamalar için İslam’ın ne söylediği ve İslam’ın bu konularda sunacağı çözüm ve önerilerinin olup olmadığı ve varsa neler olduğu gibi sorulara cevap aranmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada; paranın kavramsal, teorik ve politik çerçevesi, Ana akım iktisat anlamında anlatılmaya ve İslam fıkhnı açısından temelleri ortaya konmaya çalışılmıştır. Para ile ilgili fıkhi hükümler, paranın günümüzdeki anlamı yönünden değerlendirilmiştir. Paranın özünde ne olduğu, hangi anlamı ifade ettiği, görevinin ne olması gerektiği İslam iktisadı açısından anlatılmaya çalışılmış ve ana akım iktisat ile karşılaştırılmıştır. Sonuç olarak, günümüzdeki gelişmelerle gelecekteki olası gelişmeler anlatılmaya çalışılmış ve bu gelişmelerin İslam iktisadı açısından yorumlanmasıyla bir para sistemi önerilmiştir.

² İsmail Özsoy, **Türkiye’de Katılım Bankacılığı**, TKBB Yayınları, İstanbul, 2009, s. 17.

BİRİNCİ BÖLÜM

ANA AKIM İKTİSADİ DÜŞÜNCEDE PARA TEORİSİ VE TARİHİ

1.1. Para Kavramı

Para, insanların en çok istedikleri, fakat hakkında en az bilgiye sahip oldukları şeylerin başında gelmektedir. Parayı anlama sürecinde bilinmesi gereken ilk şey, keşfedilen ya da keşfedilebilen bir şey olmadığıdır. Yapılan araştırmalar, paranın bir mübadele aracı olması dolayısıyla insanlıkla birlikte var olduğunu ve insanın olduğu her yerde paranın da bulunduğunu bizlere göstermektedir. İktisadi yaşamın doğal bir unsuru olan para ya da her türden mübadele aracı, insan tasarımı değil, insan davranışlarının doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bir şeyin para olabilmesi için ise, iktisadi aktörler tarafından ödeme aracı olarak tercih ve kabul edilmesi gerekmektedir³.

Şekil 1.1: Parasal Tarihte Bazı Dönüm Noktaları

Kaynak: Arıkan, 2020, s. 4.

³ Hakan Şahin, **Bankacılıkta Para Üretiminin İktisadi ve Fıkhi Açısından Değerlendirilmesi**, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam İktisadı ve Finansı Anabilim Dalı, İstanbul, 2019, s. 1.

Paranın, 5 bin yıllık tarihinde M.Ö. 3000 yılında Babil tabletlerinde ticari kayıtların tutulması ile ortaya çıkışından 1871 yılında Western Union şirketinin telgraf ile ilk fon transferi (EFT) gerçekleşmesine kadar geçen süreçte tohum, taş, metallerin vb. para olarak kullanıldığı “Para 1.0” dönemi yaşanmıştır. Bu dönemden 1971 yılında ABD’nin doların altın karşılığını kaldırması ile itibari paraların ortaya çıktığı tarihe kadar olan süreçte “Para 2.0” dönemi yaşanmıştır. Yine bu dönemden 2009 yılında Bitcoin’e ait blokzincir ağında para transferlerinin başladığı döneme kadar olan süreçte “Para 3.0” dönemi yaşanmış ve bu dönemden itibaren günümüzde ise “Para 4.0” dönemi yaşandığı ifade edilmektedir⁴.

İktisadi hayatta mübadele doğrudan ve dolaylı olmak üzere iki şekilde yapılmaktadır. Doğrudan mübadele, takas ya da trampa şeklinde yapılırken dolaylı mübadele ise, taraflardan birinin para karşılığında diğerinin ihtiyacı olan mal ve hizmeti sağlaması ile oluşmaktadır. Doğrudan mübadele işlemlerinde araç olarak kullanılan mala “para” ismi verilmekte ve para kavramı, bir şeyin kendisini değil vasfını ifade etmektedir. Bir mübadelede para olarak kullanılan malı, mübadeleye konu diğer mallardan ayırabilmenin en önemli yolu, malların hangisinin tüketim amaçlı, hangisinin ise değişim amaçlı alındığını anlayabilmektir. Toplumsal hayat içerisinde kendiliğinden ortaya çıkan bir olgu olan para takas işleminin içerdiği üç temel sorun nedeniyle ortaya çıkmıştır. Bu nedenlerden ilki; iktisadi düzende ekonomik aktörlerin karşılıklı ihtiyaçlarını doğrudan mübadele ile giderebilmenin ya da denk getirebilmenin imkânsız olması sorunudur. İkincisi; doğrudan mübadelelerde değeri yüksek olan malların bölünememesi sorunudur. Üçüncü mesele ise; ürettiği mal ve hizmetten daha değerli bir mal ve hizmet alabilmek için servetlerini saklama ve tasarruf etme ihtiyacı duyan ekonomik aktörlerin doğrudan mübadelelerde bu imkana sahip olamamasıdır⁵.

1.2. Paranın Tanımı, Özellikleri ve Görevleri

Küçük parça anlamına gelen Farsça “pare” kelimesinden Türkçe’ye geçen para, bir ülkenin iktisadi anlamdaki bağımsızlığını, özgürlük ve egemenliğini ifade etmektedir. Para, günlük hayatımızı idame ettirmek için her türlü değişimde kullandığımız, tasarruflarımızı gerçekleştirdiğimiz, borçlarımızı ödeyip, alacaklarımızı tahsil ettiğimiz, değer ve fiyat

⁴ Necip İhsan Arıkan, **Para Kuramı Açısından Kripto Paraların Ekosistemi**, Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Malatya, 2020, s. 3-4.

⁵ Şahin, s. 12-13.

hesaplamalarında faydalandığımız bir araç olarak tanımlanmaktadır⁶. Genel anlamda nakit olarak değerlendirebileceğimiz banknot ve madeni paralar da bu açıklama kapsamına girmekte ve para olarak ifade edilen nesnelerden sadece birini temsil etmektedir. Ayrıca parayı yalnızca madeni para ve banknottan oluşan bir nesne olarak düşünmek, parayı olduğundan daha dar bir kalıp içerisine sıkıştırmak anlamına gelmektedir. Para yaşadığı evrim sürecinde türlerinde ve fonksiyonlarında sürekli değişimler gösteren sosyal bir olgu olarak ifade edilmektedir⁷.

Bir malın para olma niteliğini kazanabilmesi için maddesi itibari ile taşıması gereken özellikler şunlardır⁸; maddesi itibari ile dayanıklı olmalıdır, taşımada kolaylık sağlamalıdır, yeknesak yani tekdüze olmalı, mütecanis yani temsillerinin tamamı ile aynı değere karşılık gelmelidir, bölünebilir yani ölçeklenebilir olmalıdır, nadir yani taklit edilemez olmalıdır, değerini koruyabilmeli ve genel kabul görmelidir. Paranın açıklanması konusunda farklı görüşler olmakla birlikte, para olarak kabul edilen nesnenin fonksiyonları hususunda bir görüş birliği vardır. Bu fonksiyonlar⁹; değişim aracı olması, kıymet ve değer taşıyıcı olması, değer ölçüsü olması, tasarruf aracı olması, geri ödeme aracı olması, akışkan bir varlık olması ve ekonomi politikası aracı olmasıdır.

1.3. Para Türleri

Takas ekonomisinden para ekonomisine geçişle beraber, para yerine geçen araçlar, zamanla nitelik değiştirmiştir. Para, tarih boyunca deniz kabuğu, deri, altın, gümüş ve kâğıt gibi fiziksel değişimlere uğramıştır. Üretim ve teknolojik gelişmelerle birlikte para günümüzde, altın ve gümüş gibi değerli varlıklardan kâğıt, kredi kartı veya dijital kayıt gibi değersiz varlıklara doğru bir değişime uğramıştır.

⁶ Muhammet Akdiş, **Para Teorisi ve Politikası**, Gazi Kitabevi, 2. Baskı, Ankara, 2011, s. 3.

⁷ Nurettin Öztürk ve Asuman Koç, **Elektronik Para, Diğer Para Türleriyle Karşılaştırılması ve Olası Etkileri**, SÜ. İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Sayı.11, s. 209, 2006.

⁸ Sabri Orman v. dğr., **Para, Faiz ve İslam (Tartışmalı İlimi Toplantı)**, Ensar Neşriyat, 3. Baskı, İstanbul, 2015, s. 19.

⁹ Akdiş, s. 5-6.

Tablo 1.1: Para Türleri

Mal Para			
Doğal Mal Para		Resmî Mal Para	
- Gıda maddeleri - Som (işlenmemiş) madenler - Hayvanlar - Muhtelif dayanıklı emtia		- Standart devlet sikkeleri - Standart maden külçeleri	
Kağıt Para			
Doğal Kağıt Para		Resmî Kağıt Para	
Doğal Temsili Kağıt Para	Doğal İtibari Kağıt Para	Resmî Temsili Kağıt Para	Resmî İtibari Kağıt Para
<i>Temel para cinsinde</i> - Banka kağıt parası (özel banknot) - Çek/senet, ödeme emri, vb. - Satılabilir her tür kıymetli evrak (tahvil, vb.)	- Bazı özel firmaların maaş öderken ürettiği kıymetli evraklar - Satılabilir özel üretim gıda kuponları, yemek fişleri, hediye kuponları, vb.	<i>Madeni temel para cinsinde</i> - Maden standardına dayalı devlet tahvili veya MB banknotu - Resmî üretim gıda kuponları ve diğer kıymetli evraklar	- Karşılıksız MB banknotu (mevcut resmî kağıt paralar)
Kaydî Para			
Doğal Kaydî Para		Resmî Kaydî Para	
Doğal Temsili Kaydî Para	Doğal İtibari Kaydî Para	Resmî Temsili Kaydî Para	Resmî İtibari Kaydî Para
<i>Temel para cinsinde</i> - Banka kaydî parası (mevduat hesapları) - Satılabilir her tür alacak kaydı (tahvil, vb.)	- Özel üretim kripto para türleri (Bitcoin, vb.) - Satılabilir sanal para türleri	<i>Temel para cinsinde</i> - Merkez bankası kaydî rezervleri - Kaydî devlet tahvili ve hazine bonusu	- Resmî üretim kripto para türleri (Henüz yok)

Kaynak: Şahin, 2019, s. 29.

1.3.1. Mal Para

Para değerinin yanında birde madeni değere, mal değerine sahipse, bu tür paralara mal para denir¹⁰. Mal paralar, tarih boyunca farklı dönem ve coğrafyalarda deniz kabuğu, pirinç, sığır, kle, demir ve değerli madenler gibi şekillerde para görevi görmüştür. Altın ve gmştn yapılan mal paralar en çok tercih edilen paralar olmuştur¹¹. Mal paraların değerleri, kimi zaman üzerinde yazılı olan, kimi zamanda piyasa değeri üzerinden işlem görmüştür. zerinde değer ifadesi bulunan madeni paralar, sikke olarak isimlendirilmiş ve bu paraların fiyatı piyasa tarafından değil, üzerindeki sayısal değerlere göre belirlenmiştir. Bu durum ticari işlemlerde kolaylık sağlamakla beraber parayı basan otoritelerin, paranın gerçek (piyasa) değerini nominal değerine oranla düşürerek yasal olmayan gelir elde etmesine (tağşış) imkân saęlamıřtır¹².

1.3.2. Kâğıt Para

Günümüzde, resmi ya da özel bankalarca sağlanan para ikamelerinde görülen kâğıt paralar, “banknot” olarak ifade edilen banka belgeleridir. Ayrıca işlevsel ačıdan çek ve senet de kâğıt para olarak değerlendirilmektedir. Kâğıt paralar, üzerine istenen miktarın yazılabilmesi, taşımasının kolay olması ve üretim maliyetlerinin düşük olması gibi nedenlerle ortaya çıkmıştır. Kâğıt para, temsili ve itibari olmak üzere iki şekilde bulunmaktadır.

Temsili kâğıt para, esasında temsil ettiği paranın yerine kullanılan bir borç belgesi olmasından dolayı ikame para olarakta adlandırılmaktadır. Temsili paranın mübadele değeri, üzerinde yazılı olan tutardaki temsil ettiği para türüne çevrilebilmektedir. Kâğıt para sağlayan resmi veya ticari bankaların, karşılık oranlarını beklenenin dışında azaltarak para arzının artmasına, genel fiyat seviyesinin yükselmesine ve malların değeri kaybetmesine sebebiyet verebilmektedir. Ayrıca ikame parayı tedavüle sokan kuruluşlar karşılıksız para üreterek senyoraj kazancı ederek enflasyonun oluşması sonucunda para üreticileri dışındaki tüm aktreler yoksullaşmaktadır.

İtibari kâğıt para, temel paraya çevrilme olanağının tamamen veya kısmen elinden alındığı para türü olarak ifade edilmektedir. İtibari paranın mübadele değeri, yalnızca üzerinde yazılı olan nominal değerin kanun vasıtasıyla alıcısına zorunlu kılınmasından almaktadır. İtibari

¹⁰ Orman v. dęr., s. 20.

¹¹ Arıkan, s. 10.

¹² şahin, s. 23-24.

para, gerçekte bir karşılığı bulunmamasına rağmen iktisadi paydaşların parayı üreten otoritelere itibar etmesinden kaynaklanan bir para çeşididir. Günümüzde tedavülde olan dolar, avro, lira vb. kâğıt paralar bu para türüne örnektir. İtibari kâğıt para sistemi, para üretenlere sınırsız para yaratma olanağı sunarken, bu parayı savunanlara göre bu durum fiyat istikrarı için oldukça etkili bir araç ve kriz durumlarında kurtarıcı bir güç olarak nitelendirilmektedir. Diğer taraftan para miktarındaki hızlı değişikliklerden dolayı fiyat istikrarsızlıkları yaşanabilmekte ve parayı üreten otoritenin dışında kalan kesimlerin servetlerinin azalmasına neden olabilmektedir¹³.

1.3.3. Kaydi Para

Kaydi para, mevduat parası kaynağı esas alınarak bankalar tarafından oluşturulan bir para olarak tanımlanabilir. Bankaların vadesiz mevduat hesapları bu paraya verilebilecek yegâne örnektir. Bankalar, kişi ve kurumların kendi hesaplarını tercih etmesini, hesaplardaki paraların, müşterileri arasında dolaşımını sağlayarak paranın dışarıya çıkarılmamasını ve bu paralardan azami seviyede gelir elde etmeyi ana amaç edinmişlerdir. Bu nedenle müşterilerinin gelir ve gider kalemlerinin tamamının kendi hesapları üzerinden yapılması adına sistemler geliştirmektedirler. Bireysel müşterileri için, maaş ve ücret gibi gelir kalemleri ile barınma, ulaşım, gıda, giyim, sağlık, eğitim, sosyal ve kültürel harcamaları gibi gider kalemlerine aracılık edebilmek adına cari mevduat hesabı açmaktadırlar. İnternet bankacılığı, mobil bankacılık ve kolay ödeme yöntemleri gibi dijital bankacılık sistemleri ile kredi kartları, krediler gibi borçlanma yöntemlerini sürekli olarak geliştirmektedirler. Yine ticari müşterileri için, firmanın tüm gelir gider kalemlerini kendi hesapları üzerinden yapmaları adına çek karnesi, borçlu cari hesabı, kredili mevduat hesabı vb. birçok ürün geliştirmektedirler. Fiziken bir hareketin bulunmadığı, muhasebesel olarak bir alışverişin olduğu bu sistemde para hareketlerinin zamanlamasından mütevellit oluşan âtıl paraların bankalar tarafından kullandırılması neticesinde fazladan bir satın alma gücü ortaya çıkmaktadır. Bu durum, para çoğaltanı ya da parasal çarpan olarak isimlendirilmektedir¹⁴.

Paranın tarihi gelişimi incelendiğinde, takas ekonomisinden günümüzdeki kaydi para ve sanal para ekonomilerine dönüşen bir süreç yaşandığı anlaşılmaktadır. Günümüzde para denilince aklımıza kâğıt para, madeni para, her an nakde çevrilebilecek çekler ve banka kartları

¹³ Şahin, s. 25-26.

¹⁴ Zeynel Dinler, **İktisada Giriş**, Ekin Yayınevi, Bursa, 22. Baskı, 2016, s. 434.

gibi vadesiz mevduat hesapları gelmektedir. Ancak bu bahsedilen para türlerinin dışında kolayca paraya çevrilebilecek olan kıymet saklama araçları da mevcuttur. İşte bu araçlara para benzerleri ve para ikamesi adı verilmektedir. İnsanlar, çeşitli amaçlarla yaptıkları tasarruflarını hem gelir getirebilecek hem de ihtiyaç hâsıl olduğunda kullanabilecek şekilde değerlendirmek arzusu ile bankaların vadeli mevduat hesapları, devlet tahvili, hazine bonosu, repo, yatırım fonları, vb. araçlara yatırmaktadırlar. Bu araçlara *para benzerleri* denilmektedir. Bankalar, müşterilerinin harcamalarını yapabilmesi, kendilerinin tercih edilmesi ve gelir elde edebilmek adına; boşaldıkça kullanılabilen ve en fazla kırk günlük faizsiz kredi imkânı sunabilen limitli bir mobil kredi olan kredi kartlarını müşterilerinin hizmetine sunmuşlardır. Bu kartlar; bankaların varlığına ve kredi kartı limitlerini açık tutmasına bağlı olmasından, mal ve hizmetlerin değerini belirleme gücünün olmamasından ve bir tasarruf aracı olmayışından dolayı para olarak nitelendirilememekte olup, buna *para yerine geçen aracı* denilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin, ekonomik olarak büyüyebilmek adına dış ticaretlerini arttırması, üretimlerini arttırırken dışa bağımlı olması ve yüksek enflasyon oranları gibi nedenlerle yabancı para gereksinimleri artmaktadır. Bir ülke vatandaşları ülkedeki siyasi ve ekonomik istikrar durumuna göre paralarını yabancı paraya çevirebilmektedirler. Vatandaşlar, tasarruflarının enflasyon karşısında erimesinin engellenebilmesi ve ellerindeki dövizin kolaylıkla ülke parasına çevrilebilecek kadar akışkan olması nedenleri ile yabancı para kullanmaktadırlar. Ülke parasının yabancı paraya çevrilgen olması durumunda *para ikamesi* denilmektedir. Ülkemizde dolar ve 2002 yılından bu yana Euro para ikamesi niteliğindedir¹⁵.

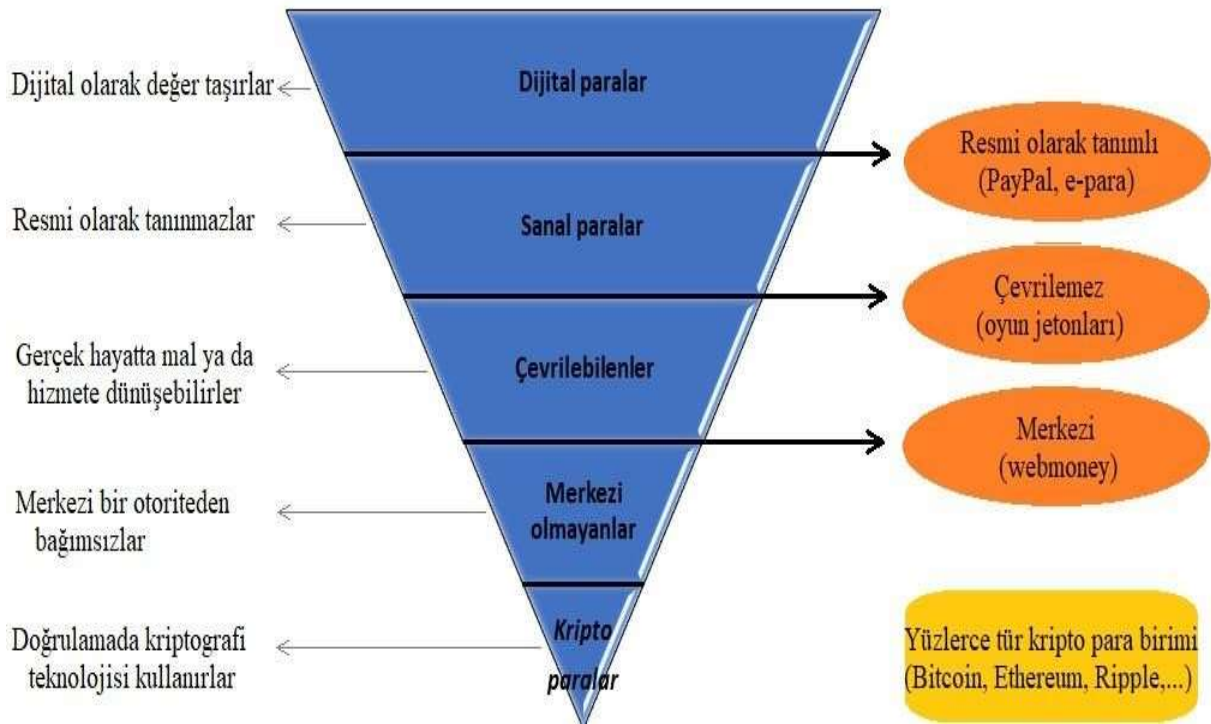
1.3.4. Dijital Para

Dijital para, IMF'nin 2016 tarihli raporunda, dijital durumda olan ve bir karşılığı bulunan varlıklar olarak ifade edilmektedir. DigiCash, Paypal, First Visual, Visacash ve Cybercash gibi yasal zemini olan elektronik paralar ile Linden dolar, havayolu mil puanları, sanal oyun jetonları, mobil ve internet kuponlar, kripto paralar vb. yasal bir zemini olmayan dijital para kapsamına giren örneklerdir. 1980'lerden itibaren Avrupa'da geç saatlerde akaryakıt alan nakliyecilerin ve akaryakıt istasyonlarının güvenlik sorunlarının giderilmesi için akıllı kartlara yükleme yapılarak yakıt alabilmelerine imkân sağlanması ile dijital paraların ilk örnekleri ortaya çıkmıştır. Yine bu dönemde kimi firmaların hesaplarından direk ödeme

¹⁵ Dinler, s. 436-437.

yapabilmek istemeleri neticesinde bankalar tarafından geliştirilen ve günümüzde de yaygın olarak kullanılmakta olan POS (Point of Sale) cihazlarını ortaya çıkarmıştır. Bankaların ve dijital ödeme seçeneklerinin 7/24 çevrimiçi katılım olanağı sunması ile dijital paraların giderek fiziksel paraların yerini almasını sağlamaktadır¹⁶.

Şekil 1.2: Sanal Para Birimlerinin Sınıflandırması

Kaynak: IMF, 2016:8

Kanunca kabul görmüş ve itibari karşılığı olan dijital paralara “elektronik para” denilmektedir. Dijital paralardan itibari olarak bir karşılığı bulunmayanlar ise “sanal para” olarak adlandırılmaktadır. Sanal paralar, özel geliştiriciler tarafından piyasaya sürülen ve kendi hesap birimlerince ifade edilen değerlerin dijital temsildirler. Sanal para birimleri arasında oyun paraları gibi başka bir para birimlerine çevrilemeyen paralar ile kendi aralarında merkezi olan ve merkezi olmayan olmak üzere ikiye ayrılan başka bir para birimine çevrilebilen paralar da bulunmaktadır. Şifre bilimi kullanılarak üretilen kripto paralar merkezi olmayan sanal paralara örnek olarak verilebilir. Sanal paralar ve bu paralarla ilgili teknolojiler hızla gelişmekte

¹⁶ Arıkan, s. 13-14.

ve sanal paralar ile yapılan ödeme ve transferler, daha fazla verimlilik ve hız gibi olanakları ile mali katılımı teşvik etmektedir. Sanal paralar ilkesel olarak devlet destekli itibari para birimleri paradigması ile merkez bankaları ve geleneksel mali kurumların sistem üzerindeki baskın rol ve uygulamalarını sorgulayıcı bir niteliğe sahiptir. Ayrıca sanal paralar bir devletin destek ve katılımı olmadan da para üretebilme imkânı sağlayabilmektedir. Ancak bu teknolojilerin bazı riskleri de bulunmaktadır. Zira sanal paralar; vergi kaçakçılığı, terörün finanse edilmesi, kara para aklanması ve diğer yasa dışı faaliyetlerde bir araç olarak kullanılabilir¹⁷.

Kripto paralar dijital paraların en güncel türüdür. Aracılar olmadan şifreli olarak güvenli işlem yapabilmeye olanak sağlamaktadır. Alternatif bir para birimi olan kripto paralar, dijital, sanal, merkeziyetsiz ve şifrelidirler. İlk kripto para örneği Bitcoin'dir. Çalışma yöntemi, kriptografi (şifreleme)'ye dayanmaktadır. Bağımsız bir para birimi olmayan elektronik paralar (e-paralar), temsil ettikleri yerel para birimine dayanırlar ve ilgili ülkenin merkez bankasının denetimindedirler. Bitcoin ve benzeri kripto paralar ise kendiliğinden bir değere sahiptirler ve hiçbir resmi otoritenin denetimi altında bulunmamaktadırlar. Kripto paraların sanal paralar ile ortak yanları herkesin erişimine açık ve elektronik halde olmalarıdır. Kripto sistemlerde aracı olmaması nedeniyle transfer ücretleri ve senyoraj gibi maliyetleri düşürebilmektedir. Kripto varlıklara olan güven, madencilere ve kripto borsalarına dayanmaktadır. Dolaşımda bulunan kripto paralarda enflasyon olmaması, kripto para üretimi sisteminin kuruluş aşamasındaki planlama içerisinde zamanla azaltılmasına bağlıdır¹⁸.

1.4. Para Sistemleri – Tarihte Para Standartları

Paranın bir değer ölçüsü ve mübadele aracı olarak görevlerini yerine getirebilmesi için ait olduğu kurallar manzumesi ve bu amaçla oluşturulan kuruluşlar bütünü, *para sistemi* olarak tanımlanmaktadır. Para standardı ise; para biriminin hangi tür nesnelerden ve ne ölçüde oluşturulacağı ile ilgili bir konudur. Para çeşidi ile para sistemi ayrı konular olup, birkaç para çeşidi bir para sistemi içerisinde yer alabilmektedir¹⁹. Bu kapsamda para sistemlerini madeni para sistemi ve kâğıt para sistemi olarak iki ana başlık altında inceleyebiliriz.

¹⁷ Arıkan, s. 15-16.

¹⁸ Arıkan, s. 16-18.

¹⁹ Orman v. dğr., s. 28.

Tablo 1.2: İnsanlığın Parasal Serüveninin Özeti²⁰

M.Ö. 7. YY. Öncesi	M.Ö. 6. YY.- M.S. 17. YY.	M.S. 18. YY.- M.S. 19. YY.	M.S. 20. YY. Sonrası
Trampa (Takas) Dönemi	Metal Para Dönemi	Kâğıt Para Dönemi	Kaydi Para Dönemi

1.4.1. Madeni Para Sistemi

Paranın değerinin ölçülmesinde madenlerin esas alınmasına, madeni para sistemi denilmektedir. Bu değer ölçülmesi tek bir maden esas alınarak yapılıyor ise bu durum tek maden sistemi olarak ifade edilmekte ve bu maden tek altın ya da gümüş olabilmektedir. Yine paranın değeri ölçülürken altın ve gümüş beraber bir ölçü olarak alınır ise bu duruma da çift maden sistemi denilmektedir. Bu iki maden para sistemini aşağıdaki gibi inceleyebiliriz.

Tek maden sisteminde; para birimi belirli bir miktar altını ya da gümüşü ifade etmektedir. Bu sistemin uygulanabilmesi için; altın ya da gümüşün ithalatının ve ihracatının serbest olması, kamu otoritelerinin ulusal parayı istenildiğinde altın ya da gümüşe çevirebilmesi ve ülkedeki altın ya da gümüş miktarının ihtiyaçları karşılayacak nispette olması gerekmektedir. Tarihi bakımdan tek maden sistemi içerisinde gümüş para sisteminin altın para sisteminden daha önceki dönemlerde kullanıldığı bilinmektedir²¹. Şu da belirtilmelidir ki; gümüş paralar altın para sisteminde ufaklık olarak yer almıştır. Bu başlıkta gümüş paralara değinilmeyecektir. Altın para sisteminin ilk ve en yaygın uygulaması, altın sikke standardı olarak karşımıza çıkmaktadır. Ekonomik gelişmelere paralel olarak daha sonrasında altın külçe standardı ve altın döviz standartları uygulanmıştır. *Altın sikke standardında;* altın, sikke şeklinde kesilerek tedavüle sürülmektedir. Külçe altını olanlar külçe altılarını darphaneye getirerek, küçük bir bedel karşılığında külçelerini sikke şekline getirebilmektedirler. Altın sikkelerin değeri, sikkelerin içerisindeki altının değerine eşit olmaktadır. Bu standartta, ülke parasının istikrarlı olması, ülkeler arasındaki ticaretin bu para ile yapılmasından dolayı kur farkı gibi bir sorun yaşanmaması olumlu taraflarıdır. Ancak zamanla ekonomik gelişmeler ile birlikte ticaret artmış ve daha çok para ihtiyacı hâsıl olmuştur. Bu ihtiyacı karşılayacak kadar sikkenin

²⁰ Göksel Tiryaki, **Para ve Finansın Dönüşümü**, Efil Yayınevi, Ankara, 2016, s. 4.

²¹ Orman v. dğr., s. 33.

piyasaya sunulamaması nedeni ile bu standart yerini altın külçe sistemine bırakmak zorunda kalmıştır. *Altın külçe standardında*; altın, külçeler halinde merkez bankası ve hazinede tutulmaktadır. Yani artık sikkelerin yerini külçeler almıştır. Para otoriteleri tarafından, altınını getirenlere, karşılığı külçe altın olacak şekilde kâğıt para (banknot) şeklinde verilmiştir. Bunun nedeni; ülke içindeki ticarete kâğıt paraların (banknot), ülke dışındaki ticarete ise külçe altının kullanılmasını sağlamaktır. Bunun sonucunda; altın kullanımı bakımından tasarruf sağlanmış, yani aynı miktar altın karşılığında altın sikke standardına göre daha fazla para basmak olanaklı hale gelmiştir²². *Altın döviz standardı*; bu standartta banknot, altına değil, altına çevrilmiş olan bir yabancı paraya bağlı bulunmaktadır. Bir ülke, milli parasının belirli bir kur üzerinden yabancı bir paraya serbestçe çevrilmesine izin verir ise altın döviz standardına girmiş olmaktadır. Bu standartta iki taraf bulunmaktadır. Bunlar; parası altına çevrilebilir olan ve anahtar ülke olarak ifade edilen güçlü ülkeler ve parasını bu güçlü ülkelere bağlayan tabi ülkelerdir. Bu standartta altın stoku daha tasarruflu kullanılmakta ve bir altın birkaç ülkenin paralarının karşılığı olabilmektedir. Altın sikke sisteminde bizzat altın sikke tedavül ettiği gibi, banknotlar da tam olarak altına çevrilebiliyordu. Altın külçe sisteminde bizzat altın tedavül etmiyor, onun yerine banknot tedavül ediyor, ayrıca banknotun altına çevrilmesi sınırlandırılmış bulunuyordu. Altın döviz sisteminde ise banknotun altınla doğrudan irtibatı artık tamamen kesilmiştir. Dolayısıyla, altına doğrudan çevrilmesi imkânı yoktur²³. Sanayi devrimi ile birlikte paraya olan ihtiyaç arttığından dolayı altın sikke standardı yerini altın külçe standardına bırakmıştır. Birinci Dünya Savaşı ile birlikte paraya olan ihtiyaç daha da çok arttığından, altın para standardı tamamen terk edilmiştir. Savaş sonrasında birçok ülke tekrar altın para standardına dönmek istese de tedavüldeki para miktarının aşırı derecede artmış olmasından dolayı çok sıkıntılar yaşanmıştır. Birinci Dünya Savaşı sonrasında, ABD bir süre altın külçe sistemini ve birçok ülkede altın döviz standardını uygulamaya çalışmış, ancak 1971 yılında altın para standardını tamamen terk edilmiş ve kâğıt para sistemine geçilmiştir²⁴.

Çift maden sisteminde; tedavüldeki paranın değerini belirleyen iki değerli maden olan altın ve gümüş bulunmaktadır. Bu iki maden birbirinden bağımsız olarak aynı anda tedavülde bulunur ise bu duruma *paralel çift maden sistemi*, altın ve gümüş birbirleri ile iltisaklı şekilde tedavülde bulunması durumuna ise *bağlı çift maden sistemi* denilmektedir. Bu iki sistemden tarihte en yaygın olanı bağlı çift maden sistemidir. Bu sistemde altın ve gümüş, arasındaki kıymet durumuna göre bir nispet ile piyasada tedavül etmektedir. Bu oran yaklaşık bire on altı

²² Sadun Aren, **Para ve Para Politikası**, İmge Kitabevi, Ankara, 4.Baskı, Ocak 2018, s. 35.

²³ Orman v. dğr., s. 29-30.

²⁴ Dinler, s. 439-440.

şeklinde altın lehine gerçekleşmiştir. Çift maden sistemi; tek maden sisteminin artan para gereksinimini karşılayamaması nedeni ile uygulanmaya başlanmıştır. *Paraşüt teorisi*; Leon Walras tarafından geliştirilen bu teoriye göre çift maden sistemi fiyat istikrarı açısından tek maden sistemine göre daha üstündür. Walras' a göre tek maden sisteminde, para miktarı arttıkça fiyatlar genel seviyesi artacak ya da para miktarının artması ihtiyacına, maden miktarında artışla karşılık verilemezse fiyatlar genel seviyesi düşecektir. Ancak çift maden sisteminde, para miktarındaki artış ihtiyacına diğer maden ile karşılık verilmesi ile fiyat istikrarı sağlanabilecektir. Bu durum fiyatlardaki muhtemel ani düşüşlere karşılık paraşüt görevi göreceği düşüncesi ile paraşüt teorisi olarak adlandırılmıştır. *Grasham kanunu*; Thomas Grasham tarafından geliştirilen bu teoride, örneğin çift maden sistemi olan bir piyasada, altının piyasa değerinin artmasına rağmen, otoriteler tarafından altının gümüşe göre oranının değiştirilmemesi durumunda halkın elindeki altını piyasada kullanmayarak elinde tutması ve sadece gümüşü kullanmaya başlaması durumu anlatılmaktadır. Grasham kanuna göre; bu durum “kötü para iyi parayı kovar” şeklinde özetlenmektedir. *Topal ölçek (Aksak Mikyas)*; 1800’lü yılların ortalarında yeni altın kaynaklarının bulunması ile altın “iyi para” hüviyetini gümüşe kaptırmıştır. 1870’li yıllarda ise, yeni gümüş kaynaklarının bulunması ile durum tekrar eskisi gibi altın lehine dönmüştür. Ancak bu dalgalanma sürecinde, altınla piyasadaki ucuza gümüş toplanılmış ve darphanelerden ucuza gümüş sikkeler kestirilmiştir. Daha sonra bu sikkeler ile daha fazla altın alınarak Avrupa ülkeleri ve Osmanlı imparatorluğundan dışarıya önemli ölçüde altın çıkarılmıştır. Bu duruma karşı darphanelerde serbestçe gümüş sikke bastırılması yasaklanmış ve ufak gümüş sikkelerle yapılacak ödemelere üst sınır getirilmiştir. Bu şekilde çift metal sisteminin sekteye uğraması durumuna topal ölçek adı verilmiştir²⁵.

1.4.2. Kâğıt Para Sistemi

Para yönetiminin; altın para standardındaki gibi kıymetli bir madene bağlı kalmadan, üzerine belli başlı malların belirli miktardaki bileşiminden oluşan bir sepetin değerini yansıtan bir değer yazılan kâğıtların tedavül edilmesi ile oluşan sisteme kâğıt para sistemi denilmektedir. Altın madenin değerinin yüksek olması ve bir ülkenin para gereksinimine karşılık altının yeterli seviyede arttırılamaması gibi nedenlerinden dolayı altın para standardından kâğıt para sistemine geçilmiştir. Bu sistemde paranın kâğıt gibi düşük maliyetli bir maddeden yapılması ile para

²⁵ Dinler, s. 441.

miktarı para gereksinimine göre kolaylıkla arttırılabilmektedir. Ayrıca kâğıt paraların para otoritelerince basımının kolay olması, bu sistemde paranın bir ekonomi politikası aracı olarak kullanılmasına olanak vermiştir. Bu durum; para basımı ile fiyatların değişiminin yanı sıra üretim miktarının, gelir dağılımı ve faiz haddinin de değiştirilmesini olanaklı hale getirmiştir. Bu para sisteminde; para, hukuki ve ekonomik dayanağını ekonominin gücünden ve siyasi iktidarın istikrarı neticesinde oluşan itibarından almaktadır²⁶. Bu sistemde, gereğinden fazla para basılması enflasyona ve gereğinden daha az para basılması da deflasyona neden olmaktadır. Sistemin diğer sakıncaları ise fiyat istikrarının sağlanması sırasında ortaya çıkmaktadır. Bunlardan biri; para otoriteleri fiyat istikrarı sağlarken büyük bir işsizliğe sebep olabilirler ve İstihdam düzeyi arttıkça fiyatlar artış göstermektedir. Bunun nedeni ise azalan verimler yasasının geçerli olmasıdır. Bir diğer sakınca ise fiyat istikrarı ile birlikte gelir dağılımındaki adaletsizlikten kaynaklanmadır²⁷.

1.5. Para Talebi Kavramı

Para talebi; kişilerin ve firmaların, hazırda (cüzdanlarında ve bankalardaki cari mevduat hesaplarında) bulunan ve ihtiyaç duydukları anda kullanabilecekleri para miktarıdır. Bu para miktarı; kişilerin ve firmaların gelir düzeyleri, gelir elde etme sıklığı, faiz haddi, enflasyon oranı, fiyatların genel düzeyi ve işlem hacmi gibi bazı değişkenlere bağlı olarak değişmektedir. Birey ve kurumların ellerinde para tutmak istemeleri; paranın değer saklama aracı olması, servet biriktirme aracı olması, mübadele aracı olması, hesap birimi olması ve riski önlemeye aracı olması gibi nedenlere dayanmaktadır²⁸.

1.5.1. Klasik Para Talebi

Klasik para talebi, miktar teorisi ile ifade edilmektedir. Miktar teorisi ilk kez 1911 yılında Irving Fisher tarafından ortaya atılmış ve paranın dolaşım hızını esas almıştır. Klasikler para talebi ile ilgili genel olarak; para talebinin, gelir düzeyinin ve faiz haddinin bir fonksiyonu

²⁶ Dinler, s. 442.

²⁷ Aren, s. 42-43.

²⁸ Nadir Eroğlu v. dğr., **Para-Banka ve Finans**, Orion Kitabevi, Ankara, 1.Baskı, 2016, s. 19.

olduğu kabul edilmektedir. Ayrıca klasik iktisatçılar faiz hadlerinin para talebi üzerinde etkisinin olmadığını söylemektedirler.

Fisher yaklaşımı, genel olarak mübadele denklemi ve ona dayanak oluşturan miktar teorisi ile para talebini açıklamaktadır. Bu yaklaşımda, para sadece işlem saiki ile talep edilmektedir ve klasik iktisadın varsayımlarından yola çıkarak oluşturulmuştur. Paranın değeri, para arzı ön plana çıkarılarak açıklanmaktadır. Bu denkleme göre; para uzun vadede yansızdır. Yani, para stokunda meydana gelebilecek bir artışın; kısa vadede, gelir düzeyinde ve istihdamdaki artış gibi reel etkilerinin olabileceği, ancak bu durumun geçici olduğu ortaya koyulmaktadır. Uzun vadede ise, bu durumun sadece fiyatlar genel seviyesinde bir artışa sebep olacağı ifade edilmektedir. Bu yaklaşıma göre; ekonominin tam istihdamda olması, üretim hacminin sabit olması ve paranın dolaşım hızının da sabit olması varsayımlarından hareketle, para stokunda meydana gelebilecek bir artışın, aynı oranda fiyatlar genel seviyesinde bir artışa sebep olacağı açıklanmaktadır²⁹. Bu denklemde; dolaşımdaki para miktarı, toplam para miktarı ile paranın dolaşım hızının çarpımından oluşacaktır. Denklemin diğer tarafında ise; fiyatlar genel düzeyi ile yapılan harcamaların ortalama değeri yani işlem hacmi ile çarpımından oluşmaktadır³⁰. $(M \times V = P \times T)^*$

Fisher' e göre sadece işlem amaçlı tutulan paranın dolaşım hızı, bireylerin işlemlerini gerçekleştirebilmesinde etkili kurumlara ve alışkanlıklara bağlıdır³¹. Günümüzde ise, banka kartları, kredi kartları, banka hesapları ve elektronik paralar gibi alternatif işlemler sayesinde aynı para miktarı ile daha çok işlem yapılmaktadır. Bu alternatif işlemlerin artması ile paranın dolaşım hızı gittikçe artmaktadır.

1.5.2. Keynesyen Para Talebi: Likidite Tercihi Teorisi

Bu teori; J.M. Keynes tarafından Genel Teori kitabında ortaya koyduğu, insanların hangi sebeplerle para tuttukları ve para taleplerini belirleyen unsurlara ilişkin para talebi teorisi olarak geliştirilmiştir. Bu teorinin özünü klasik miktar teorisine yönelik geliştirilen eleştiriler oluşturmaktadır. Klasik teoride; para talebi fonksiyonu istikrarlıdır, para talebi fonksiyonu faiz

²⁹ Eroğlu v. dğr., s. 21.

³⁰ Eroğlu v. dğr., s. 22.

* M: Para Miktarını, V: Bir paranın bir yılda kaç kez el değiştirdiğini ifade eden “Paranın Dolaşım Hızını”, P: Fiyatlar genel düzeyini, T: Ekonomideki işlem miktarını göstermektedir.

³¹ M. Merih Paya, **Makro İktisat**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1997, s. 130.

oranlarına karşı duyarlı değildir, kişiler ellerinde sadece işlem amacı ile para tutarlar ve para arz ve talebini paranın satın alma gücü belirler. Keynesyen teoride ise; para arz ve talebi faiz oranını belirler ve para bir mal olarak değil bir aktif olarak değerlendirilir. Paranın diğer aktiflere göre fiyatı, fiyat düzeyine göre değil, faiz tarafından belirlenmektedir. Keynes bu teoride; bireyin servetini para ve tahvil olarak tuttuğunu ve tahvilin getirisinin paradan daha yüksek olduğu varsayımına göre hareket etmektedir. Keynes'e göre, bankalar vadesiz mevduata faiz ödemezken, tahvilin her yıl belirli bir getirisi olmaktadır. Bu durumda elde para tutmak, tahvilden elde edilecek gelirden mahrum kalmak anlamına gelmektedir. Zaten Keynes'e göre faiz oranı, likiditeden vazgeçmenin bedeli olarak ifade edilmektedir. Buradan hareketle bu teorinin bireylerin likiditeyi tercih etme nedenlerini açıkladığını söyleyebiliriz. Örneğin bu teoriye göre; bireyler kendilerini daha güvende hissetmek istediklerinde, portföylerindeki likit varlıkların miktarını arttırmaktadırlar. Yani portföyde likit varlık tutmak, bir anlamda belirsizliğe karşı önlem almak anlamına gelmektedir. Belirsizlik ortamlarında, likidite tercihlerinin yatırım davranışları üzerinde çok büyük bir etkisi bulunmaktadır. Bu durum, likidite tercihi teorisinde, klasik teoride ortaya atılan paranın yansız olduğu görüşünün geçerli olmadığı anlamına gelmektedir. Keynes'e göre paranın dolaşım hızı sabit değildir. Bu teoriye göre; para arzında meydana gelen değişimler faiz oranlarını da değiştirmektedir. Faiz oranlarında meydana gelen yükselmeler para talebinin düşmesine, para talebinin düşmesi de paranın dolaşım hızının yükselmesine neden olmaktadır³².

Keynes'in para talebi teorisine göre insanlar parayı üç sebeple talep etmektedirler. Bunlardan ilki; bireylerin gerçekleştirecekleri işlemlerde nakde ihtiyaç duymaları nedeni ile oluşan işlem güdüsüdür. İşlem güdüsü ile oluşan para talebi gelirin ve fiyatlar genel düzeyinin bir fonksiyonudur. İkincisi; bireylerin ileride karşılaşmaları muhtemel riskleri ve belirsizlikleri giderebilmek için ihtiyat güdüsü ile oluşan para talebidir. İhtiyat güdüsü ile oluşan para talebini gelir belirlemektedir. Son olarak; bireylerin parayı bir değer saklama aracı olarak görmelerinden dolayı spekülasyon güdüsü ile oluşan para talebidir. Bu para talebini belirleyen unsurlar da faiz ve beklentilerdir.

Keynes faiz teorisini paranın değer saklama özelliğine göre temellendirmiştir. İhtiyat ve işlem güdüsü ile oluşan para talebi, paranın ödeme aracı olmasına vurgu yaparken, spekülasyon para talebi paranın değer saklama aracı olma özelliğine atıfta bulunmaktadır. Keynes servetin ya nakit ya da tahvil olarak tutulacağını ileri sürmektedir. Ayrıca vadesiz mevduatların

³² Yılmaz Aydın, **Keynes'in Parasal Faiz Teorisi**, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Haziran 2015, Cilt 17, Sayı: 1, s. 214-219.

getirisinin olmamasından dolayı tahvil getirisinin paranın nakit olarak tutulmasından daha fazla getiri sağladığını varsaymıştır. Tahvillerin iki ayrı getirisi vardır. Bunlar yıllık sabit bir faiz getirisi ve diğeri de sermaye kazancıdır. Tahvil fiyatları ile faiz oranları ters orantılıdır. Eğer faiz oranlarının yükselmesi bekleniyorsa tahvil fiyatlarının düşmesi beklenmelidir. Böyle bir durumda ellerinde tahvil bulunduranlar, tahvil fiyatlarının düşeceğini düşünerek tahvillerini elden çıkararak ellerinde para tutmaya yöneleceklerdir. Keynes, her bireyin zihninde “normal oran” olarak algıladığı bir oran bulunduğunu varsaymaktadır. Piyasa faiz oranlarının bu oranların altında olduğu durumlarda bireylerin faiz oranlarının yükseleceği ve tam tersi durumda da faiz oranlarının düşeceği beklentisi olacaktır. Bireyler bu beklentilere göre de para taleplerini belirlerler. Örneğin faiz oranının yükseleceği beklentisi var ise para talepleri artacaktır.

Faiz oranının daha da altına düşmesinin beklenmediği kritik bir değer vardır. Yani faiz oranının minimum bir oranı bulunmaktadır. Faiz oranları bu kritik değere geldiğinde bireyler faiz oranlarının artacağını düşünerek tahvil ve diğer faiz getiren varlıklarının tamamını elden çıkararak tamamen nakde yöneleceklerdir. Bu durum Keynes’in likidite tercihi teorisinde “likidite tuzağı” olarak adlandırılmaktadır³³. Likidite tuzağında iken para otoritelerinin para arzını arttırması, fiyatlar genel seviyesini arttırmaktan başka bir işe yaramaz.

1.5.3. Friedman’ ın Modern Miktar Teorisi Yaklaşımı

1970’lerde stagflasyon (durgunluk) krizi sonrasındaki yıllarda Chicago okulu mensubu olan Milton Friedman’ ın öncülük ettiği monetarist (parasalcılar) olarak bilinen bir grup ekonomist, Keynes’in gelir ve harcamalar teorisine eleştiriler getirerek, klasik miktar teorisinin Cambridge yaklaşımını esas alarak “modern miktar teorisi” olarak ifade edilen yeni bir miktar teorisi ortaya çıkarmışlardır³⁴. Bu teori, Cambridge tipi nakit balans yaklaşımı ve Keynes’in portföy analizlerinin bir arada değerlendirilip geliştirilmesine dayanan bir para talebi teorisi olarakta nitelendirilebilir. Friedman, para tutmanın üst sınırının servet kadar olabileceğini ve en önemli para tutma seçeneğinin ihtiyat güdüsü olduğunu savunmaktadır³⁵.

Cambridge denkleminin $M/P = kY$ şeklinde eşitliğin sol tarafı (M/P) reel para arzını, sağ tarafı (kY) ise reel para talebini ifade etmektedir. Monetaristlere göre, para servet edinme

³³ Eroğlu v. dğr., s. 32-33.

³⁴ Dinler, s. 463.

³⁵ Gülsün Gürkan Yay, **Chicago Okulu: Milton Friedman ve Monetarizm**. II. Uluslararası Liberal İktisatçılar Kongresinde Sunulan Makale, Liberal Düşünce Topluluğu Dergisi, 2001, s. 81-98.

araçlarından biridir. Friedman' a göre reel para talebi; devamlı gelire (W), beşerî servet miktarına (w), servetten beklenen getiriye (r) ve enflasyon ile ilgili beklentilere (E) bağlıdır. Devamlı gelir miktarı; ekonomideki karar birimlerinin geçmişte, bugün ve gelecekte elde edilen ve edilecek olan gelirlerinin ortalaması olarak tanımlanmaktadır. Beşerî servet miktarı; gelire dönüştürülmesi her zaman mümkün olmayan yani likiditesi zayıf olan servete denmektedir. Toplam servet içerisinde beşerî servet miktarı ne kadar yüksek ise, para talebi (likidite tercihi) o nispette yüksek olacaktır. Beşerî olmayan servet içindeki kıymetli kâğıtlardan beklenen getiri; dilediğinde paraya çevrilmesi mümkün olan her türlü menkul ve gayrimenkullerden elde edilmesi muhtemel getirilerdir. Bu kıymetli kâğıtlardan beklenen getiriler ile elde para tutma arasında ters orantılı bir ilişki bulunmaktadır. Enflasyon oranı; monetaristlere göre enflasyon beklentisi paradan kaçışa neden olur. İnsanlar ellerinde para tutmak istemezler ve bu durumda paranın tedavül hızı artar.

Monetaristlere göre para arzındaki artış, fiyatlar genel seviyesinde daha yüksek bir oranda artışa neden olmaktadır. Bu durum, Fisher ve Cambridge yaklaşımlarındaki aynı nispette değişiklik prensibinden farklıdır. Fiyatlar genel seviyesinin daha fazla yükselmesinin nedeni paranın dolaşım hızının kısa dönemde değişir kabul edilmesi ve para talebinin fiyatları artış yönünde etkilemesidir. Monetaristler, klasik miktar teorisinden farklı olarak para arzındaki artışın; faiz, milli gelir ve istihdam üzerindeki etkisini analizlerine dâhil etmişlerdir. Ayrıca ekonomiyi yönlendirmede en etkin aracın para politikası olduğunu ileri sürmüşlerdir³⁶.

1.6. Para Arzı Süreci

Para arzı süreci; merkez bankası, bankalar, mevduat sahipleri ve bankalardan kredi kullananlar olmak üzere dört oyuncu tarafından yürütülmektedir. Bu oyunculardan merkez bankası, para politikasını uygulamakta, çek sahibinin bankasından çekin yatırıldığı bankaya fon transferi yaparak çekleri tahsil etmekte ve bankaları düzenlemektedir.

³⁶ Dinler, s. 464-465.

1.6.1. Asli Para – Kaydi Para

Ekonomide asli para ve kaydi para olmak üzere iki tür para bulunmaktadır. Asli para, merkez bankası tarafından üretilirken, kaydi para merkez bankası ve ticari bankalar tarafından üretilmektedir³⁷. Asli para, para otoritelerince tedavüle sokulmuş olan kâğıt ve madeni paraları ifade etmektedir. Kaydi para, kredi kurumlarınca oluşturulmuş olan para miktarlarının toplamını ifade etmektedir. Ayrıca kredi kurumlarınca, üzerine çek yazılabilen vadesiz mevduat hesapları da kaydi para olarak kabul edilmektedir. Altın ve gümüş standardının kullanıldığı dönemlerde varyetleri yüksek ve sözüne güvenilir tüccarlara senyör denilmekteydi. Senyörler nakit ödeme yapamadıkları durumlarda, borçları karşılığı altın ve gümüşü temsil eden imzalı kâğıtlar vermekteydiler. Bir süre sonra bu imzalı kâğıtların piyasada para yerine kullanıldığı anlaşılmıştır. Bu durum kaydi paranın ilk örneği olarak kabul edilmektedir.

1.6.2. Merkez Bankası Para Arzı Tanımları

Para arzı, bir ülkede belirli bir dönemde piyasada bulunan para miktarıdır (stoktur). “M” harfi ile temsil edilmektedir. Para arzı; kâğıt para, madeni para ve kaydi paranın toplamından oluşmaktadır. Son dönemde bu paralara vadesiz mevduat, vadeli mevduat ve kredi kartları gibi para benzerleri de eklenmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası’na göre para arzı dar ve geniş anlamda olmak üzere iki şekilde tanımlanmaktadır³⁸.

Dar anlamda para arzı;

$$M0 = (\text{Dolaşımdaki Banknotlar} + \text{Madeni Paralar}) - \text{Banka Kasalarındaki Nakit}$$

$$M1 = \text{Dolaşımdaki Banknotlar} + \text{Madeni Paralar} + \text{Bankalardaki Vadesiz Mevduatlar}$$

Geniş anlamda para arzı;

$$M2 = M1 + \text{Vadeli Mevduatlar}$$

$$M2Y = M2 + \text{Yurtiçi Döviz Mevduatları}$$

$$M3A = M2 + \text{Merkez Bankasındaki Resmi Mevduatlar}$$

$$M3 = M3A + \text{Merkez Bankasındaki Diğer Mevduatlar (Repo ve Para Piyasası Fonları)}$$

³⁷ M. Merih Paya, **Para Teorisi ve Para Politikası**, Türkmen Kitabevi, İstanbul, 2013, s. 23.

³⁸ Eroğlu v. dğr., s. 46.

1.6.3. Merkez Bankasının Para Arzını Belirlemesi

Bir ekonomide merkez bankası, bankalar, tasarruf sahipleri ve ödünç alanlar olmak üzere dört birim para arzını etkilemektedir. Bu birimlerden merkez bankası da parasal taban marifeti ile para arzını belirlemektedir. Bu durum merkez bankasının para politikası aracını oluşturmaktadır ve merkez bankasının üç önemli para politikası aracı bulunmaktadır.

Bankalar paraya sıkıştıklarında merkez bankasına gelerek ellerindeki kıymetli evrakları vadesinden önce belirli bir oran ile nakde çevirebilme imkânına sahiptirler. Merkez bankasının uyguladığı bu orana “reeskont oranı” adı verilmektedir. Merkez bankası reeskont oranlarında yapacağı değişiklikler ile para arzını etkileyebilmektedir. Reeskont oranını düşük tutar ise piyasaya daha fazla nakit gireceğinden para arzını arttırmış, yüksek tutar ise piyasaya daha az nakit gireceğinden dolayı para arzını düşürmüş olacaktır. Merkez bankasının devlet iç borçlanma senedi alıp satmasına “açık piyasa işlemleri” adı verilmektedir. Merkez bankasının piyasaya devlet iç borçlanma senedi satması durumunda piyasadan para çekmiş olacağından para arzı azalacaktır. Diğer taraftan piyasadan devlet iç borçlanma senedi alması durumunda piyasaya para vereceğinden dolayı para arzı artacaktır. Merkez bankası açık piyasa işlemlerini ticari bankaların yanı sıra banka dışı kesimlerde yapabilmektedir. Bankalar kendilerine yatırılan mevduatların belirli bir kısmını merkez bankasında tutmak zorundadır. Bu duruma “zorunlu karşılık oranı” ya da yasal karşılık oranı adı verilmektedir. Merkez bankası bu oranda yapacağı değişiklikler ile bankaların likidite durumlarını değiştirebilmektedir. Merkez bankası, zorunlu karşılık oranlarını arttırması durumunda bankaların likiditesi zayıflayacak ve piyasaya daha az para vereceklerinden dolayı para arzı azalacaktır. Yine merkez bankasının zorunlu karşılık oranlarını azaltması durumunda bankalar daha likit olacak ve piyasaya daha fazla para salacaklarından dolayı para arzı da artacaktır³⁹.

1.6.4. Parasal Taban ve Para Çarpımı

Para arzı; merkez bankasına, hazineye, ticari bankalar ve halkın çeşitli aktifler için tercihlerine bağlı olarak belirlenmektedir. Merkez bankası ve hazinenin halka ve bankalara olan parasal yükümlülüğünün toplamına rezerv para adı verilir. Rezerv para kavramı literatürde bu ad dışında parasal taban, yüksek güçlü para gibi deyimlerle ifade edilmektedir⁴⁰. Parasal taban,

³⁹ Eroğlu v. dğr., s. 47-48.

⁴⁰ Akdiş, s. 152.

dolaşımdaki para ve bankaların merkez bankası nezdinde tuttıkları paraların toplamından oluşmaktadır. Parasal tabanın en önemli belirleyicisi merkez bankasıdır. Para teorisinde, parasal taban konusunda güçlü ve zayıf olmak üzere iki görüş bulunmaktadır. Para tabanını güçlü para olarak gören görüşe göre; para arzı ile parasal taban arasında para çoğaltan marifeti ile güçlü bir ilişki mevcuttur. Bu noktada özellikle Parasalcı (monetarist) iktisatçılar, parasal tabanın para arzının en önemli belirleyicisi olduğunu ifade etmektedirler. Parasal tabanı “zayıf” olarak gören görüşe göre ise parasal tabanın, Parasalcı iktisatçıların belirttiği ölçüde güçlü olmadığını söylemektedirler.

Toplam para arzı, piyasaya sürülmüş olan para (kâğıt para + madeni para) ile kredi kurumlarınca oluşturulmuş olan kaydi paraların toplamından oluşmaktadır. Kaydi para oluşturulmasında bankaların rezervleri büyük önem arz etmektedir. Bir ekonomideki para arzının dolaşımdaki para miktarı ile parasal tabandan (rezervler) ne kadar fazla olduğu, bir katsayı ile belirlenmektedir. Para çarpanı olarak isimlendirilen ve piyasaya sürülen bir birim paranın, bankalar nezdinde kendisinin kaç katı kadar para oluşturulmasını sağladığını gösteren bu katsayı, para arzının parasal tabana bölünmesi ile bulunmaktadır. Para miktarındaki bir birimlik artışın para arzında kaç birimlik bir artış olacağını gösteren para çarpanı, nakit mevduat oranı, serbest rezerv mevduat oranı ve zorunlu rezerv oranına bağlı olarak değişmektedir. Ekonomideki bu oranları değiştirerek para arzını değiştirmek mümkündür⁴¹.

1.6.5. Para Arzını Belirleyen Faktörler

Para çarpanı katsayısının, parasal tabanını değiştirerek para arzını etkilediği değişkenler aşağıdaki gibidir⁴²;

Nakit Tercih Oranı (c); bu oran, dolaşımdaki para miktarının vadesiz mevduata oranlanması ile bulunmaktadır. Halkın alışverişlerde nakit kullanmayı tercih etmesi, bu oranın yüksek olması anlamına gelmektedir. Nakit tercih oranının artması durumunda para çarpanı ve para arzı azalacaktır. Ancak halkın alışverişlerde nakit yerine örneğin kredi kartı kullanması durumunda ise nakit tercih oranı düşecek ve bu durumda para çarpanı ve para arzı artacaktır. Bu durum bize nakit tercih oranı ile para çarpanı ve para arzı arasında ters bir orantı olduğunu göstermektedir.

⁴¹ Dinler, s. 450.

⁴² Eroğlu v. dğr., s. 57-58.

Vadeli Mevduat Tercih Oranı (t); bu oran bize bireylerin vadeli mevduatlar ile vadesiz mevduatlar arasındaki tercih nispetini yansıtmaktadır. Para arzı tanımını olarak M0 kullanılması durumunda vadeli mevduat tercih oranı ile ters yönlü, para arzı tanımını olarak M1 kullanılması durumunda vadesiz mevduat tercih oranı ile doğru yönlü bir ilişki bulunmaktadır.

Serbest Rezerv Oranı (e); bu oran, bankaların ellerinde tuttıkları fazla rezerv olarak da bilinen serbest rezervlerin vadesiz mevduatlara oranlanması ile bulunmaktadır. Bu oranın artması, yani bankaların vadesiz mevduatları aynı iken fazla rezerv tutmaları durumunda para çarpanı düşecek ve ekonomideki para arzı da azalacaktır. Dolayısıyla bu oran para çarpanı ve para arzı ile ters orantılıdır.

Zorunlu Rezerv Oranları (r); bu oran, merkez bankası tarafından bankaların kendi nezdinde tutmasını istediği ve oranını belirlediği zorunlu rezervlerin vadesiz mevduatlara bölünmesi ile bulunmaktadır. Merkez bankasının zorunlu karşılık oranlarını arttırması durumunda bu oranda artış olacak ve bu durum para çarpanı ile para arzının azalmasına neden olacaktır. Bu minvalde, zorunlu rezerv oranı ile para çarpanı ve para arzı arasında ters orantı bulunmaktadır.

Parasal Taban (MB); merkez bankası, parasal tabanı değiştirerek para arzını etkilemektedir. Merkez bankası eğer para arzını arttırmak istiyorsa para çarpanı sabitken, reeskont oranlarının düşürülmesi marifeti ile piyasadan kıymetli menkul kıymet alarak parasal tabanı arttırır. Para arzını azaltmak için de bu durumun tersini yapacaktır. Merkez bankaları para arzını kontrol edebilmek adına para çarpanını dolaylı yollardan etkilerken, parasal tabanı ise doğrudan kullanabilmektedir.

1.7. Faiz, Enflasyon ve Döviz Teorileri

1.7.1. Faiz Teorileri

Faiz kuramı tarihsel süreçte birçok iktisat düşünürü tarafından önemli olduğu ileri sürülmüş ve faizin varlık sebebi ile ilgili fizyokratlardan günümüz modern iktisat sistemlerine kadar bu konuda çokça teori geliştirilmiştir.

Fizyokratların kurucusu ve en önemli temsilcisi olan François Quesnay (1694-1774) faizin varlığını kabul etmiş ve doğal bir yasaya tabi olarak topraktan elde edilen gelire dayandırmıştır. Quesnay' a göre faiz için geçerli olan bu yasa, bir toprak parçasının alım satımında o topraktan elde edilmesi umulan gelirin etkili olmasına dayanmaktadır. Bu durumda faizin az ya da çok olması, topraktan elde edilmesi düşünülen gelire göre belirlenmektedir⁴³. Fizyokratların bir diğer temsilcisi olan Turgot ise (1727-1781) Nemalandırma Teorisinde; paradan elde edilen gelir olan faizin, topraktan elde edilen gelir olan ranta en azından eşit olması gerektiğini iddia etmiştir. Turgot, faizin varlığını toprağın üretkenliğine bağlamakta ve sermayenin sadece tarımsal faaliyetlerde kullanılması gerektiğini savunmaktadır⁴⁴.

Klasik iktisadın temsilcileri, faizi sermayenin verimliliği kavramı üzerinden açıklamaya çalışmışlardır. Bu teoriye göre; iktisadi kalkınmanın ve yaşam standartlarının artırılmasının yolu tüketimden değil, yeni ve daha iyi ürünlerin üretilmesinden yani verimlilikten geçmektedir. Klasik iktisatçılara göre; tüketim faydanın kullanımı olarak tanımlanırken, tasarruf ise üretimi daha fazla arttırabilmek adına sermaye mallarının üretiminde kullanılan ve iktisadi kalkınmayı sağlayan çok önemli bir harcama biçimi olarak tanımlanmaktadır.⁴⁵ Girişimciler, tasarruf sahiplerinin tasarruflarını yatırımlarında kullanmaları nedeniyle elde ettikleri gelirlerden tasarruf sahiplerine “faiz” adı altında bir ödeme yapmaktadırlar. Yine verimliliğin sermayenin doğal bir sonucu olduğu iddia edilmekte ve faizin de kredi kullanımı ile oluşan kazançların bir karşılığı olduğu varsayılmaktadır. Ayrıca Von Thünen' e göre, sermaye üreten emeğin elde ettiği ek gelir olan faiz, tüm ücretlerin belirleyicisi olmalıdır⁴⁶.

İstismar teorisi ilk kez Karl Marx (1818-1883) tarafından ortaya atılmıştır. Marx' a göre; faiz sermaye sahiplerinin işçilerin emeklerini istismar eden bir uygulamadır. Marx, değer tek belirleyicisinin emek olduğunu ve bir malın değerinin o mal için harcanan emek-zaman miktarına eşit olması gerektiğini iddia etmektedir. Değerin tamamen emek ürünü olması dolayısı ile sermaye sahiplerinin kazançları olan faiz ve toprak sahiplerinin kazançları olan rant, emek sahiplerinin kazançlarından haksız yere alınan yani istismar edilen “artık değer” olmaktadır⁴⁷. Bu teoriye göre, faizin kaynağını emeğin artık değerinden bir kısmını sermaye sahiplerine aktarılması ile oluşturmaktadır ve bunun sermaye sahiplerine aktarılması doğru değildir.

⁴³ F. Vural Savaş, **İktisadın Tarihi**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2000, s. 246.

⁴⁴ Gülten Kazgan, **İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011, s. 67.

⁴⁵ Eroğlu v. dğr., s. 67.

⁴⁶ Savaş, s. 396.

⁴⁷ Mark Skousen, **İktisadi Düşünce Tarihi**, Adres Yayınları, Ankara, 2009, s. 167.

Feragat teorisi İngiliz iktisatçı Nassau William Senior (1790-1864) tarafından ortaya atılmıştır. Senior' e göre üretimde olması gereken “reel fedakârlık” emek-fedakârlıktır. Bu teoride; faiz, tasarruf sahibinin tüketimden vazgeçerek fedakârlık yapması ilkesine dayanmaktadır. Yapılan fedakârlık neticesinde sermaye birikimlerinin olduğu iddia edilmektedir⁴⁸. Tüketim yapanların tasarruf yapanlara tüketimlerinin bedeli olarak yaptıkları ödemeye “faiz” denilmektedir. Bu teoriye göre sermayenin kaynağı tasarruftur ve tasarruf bir fedakârlık, özveri ve paranın insanlara sağlayabileceği yarar ve zevklerden vazgeçmektir⁴⁹. Faiz de bu yarar ve zevklerden vazgeçmenin bedelidir.

Carl Menger (1840-1921)'dir. Menger' e göre bir malın kullanma değerini, toplam fayda değil en son birimin faydası belirlemektedir. Menger bu teoride ilk kez üretim mallarının fiyatının belirlenmesinde üretilen ürünün değerine yapılan son katkıdan bahsetmiştir⁵⁰. Menger' e göre, sermayeyi satın alan ve kullanan kişi hem sermayeyi elinde bulundurması hem de kullanması nedeni ile bir bedel ödemelidir. Bu bedele de faiz adı verilmektedir⁵¹.

Neoklasik iktisadın ve Cambridge okulunun kurucusu olan Alfred Marshall (1842-1924)' a göre sermaye, gelecekte elde edilecek bir zenginliğe adanan zenginliğin bir parçası olarak tanımlanmaktadır. Faiz ise, tüketimin ertelenerek beklenmesini özendirilmektedir. Marshall'a göre sermayenin kullanımından kaynaklanan kazanç olması hasebiyle, faiz kıt kaynak olan sermayeye ödenen bedel olarak belirtilmektedir. Sermaye arzı tasarruftan oluşurken sermaye talebi ise sermayenin marjinal verimliliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Faiz ise sermaye arz ve talebini dengede tutan fiyat olarak ifadesini bulmaktadır⁵².

Irving Fisher (1867-1947)'e göre, bireyleri ödünç almaya, ödünç vermeye, faiz almaya ve faiz vermeye yönelten şey zaman tercihi ve sabırsızlıktır⁵³. Fisher' e göre faiz oranları zaman tercihleri ve yatırımlar tarafından belirlenmektedir⁵⁴. Fisher' in faiz teorisine göre tek tek bireylerin zaman tercihlerine göre oluşan farklı faiz oranları denge bir faiz haddini oluşturmaktadır⁵⁵.

⁴⁸ Kazgan, s. 79.

⁴⁹ Feridun Ergin, **Para, Faiz ve Teorileri**, Beta Yayınları, İstanbul, 1983, s. 179.

⁵⁰ Serap Çoban, “Neo Klasik İktisadi Düşünce” **İktisadi Düşünce Tarihi**, Lisans Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 199.

⁵¹ Akdiş, s. 208.

⁵² Kazgan, s. 150-151.

⁵³ Akdiş, s. 211-212.

⁵⁴ Savaş, s. 719-720.

⁵⁵ İsmail Seyrek, Zekeriya Mızırak, “Faiz Teorileri Üzerine Bir İnceleme: Finansal İstikrarsızlık Hipotezinin Temel Dayanağı”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Vol.22, s. 390.

1.7.2. Faiz Oranını Açıklayan Teoriler ve Faiz Oranının Belirleyicileri

Bu başlık altında klasik iktisattan günümüze kadar gelen süreçte iktisat okullarının faiz oranlarının belirlenmesindeki yaklaşımları ve faiz oranlarını belirleyen etkenler anlatılacaktır. Literatürde faiz ile ilgili yaklaşımlara bakıldığında iki önemli akım karşımıza çıkmaktadır. Faiz'e reel bir olgu olarak yaklaşan klasik iktisat ve parasal bir olgu olarak düşüncelerini temellendiren ve özellikle Keynesyen iktisat sonrası ortaya çıkan akımlardır⁵⁶.

Klasik teori faizi, “her arz kendi talebini yaratır” şeklindeki Say Kanunu gereği faizi ekonomideki bir kısım paranın harcanmayıp tasarruf edildiği durumlarda bu tasarrufların yatırıma dönüşerek yeniden ekonomiye kazandırılmasını sağlayan bir değişken olarak ele almıştır⁵⁷. Klasik iktisat' ın kurucusu kabul edilen Adam Smith, makro iktisadın temel unsurları tasarruf ve sermaye yatırımının erdemlerinden söz etmiştir. Klasik görüşe göre tasarruf ve çok çalışma birer erdem sayılmış ve teşvik edilmiştir⁵⁸. Klasik modelde tasarruf, faiz oranının bir fonksiyonudur. Faiz oranı ne kadar yüksek olursa tasarruf sahipleri bugünkü tüketimlerini gelecekteki tüketimleri ile değiştirmeye o kadar razı olacaklardır. Bu sebeple klasik iktisatçılar faiz oranını tasarruf için gerçek bir ödül olarak görmüşlerdir. Klasik modelde faiz oranı ile tasarruf arasında pozitif, sermaye mallarına yapılan yatırım harcamaları arasında ise negatif bir ilişki bulunmaktadır⁵⁹.

Neo Klasik yaklaşıma göre, yatırım ve tasarrufu bir araya getiren uyumlama yaklaşımının iki dengeleyicisi bulunmaktadır. Bunlar; doğal faiz ve piyasa faiz oranıdır⁶⁰. Neo-Klasik faiz oranları yaklaşımı, Ödünç Verilebilir Fonlar Teorisi olarak da isimlendirilmektedir. Ödünç verilebilir fon arzı, büyük ölçüde cari gelirden yapılan tasarruflardır. Ödünç verilebilir fon talebi ise, iş dünyasının bu tasarrufu kullanarak tüketilmeyen kaynaklarının kontrolünü eline almaya yönelik istekliliğini yansıtır⁶¹.

Klasiklerde, tasarruf-yatırım teorisi faiz oranlarının belirlenmesini açıklarken Keynes'te üretim ve istihdam teorisi olarak yer almaktadır. Keynes faiz haddini parasal bir olay olarak saymakta ve Likidite Tercihi Teorisi'nde faiz oranlarını para arz ve talebinin oluşturacağı denge

⁵⁶ Eroğlu v. dğr., s. 74.

⁵⁷ Hanifi Aslan, **Para Teorisi ve Politikası**, Alfa Aktüel Yayınları, Bursa, 2009, s. 394.

⁵⁸ Skousen, s. 36.

⁵⁹ Brain Snowden & R. Howard Vane, **Modern Makroekonomi**, (Çev. Barış Kablamacı), Elif Yayınevi, Ankara, 2012, s. 43.

⁶⁰ Eroğlu v. dğr., s. 79.

⁶¹ Snowden & Vane, s. 426-429.

ile belirleneceğini savunmaktadır⁶². Keynes'in Likidite Tercihi Teorisine göre faizden, tasarruf etmenin değil likiditenden yani elde para tutmaktan vazgeçmenin bir mükafatı olarak bahsedilmektedir. Keynes faizin, parayı elinde tutanların paranın kontrolünü başkalarına bırakmalarındaki isteklilik derecesine göre belirleneceğini söylemektedir⁶³. Keynes'e göre faiz haddi ekonomideki para arz ve talep miktarına bağlı olarak değişmektedir. Keynes, 1936 yılında yayınlanan ünlü istihdam, faiz ve paranın genel teorisi isimli kitabında para arzını dışsal bir değişken olarak kabul etmekte ve para miktarının Merkez Bankası tarafından belirlendiğini ifade etmektedir. Keynes, Likidite Tercihi Teorisinde; işlem, ihtiyat ve spekülasyon güdülleri ile para talep edildiğinden bahsetmektedir⁶⁴. Bu güdülerden işlem ve ihtiyat saiki ile yapılan talepler gelirin fonksiyonu iken spekülasyon saiki ile yapılan talep ise faiz oranının fonksiyonudur. Dolayısıyla spekülasyon saiki ile yapılan para talepleri Keynes'in faiz teorisinin çıkış noktasını oluşturmaktadır⁶⁵. Yani, Keynes'e göre, insanlar spekülasyon güdüsü ile servet saklama aracı olarak ellerinde para tutmaktadırlar ve ellerinde tuttukları paranın miktarını da faiz oranları belirlemektedir. Keynes'in likidite tercihi modeli sadece iki aktiften söz etmektedir. Bunlar; tahvil ve para'dır. Para arzında meydana gelen bir genişleme (daralma) tahvile olan talebi arttırarak (azaltarak) fiyatları yükseltmekte (düşürmekte) ve böylece faiz oranı düşmektedir (yükselmektedir). Fakat Keynes faiz oranının düşebileceği minimum bir oran olduğunu ve faiz oranının bunun altına düşmeyeceğini savunmuştur. Keynes bu faiz oranına "likidite tuzağı faiz oranı" demektedir⁶⁶. Likidite tuzağı, para talebinin faize esnekliğinin sonsuz olduğu durumdur. Keynesyen teoride likidite tuzağına neden olan etken, yatırımcıların faiz oranlarının gelecekte yükseleceği beklentileridir.

Klasiklerin görüşü ile Keynes'in görüşlerini "Mr. Keynes and the Classics" isimli çalışmasında birleştiren Hicks, teorisinde denge faiz haddinin hem mal piyasası hem de para piyasası tarafından belirleneceğini savunmuştur. Hicks, denge gelir düzeyi, istihdam düzeyi ve faiz haddinin para arzı ve para talebinin kesiştiği noktada oluşacağını iddia etmiştir. Hicks' in bu görüşleri daha sonra Hansen tarafından geliştirilerek iktisat literatürüne Hicks-Hansen Modeli olarak geçmiştir. Bu model, IS-LM veya Gelir-Harcama modeli olarakta isimlendirilmektedir⁶⁷. Hicks-Hansen Modelinde, para ve mal piyasası olmak üzere iki kesimli

⁶² Kazgan, s. 208-209.

⁶³ John M. Keynes, **Genel Teori: İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi**, (Çev. Uğur Selçuk Akalın), Kalkedon Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 149.

⁶⁴ Frederic Mishkin, **Para, Bankacılık ve Finansal Piyasalar İktisadı**, (Çev. Nazım Engin), Akademi Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 497.

⁶⁵ Batu Tunay, **Makro Ekonomi Teori ve Politika**, Arıkan Basım Yayın Dağıtım, İstanbul, 2007, s. 385.

⁶⁶ Aydın Türkbai, **Makro İktisat**, Aktif Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 296.

⁶⁷ Can Aktan, **Politik İktisat**, Anadolu Matbaası, Ankara, 2000, s. 12-37.

bir iktisadi modelden bahsedilmektedir. Bu modele göre, LM üzerinde para arzının para talebine eşitlendiği noktalarda para piyasası dengesi oluşmaktadır. IS üzerinde ise, toplam tasarrufların toplam yatırımlara eşitlendiği noktalarda mal piyasası dengesi oluşmaktadır. Sonuç olarak, IS-LM eşitliğinin olduğu noktalarda ise, makroekonomik denge ve hem mal piyasasındaki hem de para piyasasındaki denge faiz haddi belirlenmiş olmaktadır⁶⁸.

Tobin' in Portföy Teorisi, her biri farklı getiri ve farklı risk oranına sahip olan farklı aktiflerden, beklenen getirileri maksimize edecek bir aktif cüzdan saptamak üzere geliştirilmiştir⁶⁹. James Tobin, Keynes' ten farklı olarak mübadele ve ihtiyat güdüsü ile yapılan para taleplerinin, spekülasyon güdüsündeki gibi faiz oranlarından etkileneceğini öne sürmüştür⁷⁰. Tobin' e göre, paranın faiz getirisi sıfırdır ve para yalnızca alışverişte kullanılması sebebi ile elde tutulmaktadır. Tobin' in Portföy Teorisinde bireyler kendileri için en optimum portföy yapısını tercih etmektedirler. Bireyler tercih yaparken, enflasyon oranı, reel ve nominal faiz oranlarına haizdirler ve göz önünde bulundurmaktadırlar.

1.7.3. Enflasyon Teorileri

Enflasyon, genel olarak fiyatlar genel seviyesindeki sürekli artış olarak ifade edilmektedir⁷¹. Enflasyon olgusu, oluşum aşamaları ve nedenleri açısından iktisat okulları tarafından tartışılmış ve ortaya çıkan farklı sonuçları günümüze yansımıştır. Bu iktisat okullarından kimileri ücret ve fiyat yapışkanlığından yola çıkarak enflasyonu açıklamaya çalışırken kimileri de ekonomik sistemdeki bozuklukları gündemine almıştır. Enflasyonun oluşum aşamaları açısından sebeplerine bakıldığında genel olarak iki ana temelde incelendiği görülmektedir. Bunlar; enflasyonun sebebini toplam talep kaynaklı olarak inceleyen görüşler ve enflasyonun oluşmasındaki sebebi toplam arzda meydana gelen değişimlerden kaynaklandığını savunan görüşlerdir. Enflasyona sebep olan parasal olmayan talep şokları; nominal para arzında değişiklik olmayacak şekilde vergi ve harcama politikalarında yapılan değişikliğin tüketim ve yatırım kararlarında meydana getireceği şokları kapsamaktadır. Arz şokları ise, teknolojiye yaşanabilecek gelişmelerin üretim düzeyini etkileyebilmesi ya da girdi

⁶⁸ Eroğlu v. dğr., s. 84.

⁶⁹ İlker Parasız, **Para, Banka ve Finansal Piyasalar**, Ezgi Kitabevi, Bursa, 2009, s. 450.

⁷⁰ Mishkin, s. 497-504.

⁷¹ John G. Helmkamp, Leroy F. Imdieke, Ralph E. Smith, **Principles of Accounting**, Second Edition, John Wiley&Sons, Inc., New York, 1986, s. 508.

maliyetlerinde yaşanabilecek artışların neden olabileceği şoklar olarak söylenebilir⁷². Arz ve talep şokları dışında devlet politikaları da enflasyona neden olabilmektedir. Bu noktada enflasyona neden olan olguları aşağıdaki sıralayabiliriz⁷³;

- Toplam talebin toplam arzı aşması
- Faiz hadlerindeki yükseklik ve bilinçsiz yapılan devalüasyon
- Tasarruf yatırım eşitliğinin sağlanamayıp, tasarrufların yatırımlardan az olması
- Dolaşımdaki para miktarının hızla artması
- Uygulamada yer alan yanlış iktisat politikaları ve yüksek tabanlı fiyat politikaları

Enflasyonun açıklanmasında beş temel model kullanılmakta olup, bu beş model de farklı konulara vurgu yapmaktadır⁷⁴. *Saf Talep Modelleri*, enflasyonun nedeni olarak mal piyasasındaki talep fazlalığının yanı sıra toplam talebin toplam arzdan fazla olması durumu esas alınmaktadır. *Saf Maliyet Modelleri*; üretim ve üretim girdilerini esas alan bu modelde, enflasyonu eksik rekabet piyasasındaki üretici fiyat politikaları ve işgücü piyasasındaki sendikaların davranışları belirlemektedir. İşgücü ücret artışları ile beraber maliyet artmakta ve enflasyon oluşmaktadır. *Karma Modeller*; bu modelde enflasyonun sebebi olarak arz ve talebin birlikte etkili olduğunu söylenmektedir. Fiyatlardaki artışların, işçi sendikalarının kararlarına bağlı olabileceği gibi işverenler açısından da ücretlerdeki artışın işgücü verimliliğinden yüksek olması durumunda oluşacağını söylemektedir. *Yapısal Modeller*; yüksek enflasyonla birlikte işsizliğin de arttığı bir ekonomide fiyatlar genel seviyesinin sürekli artmasının nedeni, emeğin üretim alanlarını kolayca değiştiremeyeceğindendir. *Beklentilere İlişkin Modeller*; bu model, makroekonomik göstergelerdeki beklenen değişimlerin ekonomi aktörleri tarafından enflasyon beklentileri ile paralel gideceği ve bu durumun enflasyondaki beklentilere sürekli yansıtacağı görüşüne dayanmaktadır.

⁷² Hakan Ongan, **Türkiye’ de Enflasyon ve Devalüasyon İlişkisi**, İstanbul Üniversitesi Mecmuası, Cilt:53, Sayı: 2, İstanbul, 2003, s. 87-99.

⁷³ Esenay Aydoğan, **1982’ den Günümüze Türkiye’ de Enflasyon Serüveni**, Yönetim ve Ekonomi, Cilt: 11, Sayı: 1, Manisa, 2004, s. 92.

⁷⁴ Veli Kargı, **Enflasyon ve 1980-2005 Döneminde Türkiye’ de Fiyat Artışları**, Maliye Dergisi, Sayı: 152, 2007, s. 61-65.

1.7.4. Döviz Teorileri

Döviz kuru, iki ülke parası arasındaki değişim oranını açıklamaktadır. Reel döviz kuru, bir ülkenin makroekonomik dengesini etkilemekte ve dış ticaret dengesini belirlemektedir. Yabancı malların yerli mallar türünden fiyatı olarak tanımlanan reel döviz kurunun farklı teorileri bulunmaktadır⁷⁵. Bunlar; mal ve hizmet ticaretini konu edinen geleneksel döviz kuru teorileri ile para ve sermaye hareketlerini içeren çağdaş döviz kuru teorileri' dir.

Aktif sermaye hareketlerinin ve sabit döviz kurunun olmadığı ve dış ticaret hareketlerinin esas alınarak döviz kurunun açıklanmaya çalışıldığı bir teori olan geleneksel döviz kuru teorileri; dış ticaret akımları ve satın alma gücü paritesi yaklaşımları olarak ikiye ayrılır⁷⁶. Bu yaklaşıma göre; bir ülkenin diğer ülke paralarına göre ulusal parasının değerini, o ülkenin yaptığı mal ihracatı ve ithalatları belirlemektedir. İhracat-ithalat miktarları farklılaştıkça döviz kurları da değişim göstermektedir. Bir ülkenin ihracatı ithalatından fazla ise, o ülkenin ulusal parasının dışarıdaki değeri yükselmekte, ithalatının ihracatından fazla olması durumunda ise, ulusal parasının dışarıdaki değeri düşmektedir. Bu yaklaşımda sermaye hareketleri dikkate alınmadığından dolayı ihracatı ithalata eşitleyen kur, denge kuru olarak tanımlanmaktadır. Satınalma gücü paritesi yaklaşımı, Cassel (1918) tarafından geliştirilmiş olup, nominal döviz kuru ile göreceli fiyatlar arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığını öne sürmektedir⁷⁷. Bu yaklaşım, ülkeler arasında fiyat düzeyi farklılaşmasının olmadığını varsaymakta ve dünyada benzer malların benzer fiyatlarla satılması ilkesine dayanmaktadır. Bir malın fiyatının aynı para cinsinden ifade edildiği zaman tüm ülkelerde eşit olacağını söyleyerek tek fiyat kanunun döviz piyasası analizine dönüştürülmüş halini almaktadır⁷⁸. Bu teorisinin geçerli olduğu durumda, herhangi bir ulusal para biriminin satınalma gücünün, dünyanın her yerinde aynı olduğu anlamına gelmektedir. Bu durumda reel döviz kurları uzun dönemde sabit kalmaktadır.

Geleneksel döviz kuru teorilerinin, İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki ödemeler dengesi sorunlarına ve finansal bozulmalara çare olamaması nedeni ile para ve sermaye piyasaları baz

⁷⁵ Fatih Yücel, **Dış Ticaretin Belirleyicileri Üzerine Teorik Bir Yaklaşım**, Sosyo-Ekonomi, Temmuz-Aralık, 2006, Sayı: 2, s. 22.

⁷⁶ Nazım Öztürk ve Yüksel Bayraktar, **Döviz Kurlarını Açıklamaya Yönelik Yeni Yaklaşımlar**, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 11, Sayı: 1, s. 35.

⁷⁷ Turhan Korkmaz v. dğr., **Satınalma Gücü Paritesinin Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan için Geçerliliği: Birim Kök ve Eşbütünleşme Analizi**, Bilig, 2013, Sayı: 64, s. 259.

⁷⁸ Aslı Önay Akçay, Filiz Erataş, "Satın Alma Gücü Paritesi: Kavramsal Açıklama", *Satın Alma Gücü Paritesi Teorisinin Geçerliliği: G7 Örneği*, Nisan 2015, İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2. Cilt, 1. Sayı, <https://dergipark.gov.tr/download/article-file/89274>, (20.11.2018), (s. 83).

alınarak yeni teoriler geliştirilmiştir. Bu teoriler; yerli ve yabancı aktiflerin birbirlerini tam ikame edebildiği Parasal Yaklaşım (Monetarist Yaklaşım) ile yerli ve yabancı aktiflerin birbirlerini tam ikame edemediği Portfolyo Dengesi Yaklaşımı (Varlık Piyasası Modeli)' dir⁷⁹. Bu modele göre döviz kuru, yabancı para biriminin ulusal para birimi cinsinden fiyatı olarak kabul edilmekte ve ulusal para stoklarının göreceli arz ve taleplerine göre belirlenmektedir⁸⁰. Parasalcı modeller, varlıkların akım değerlerinden çok, stok değerleri üzerinde durmaktadırlar. Döviz kuru da piyasadaki ulusal para stokları tarafından belirlenmektedir. Dolayısı ile burada para arzı ile para talebi fonksiyonları önem arz etmektedir. Para arzı, yabancı döviz rezervi ve yurtiçi kredilerin bir fonksiyonu iken; para talebi ise, faiz oranları, gelir düzeyi, uluslararası fiyat düzeyi, döviz kuru ve özellikle gelecekteki kurları ile ilgili beklentilerin bir fonksiyonudur⁸¹. Portföy yaklaşımı, kurlardaki dalgalanmaları yabancı para cinsinden finansal varlıkların arz ve talebindeki değişikliklere göre açıklamaya çalışır.⁸² Finansal piyasalardaki risk-getiri karşılaştırması yapan bu yaklaşım, menkul değerler çeşitlendirmesinin portföy riskini azaltıcı etkilerini ortaya çıkararak döviz kurunun yurtiçi finansal varlıkları ve para arzını dengeye getireceğini iddia etmektedir. Bu modelde, yurtiçi faiz oranının artması durumunda ekonomik aktörler varlıklarını ellerinde tutacak ve para taleplerini arttıracaklardır⁸³. Portföy dengesi yaklaşımı, kişi ve firmaların servetlerini para, yurt içi tahvil ve yurt dışı tahvil gibi mali varlıklar olarak tuttuklarını ve karşılanmayan faiz oranı paritesinin geçerli olduğunu savunmaktadır. Yurt içi ve yurt dışı tahvillerin tam ikame olmadıklarını yani yurt dışı tahvil tutmanın yurt içi tahvil tutmaya nispetle daha riskli olduğunu varsaymaktadır⁸⁴.

1.8. Para Politik Konular

Tezin bu bölümünde para politikasının amaçları, parasal aktarım mekanizması ve para politikası stratejileri kısaca açıklanmaya çalışılacaktır. Para Politikası Araçları, daha önce

⁷⁹ İlker Parasız ve Nazım Ekren, *Uluslararası İktisat ve Yeni Yönelimler*, Ezgi Kitabevi, Bursa, 2013, s. 189.

⁸⁰ Eroğlu v. dğr., s. 109.

⁸¹ W. Douglas Caves & L. Edgar Fiege, *Efficient Foreign Exchange Markets and The Monetary Approach to Exchange Rate Determination*, The American Economic Review, Vol. 10, No: 1, 1980, s. 121.

⁸² Aydanur Gacener Atış, *Türkiye' de Denge Döviz Kurunun Belirlenmesinde Portföy Yaklaşımı*, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2008, s. 37.

⁸³ Mohsen Bahmani Oskooe ve Mohammad Pourheydaria, *Exchange Rate Sensivity of Demand for Money and Effectiveness of Fiscal and Monetary Policies*, Applied Economics, Vol. 22, No. 7, 1990, s. 8.

⁸⁴ Dilek Seymen ve A. Seda Bilman, "Portföy Dengesi Yaklaşımı", *Döviz Piyasasında Denge Döviz Kuru Sistemleri ve Döviz Kurunu Belirlemeye Yönelik Yaklaşımlar*, 2015, <http://kisi.deu.edu.tr/dilek.seymen/dk.pdf>, (22.11.2018).

“Merkez Bankasının Para Arzını Belirlemesi” başlığı altında anlatıldığından burada tekrar edilmeyecektir.

1.8.1. Para Politikası Amaç ve Araçları

Dünyadaki tüm iktisadi yönetimlerin temel hedefleri; ülkelerinde ekonomik olarak fiyat istikrarının sağlanması, yüksek büyüme hızının yakalanması, yüksek gelir elde edilmesi ve işsizliğin en düşük seviyede tutulması olarak sıralanabilir. Bu hedefleri gerçekleştirebilmek için ise iktisadi otoritelerin reel piyasalar (mal, hizmet ve üretim faktörleri piyasaları) ile finans piyasaları arasındaki uyumun optimum seviyede olması icap etmektedir. Finans piyasalarını etkileyen en önemli bileşen para piyasası olup, reel piyasaları da doğrudan ve dolaylı olarak etkilemektedir⁸⁵.

Para politikaları, özellikle ülke ekonomilerinin yaşadıkları enflasyonist sıkıntılar nedeni ile fiyat istikrarının sağlanmasında çok önemli bir araç haline gelmiştir. Bu sebeple ülkeler ekonomik istikrarlarının sağlanabilmesi adına merkez bankaları marifeti ile fiyat istikrarını en önemli amaç olarak belirlemişlerdir. Yine fiyat istikrarı amaçları ile çelişmeyecek şekilde ekonomik büyüme, faiz istikrarı ve istihdamın arttırılması gibi amaçlarını yerine getirebilmek adına para arzı enstrümanlarını kullanabilmektedir. Bu minvalde merkez bankaları para politikalarını üç aşamada gerçekleştirmektedirler. Birinci aşama; orta ve uzun vade de ulaşmak istedikleri nihai hedeflerin belirlenmesi. İkinci aşama; kısa vade de doğrudan etki edebilecek ara hedeflerin seçilmesi. Üçüncü aşama; ara hedefleri kontrol edebilmek amacıyla doğrudan para politikası marifeti ile etki edebilecek operasyonel hedeflerin belirlenmesi. *Nihai hedefler*; fiyat istikrarı, ekonomik büyüme, istihdamın arttırılması, faiz istikrarı, finansal istikrar ve döviz kuru istikrarı. *Ara hedefler*; toplam parasal büyüklükler, kısa ve uzun vadeli faiz oranları ve döviz kurlarının belirlenmesi. *Operasyonel hedefler*; bankaların rezerv pozisyonları ve gecelik borçlanma faizi veya repo faizinin belirlenmesi’ dir⁸⁶.

⁸⁵ Eroğlu v. dğr., s. 123.

⁸⁶ Eroğlu v. dğr., ss. 124-128.

1.8.2. Parasal Aktarım Mekanizması

Parasal aktarım mekanizması Taylor'a göre; para politikası kararları marifeti ile reel hasıla ve enflasyonun yönetilmesi süreci olarak⁸⁷, Çiçek' e göre; parasal değişimlerin toplam talep ve üretimi hangi yollarla ve ne ölçüde etkilediğini gösteren mekanizma olarak ifade edilmektedir⁸⁸. Irland ise, nominal para arzı ve nominal faiz oranlarındaki politika değişikliklerinin üretim ve istihdamı nasıl etkilediği konusunu parasal aktarım mekanizması ile açıklamaktadır⁸⁹. Irland, parasal aktarım mekanizmasını iki aşamalı bir süreç olarak tanımlamaktadır. İlk aşamada; merkez bankalarının uyguladıkları para politikaları, piyasa faiz oranları, varlık fiyatları ve döviz kurları gibi finansal değişkenleri etkilerken, ikinci aşamada; bu finansal değişkenlerdeki değişiklikler üretim seviyesi, istihdam ve enflasyon gibi makro ekonomik göstergeleri değiştirmektedir⁹⁰. Ancak uygulanan para politikaları; ülkelerin kalkınmışlık seviyesi, ekonomik yapıları, firmaların ve hane halklarının harcama alışkanlıklarına bağlı olarak reel sektörü farklı seviyede etkileyecektir⁹¹.

Merkez bankasının başlıca para politikası aracı olan kısa vadeli faiz oranlarında yaptığı değişiklikler ekonomiyi dört kanal aracılığı ile etkilemektedir. Bu kanallar; piyasa faiz oranları, varlık fiyatları, beklentiler ve döviz kuru' dur. Bu kanallar aracılığı ile tüketici ve üreticilerin harcama, tasarruf ve yatırım kararları şekillendirilmektedir. Bu durum toplam talebi ve beraberinde yurt içi enflasyonu etkilerken, döviz kurundaki değişiklikler de ihraç/ithal fiyatları etkileyerek tüm bu etkenler de enflasyonun belirleyicisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

⁸⁷ John B. Taylor, The Monetary Transmission Mechanism: An Empirical Framework, **Journal of Economic Perspectives**, Volume: 9, Number: 4, 1995, ss. 11-26.

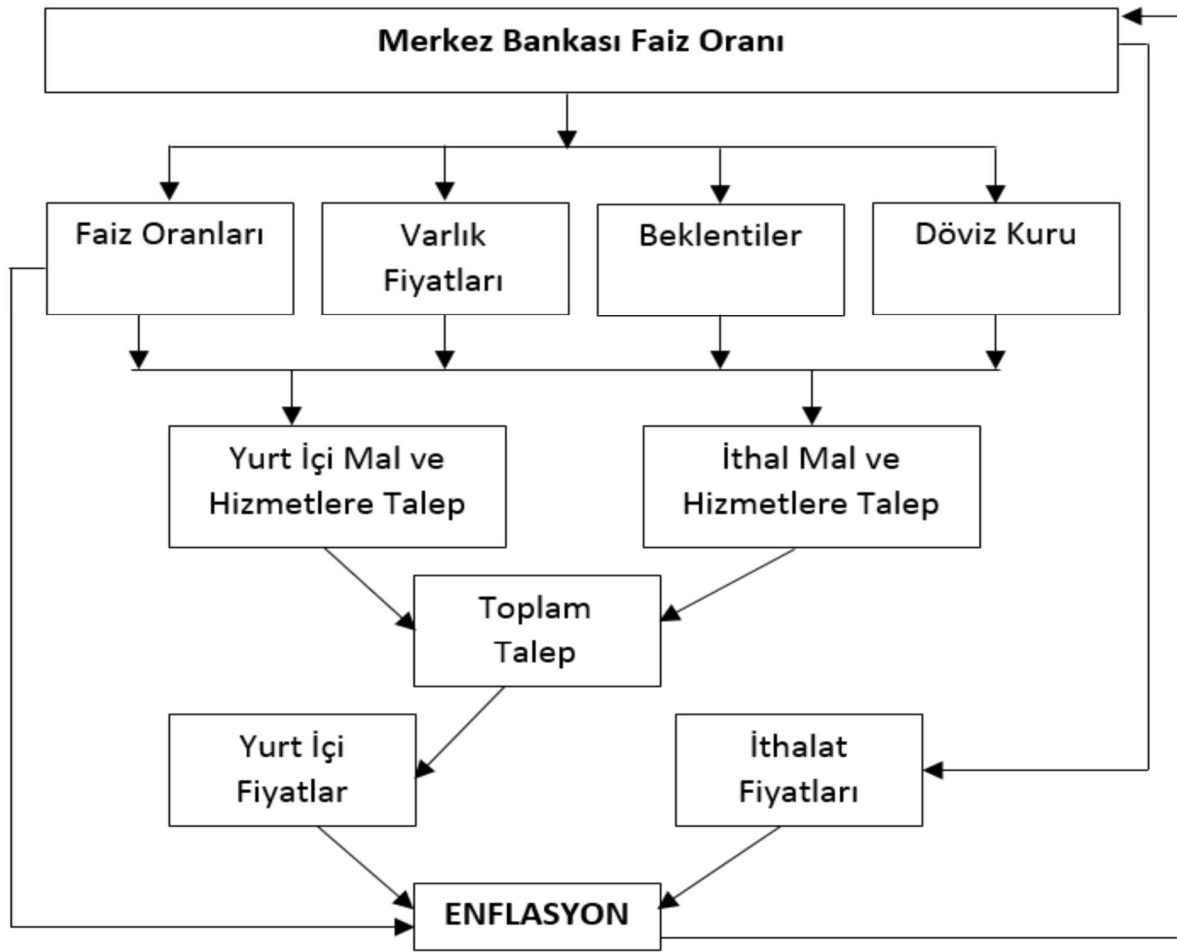
⁸⁸ Macide Çiçek, **Türkiye' de Parasal Aktarım Mekanizması: Var (Vektör Otoregresyon) Yaklaşımıyla Bir Analiz**, İktisat, İşletme ve Finans Dergisi, Cilt: 20, Sayı: 233, 2005, s. 82.

⁸⁹ Peter N. Irland, The Monetary Transmission Mechanism, **Boston: Federal Reserve Bank of Boston Working Papers**, No. 06-1, 2005, ss. 1-13.

⁹⁰ Çiçek, s. 105.

⁹¹ Norman Loayza ve Klaus Schmidt, Monetary Policy Functions and Transmission Mechanism: An Overview, **Monetary Policy: Rules and Transmission Mechanism**, Ed. N. Loayza, K. Hebbel, 2002, ss. 1-20.

Şekil 1.3: Basitleştirilmiş Parasal Aktarım Mekanizması

Kaynak: Merkez Bankası, 2013.

1.8.3. Para Politikası Stratejisi

Bretton Woods para sisteminin çökmesi ile birlikte sabit kur rejiminden esnek kur rejimine geçilmesi, 1960'lı yılların sonundan itibaren Keynesçi politikaların enflasyonun yükselmesine çare olmaması ve stagflasyon sorunu, yeni teorik yaklaşımların gündeme gelmesine neden olmuştur. Bu dönemde parasalcı (Monetarist) yaklaşımın enflasyonun “parasal bir olgu” olduğu yaklaşımının benimsenmesi ile para politikaları önem kazanmaya başlamıştır. Bu süreçte para politikalarının temelini oluşturan en önemli yaklaşım “hedefleme stratejileri-rejimleri” adı ile uygulanmaya başlamıştır. Para politikalarının uygulanması durumunda alınan ve uygulanan kararların genel yapısına strateji ya da rejim adı verilmektedir⁹².

⁹² Eroğlu v. dğr., s. 191.

Para politikasının temelini; politikaların uygulanmasından sorumlu olan siyasi otorite ile para politikalarından sorumlu olan merkez bankalarının kararlarının uygulanmasında, otoritelerin iradelerini kısıtlayan kurallara dayalı bir para politikası süreci ve hedeflemesi oluşturmaktadır. Bu politikalar 1970' li yılların ortasından itibaren önem kazanmaya başlamış ve 1980 yılından itibaren uygulanmaya başlanmıştır⁹³. Bekleyişlere dayalı para politikası stratejileri; parasal hedefleme, döviz kuru hedeflemesi, faiz hedeflemesi ve enflasyon hedeflemesi olarak sıralanabilir.

1.8.4. Merkez Bankacılığı

Merkez bankası, bir ülkenin kredi ve para arzını etkileyen politikaları geliştiren ve bu politikalardan sorumlu olan otorite olarak ifade edilmektedir. Merkez bankası, en yüksek likidite derecesine sahip olan ve banknot çıkarma yetkisini elinde bulunduran bir kuruluştur. Ayrıca para ve bankacılık sistemi içerisinde çok aktif bir rol oynayan oldukça önemli bir mali kuruluştur. Merkez bankası hedeflerine ulaşabilmek için, para politikası araçları marifeti ile kısa dönemli faiz oranları ve parasal tabanı etkilemektedir.⁹⁴ Merkez bankaları; faiz oranları, krediler, döviz kurları ve para arzı gibi değişkenleri, uygulayacağı politikalar ile etkileme gücüne sahip olduğundan, finansal sistemdeki en önemli kurum olarak nitelendirilmektedir. Merkez bankalarının temel amacı; ülkedeki fiyat istikrarını sağlayarak, ekonomik büyüme ve kalkınmaya katkı sağlamaktır⁹⁵.

Merkez bankalarının temel fonksiyonları ve görevleri aşağıdaki gibi sıralanabilir⁹⁶;

- Kamunun ihtiyaçları için banknot ihraç etmektedir
- Para politikalarını uygular ve para piyasalarını düzenler
- Hükümetler için bankacılık görevini üstlenerek; hazinenin, kamusal kuruluşların ve mahalli idarelerin hesaplarını tutar. Hükümetlerin gelirlerini tahsil eder ve borçlarını düzenler
- Fiyat istikrarını sağlamayı amaç edinir

⁹³ Frederic S. Mishkin, Inflation Targeting in Emerging Market Countries, Marc 2000, Nber Working Paper Series, <https://nber.org/papers/w7618.pdf>, (25.11.2018).

⁹⁴ Hasan Özyurt, **Para Teorisi ve Politikası**, Çelepler Matbaacılık, 5. Baskı, Trabzon, 2015, s. 56.

⁹⁵ Mehmet Günel, **Para Banka ve Finansal Sistem**, Berkan Yayınevi, 4. Baskı, Ankara, 2012, s. 76.

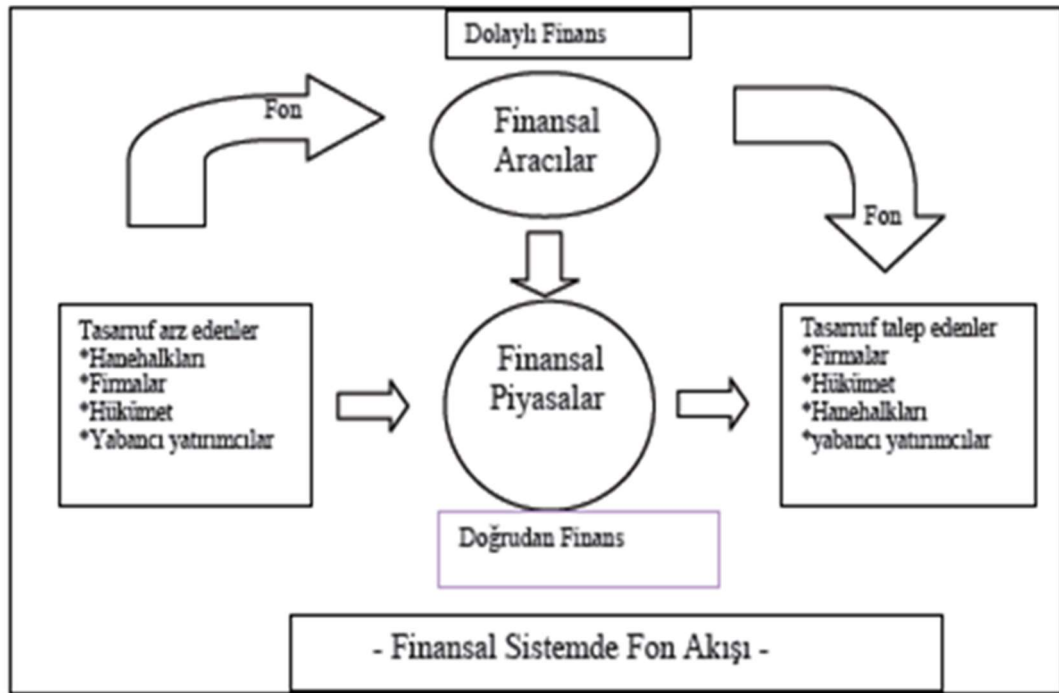
⁹⁶ Lale Alkinoğlu, **Parasal İstikrarı Sağlamada Merkez Bankasının Bağımsızlığı**, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Yıl: 1, Sayı: 5, 2000, ss. 75-86.

- Ticari bankaların rezervlerini muhafaza eder ve ödeme sistemlerinin yönetilmesinde önemli görevler üstlenir
- Bankalar arasındaki borç ve alacak ilişkilerinin yönetimi için takas hizmeti görür
- Ülkenin uluslararası rezervlerini (altın ve döviz) muhafaza ve idare eder
- Ülkenin ödemeler dengesinin hesabını tutar

1.8.5. Finansal Piyasalar ve Kurumlar

Finansal piyasalar; kaynak ihtiyacı olan müteşebbisler ve kamu kesimi ile tasarruf sahibi yatırımcıların arasındaki kaynak transferini sağlayan piyasalar olarak tanımlanmaktadır. Finansal kurumlar ise; kaynak sahibi olan bireyler, işletmeler ve devletler ile kaynak ihtiyacı olan bireyler, işletmeler ve devletler arasındaki aracılık faaliyetlerini yürüten birimlerdir.

Şekil 1.4: Genel Olarak Finansal Sistem

Kaynak: Frederic Mishkin, The Economics of Money Banking and Financial Markets, Third Edition, New York, Harper Collins Publisher, 1992, s. 39.

Finansal piyasaların ve kurumlarının temel görevlerinden bazıları aşağıdaki gibi sıralanabilir⁹⁷;

- Kaynakların etkin bir şekilde dağılımını ve kullanımının arttırılmasını sağlamak
- Tasarrufları arttırmak
- Dolaylı olarak ekonomik büyümeyi desteklemek
- Bireylerin, şirketlerin ve kamu kesiminin finansman ihtiyaçlarını gidermek
- Varlıkların ve malların el değiştirebilmesine aracılık etmek
- Likidite oluşturmak
- Risk yönetimini geliştirmek
- Bilgiye erişim maliyetlerini düşürmek
- Asimetrik bilgi sorunun çözümünü kolaylaştırmak

Finansal sistemin yapısı, ülkeden ülkeye farklılık göstermekte olup, genel olarak banka temelli ve piyasa temelli olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Banka temelli sistemlerde kredi ve mevduat gibi araçlar yaygın iken, piyasa temelli sistemlerde ise, çeşitli menkul kıymetler ve türev ürünler daha ağırlıklı olarak kullanılmaktadır.

1.9. Modern İktisatta Para Düşüncesinin Temelleri

Günümüzde insanlar iktisadi söylemlerinde sıklıkla her şeyin parayla yapıldığını dile getirmektedirler. Bu ifadeyle, temel ihtiyaçlarının giderilmesi için dahi paraya ihtiyaçlarının olduğunu anlatmaya çalışmaktadırlar. Modern insanlar, ihtiyaçlarını kendi üretimleriyle karşılayan ve iktisadi düzenleri tarımsal üretime dayalı olan ilk toplumlara nazaran kullandıkları mal ve hizmetlerin neredeyse tamamını dışarıdan temin etmektedirler. İnsanlar artık ihtiyaçlarının çok önemli bir kısmını satın alabilmek adına para ya da ücret karşılığında emeklerini ortaya koymakta yani çalışmaktadırlar. Tüm bunlar, modern toplumun dayattığı bir gerçeklik olarak paraya verilen değerin genel bir özellik kazanmasının sebebi olmaktadır. Para, ekonomik hayatta ihtisaslaşmanın kaçınılmaz bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. İhtisaslaşma, insanların tüm ihtiyaçlarını kendisinin karşılamasının yerine özel bir yetenek sergiledikleri bir metanın üretimine yoğunlaşmaları sonucunda mübadele aracılığıyla oluşmuştur. Mübadelelerde genel kabul gören bir değer aracına ihtiyaç duyulması sonucunda da para icat edilmiştir. Para,

⁹⁷ Eroğlu v. dğr., s. 350.

tarihsel süreçte ihtiyaca cevap verebilmek için ilkel toplumlarda deniz kabuğu, hayvan postu ve boncuk gibi nesnelerden oluşmuşsa da modern topluma geçiş ile birlikte kıymetli madenler, kâğıt para, kaydi veya banka parası ve nihayetinde sanal para olarak ortak değer ölçüsü olmaya devam etmektedir⁹⁸.

1.9.1. İlk Dönem Filozoflarının Para Hakkındaki Görüşleri

Bütün dini eserlerde, paraya ahlaki açıdan yöneltlen eleştirilerin önemli bir yeri vardır. Örneğin, Musevilikte para veya malın belirli bir faiz karşılığında borç olarak verilmesi, borç alanın çok fakir olması ya da Musevi olmaması durumları dışında yasaktır. Ticaret, faizi yasaklayan kuralların varlığı sebebiyle hiçbir zaman tarım kadar saygın bir uğraş olmamıştır. Hatta Yahudi kaynaklarında ticaretten sağlanan gelirin geçici ve kirli olduğuna inanıldığından ve ticaretin yabancılara bırakıldığından bahsedilmektedir. Bu ve bunun gibi ifadeler, hemen hemen tüm kutsal kitaplarda yer almakla birlikte peygamberler, azizler, saygın din adamları ve filozoflar tarafından kullanılmaktadır. Örneğin Platon' a göre, ticaret ve el sanatları gibi işlerle iştigal edenler, nispeten düşük saygınlıkta iş yaparlar ve daha düşük itibara sahiptirler. Xenophon' a göre gümüş istisnai bir özelliğe sahiptir. Mevcut madenlerin daha verimli bir şekilde işletilmesi ve yeni madenlerin keşfi ile birlikte insanlar daha fazla gümüşe sahip olmak isteyeceklerdir. Xenophon, savaş zamanlarında paralı askerlerin ödemelerinin gümüşle yapılması nedeniyle gümüş arzının artacağını, fakat gümüşün değerinin düşmeyeceğini iddia etmiştir. Gümüş dışındaki diğer malların arzının artması durumunda ise bu malların değerinin düşeceğini söylemiştir. Aristoteles' e göre, para bir mübadele aracıdır. Paranın geleceğe yönelik bir değer saklama aracı olması ve ticaret hacminin artmasından dolayı da paraya olan ihtiyaç artmaktadır. Aristoteles, paranın miktarının kendiliğinden arttırılamadığını ve dolayısıyla faiz karşılığında bir gelir elde etmenin adil olmadığını iddia etmiştir. Aristoteles, parayı bir mal olarak kabul etmiş, dolayısıyla paranın değerinde de dalgalanmaların yaşanacağını fakat diğer mallara oranla daha istikrarlı olacağını ileri sürmüştür. Paranın doğal bir değerinin olmadığını, mevcut değerinin ise kanunla tayin edildiğini ifade eden Aristoteles, paranın doğası ve özelliği icabı, spekülasyona neden olabilecek bir sahip olma isteği uyandırdığını söylemiştir.

⁹⁸ Adnan Doğruyol ve Kıvanç Aydınlar, **Değerden İllüzyona: Para, Kredi, Banka**, Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 13, Ocak 2017, s. 160-161.

Spekülasyondan kasıt, temel ihtiyaçların giderilmesi için yapılan işlemler değil, kıymetli maden elde edebilmek için yapılan iřlemlerdir⁹⁹.

1.9.2. Orta ağın Son Döneminde Avrupa da Para ile İlgili Görüşler

Orta ağ filozoflarından olan İtalyan keşiş Thomas Aquinas (1225-1274)' ın para ile ilgili görüşleri ahlaki ve dini tavsiyeler niteliğindeydi. Aquinas' ın bu görüşleri, Yunan felsefesinin ve Hristiyanlığın ana fikirlerinin adeta bir birleşiminden oluşmaktaydı. Onun alışmalarında, Hristiyanlıkta ve Musevilikte yer alan “paraya olan bağlılığın bütün kötülüklerin sebebi olması” inancı kendini göstermektedir. Aquinas' a göre, para ve ticari işlemler gerekli olmakla beraber her ikisinin de paradan para kazanmaya sebep olmasından dolayı ahlaki açıdan sorunludur. Aquinas, paranın kısır olması nedeniyle kendi kendine üretemeyeceğini söylemiştir. Bu nedenle faizle sağlanan kazancın hak edilmemiş bir kazanç olmuş olacağını savunmuştur. Ancak paranın değerini kaybettiği bazı istisnai durumlarda oluşacak zararın tazmin edilebileceğini de ifade etmiştir. Fiyatları, gerçek değerin parasal karşılığı olarak gören Aquinas fiyatı, kişinin toplumsal statüsüne göre emeğinin başkaları tarafından ifade ettiği değer olarak tanımlamıřtır¹⁰⁰.

Feodalite dönemine hâkim olan istikrar ve otarşi, gündelik yaşamda adil fiyat ve faizsiz kazanç kavramlarının hayat bulmasını sağlamıştır. Ancak 13. Yüzyıl Avrupası'nda kredi ihtiyacı, ticari faaliyetlerin hızlı bir artış göstermesiyle paralel olarak aniden artmıştır. Bu durum, derebeylerinin keyfi uygulamaları, kilisenin muhalefeti, Oktruva (giriş) vergileri ve ticari faaliyetleri sıkı denetim altına alan kanunlara karşın, Yahudi tüccarlardan oluşan küçük tüccar grupları zamanla iktisadi anlamda çok güçlü bir konuma getirdi. Başlangıçta ticareti kısıtlayan şartlar, daha sonra ticaretin gelişmesi için gerekli olan araçların oluşmasına sebep olmuştur. Piyasada paranın çok fazla bulunmaması, borç para verenlerin ortaya çıkmasına neden olmuş, Hristiyanlıkta faizin yasak olması nedeniyle de Yahudiler bu görevi üstlenmişlerdir. Tüccarlar arasında ortak bir ödeme aracının bulunmaması ve şehirlerarası ticaretin güvenli olmaması, ticaretin sözleşmelerle (poliçe) yapılmasının önünü açmıştır. Bu sistemin düzgün bir şekilde işleyebilmesi için, ayrı şehirlerde yer alan, birbirlerini tanıyan, karşılıklı güven ilkesiyle beraber iş yapma hususunda anlaşmış servet sahibi kişilere ve

⁹⁹ Doğruyol ve Aydınlar, s. 161-163.

¹⁰⁰ Ernest Mandel, **Marksist Ekonomi El Kitabı**, ev. Orhan Suda, zgr niversite Yayınları, İstanbul, 2008, s. 647.

kurumlara ihtiyaç vardı. Hem güvenlik problemi hem de ülke dışına servet çıkarma hususunda yasal zorunluluklardan dolayı ihtiyaç duyulan kişiler bulunmuş ve kurumlar oluşturularak sistem işletilmiştir¹⁰¹.

Orta çağın sonlarında ortaya çıkan ve ekonomik olarak oldukça önemli bir etki oluşturan olaylardan biri de Hansa Birliği' nin kurulmasıdır. Bu birlik, ticari faaliyetlerini devam ettirebilmek için Kuzey ve Baltık denizi çevresinde kümelen birbirleriyle bağlantılı şehirler grubu olarak ifade edilmektedir. Bu şehirler öylesine büyük bir güce sahip oldular ki, ticari faaliyetlere gereksiz sınırlamalar getiren kralları tahttan indirdiler, denizleri korsanlardan temizlediler ve çok geniş bir alanda ticari hâkimiyet kurdular. Birliğin gemileri Akdeniz' de Suriye' ye kadar ulaşmış, Londra' da birliğe ait antrepoları ve hatta bankaları olmuş ve birliğin şubeleri neredeyse tüm Avrupa'ya ulaşmıştı. Hansa birliği elde ettikleri imkânları, birlik üyesi olmayan diğer ticari şehirlere büyük bedeller karşılığında kullandırmışlardı. Orta çağın sonlarında birliğin Avrupa ticaretinin neredeyse tek hâkimi olma konumuna gelmesinin nedeni olarak güçlü bir merkezi otoritenin bulunmaması olarak gösterilmektedir. Orta çağ Avrupa'sında ticaret hacminin genişlemesiyle birlikte artan nakit ihtiyacı, parasal anlamda karışıklığa sebep olmuştur. Krallar ve soyluların birbirinden şekil ve ağırlık bakımından farklı madeni paraları tedavüle sokmaları neticesinde şehirlerarasında ortak bir para birimi oluşamamıştır. Bu durum, para değişimi ile iştigal edenleri daha da önemli bir hale getirmiştir. Kral ve soyluların kıymetli maden paraların ülke dışına çıkarılmasına birtakım sınırlamalar getirmeleri ve madeni paraların altın ve gümüş oranının azaltılması ile ayarında yapılan değişiklikler nedeniyle oluşan devalüasyon, parasal sıkıntıların daha da derinleşmesine neden olmuştu. İngiltere kralı 8. Henry, Felemenk bankerlerden aldığı borçları ödeyebilmek için paradaki altın oranını düşürmüştür. Bu durum İngiliz parasının hem itibarını hem de değerini içerde ve dışarıda düşürmüştür. Kraliçe 1. Elizabeth' in mali danışmanı olan Sir Thomas Gresham, bu durumu meşhur yasası olan “kötü para iyi parayı kovar” ile açıklamıştır. Paranın ayarı ile oynanması durumu ticareti daha da sıkıntılı bir hale getirmiştir. Tüm bu sıkıntıları giderebilmek adına, paranın dolaşımını kontrol altına alabilmek ve para birimlerine bir standart getirebilmek için birçok yeni fikir geliştirilmiştir. Para konusu, Amerika kıtasından birçok kıymetli madenin Avrupa'ya getirilmesiyle daha da önem kazanmıştır¹⁰².

¹⁰¹ Doğruyol ve Aydınlar, s. 163.

¹⁰² Doğruyol ve Aydınlar, s. 164-165.

1.9.3. Merkantilist Düşüncenin Para Hakkındaki Görüşleri

15. yüzyıl Avrupası'ndaki hâkim iktisadi görüş, para miktarının ülke içerisinde arttırılabilmesi için ihracatçının teşvik edilmesi gerektiği yönündeydi. Merkantilistler, ülkenin zenginliğinin parasal bolluktan geçtiğini ve bunun da dış ticaret ile belirleneceğini söylemişlerdi. Kıymetli maden kaynağı olmayan ülkelerin, para miktarlarının arttırabilmelerinin yegâne yolu dış ticaret fazlası vermelerinden ve bu yönde politika geliştirmelerinden geçmekteydi. Merkantilist düşünürlerin neredeyse tamamı serveti para miktarı ile eşit görmüş, devletlerin mali güçlerini de elinde bulundurdıkları kıymetli madenlerle değerlendirmekteydi. Merkantilistlerin devletlerin refah seviyelerini maden ve para stokları ile değerlendirilmesinin nedeni, vergi sisteminin yeterinde gelişmemesi ve kamu borçlanması mefhumunun henüz oluşmamasıdır. Zira bu dönemde para ve kıymetli maden stoku savaş ihtimaline karşı silah ve paralı asker temininden kaynaklanmaktaydı. Yine bu dönemde dolaşımdaki para miktarının artması, fiyatların yükselmesine ve ticaretin canlanmasını sağlamıştır. Bu olgudan da hareketle Merkantilistler, ticaret hacminin arttırılabilmesi için para miktarının da arttırılması gerektiğini iddia ediyorlardı¹⁰³.

17. Yüzyılın önde gelen İngiliz Merkantilist düşünürlerinden Edward Misselden (1608-1654), paranın ticaret için hayati bir öneme sahip olduğunu söylemiştir. Devletin dolaşımdaki para miktarını arttırabilmek için paranın içeriğindeki kıymetli maden oranını azaltıp değerini düşürmesi gerektiğini ifade etmiştir. Fiyat artışları ile oluşabilecek risklerin, ticaretin canlanması ve paranın bollaşmasının etkisi ile fazlasıyla giderileceğini söylemiştir. William Potter ise, dolaşımdaki para miktarını arttırabilmek için, arazi gibi taşınmazların karşılığında piyasaya kâğıt para sürülmesi gerektiğini söylemiştir. Sadece altına ve gümüşe endeksli bir para sisteminin kıymetli madenlere yapay bir bağımlılık oluşturduğunu, bunun yerine özellikle ülke içindeki pazar için alternatif bir para sistemi geliştirilmesi gerektiğini savunmuştur¹⁰⁴. Sir William Petty (1623-1687), merkantilizmin ana esaslarına bağlı kalmakla birlikte, istatistiki verilerden ve deneysel incelemelerden yararlanarak merkantilizmin bir takım sabit fikirlerine karşı fikirler geliştirmiştir.

Para ihracının kontrol altına alınmasını savunanlara karşı, devletin engelleri olmadan, fazla paranın faiz karşılığında borç olarak verilebileceğini, para ihtiyacı olduğunda ise diğer ülkelerden kredi alınabileceğini öne sürmüştür. Kan dolaşımı vücut için ne kadar önemli ise

¹⁰³ Doğruyol ve Aydınlar, s. 166.

¹⁰⁴ Savaş, s. 206.

paranın da ticaret için o derece bir öneme sahip olduğunu söyleyen John Law (1671-1729), bir ülkenin zenginliğini para miktarı ile eş değer olarak değerlendirmiş, ticaret hacminin ise paranın miktarına ve dolaşımına göre artacağını ifade etmiştir. Buna ek olarak devletin para stokunu koruyabilmesi için yalnızca dış ticaret dengesinin sağlanmasının kâfi gelemeyeceğini kıymetli madenlerin, ülke içinde kalması gerektiğini ve ülke içindeki ticaretin arttırılabilmesi için de kâğıt paranın basılması gerektiğini savunmuştur. David Hume (1711-1776) merkantilist düşüncenin, bir ülkenin sahip olduğu kıymetli madenlere göre ekonomik ve siyasi iktidarının sağlanabileceği görüşüne karşı çıkan ilk düşünürdür. Hume, külçeci (bulyonist) düşüncenin eksik ve sıkıntılara yönelik açıklamalar yapmış ve ülkeler arası para hareketlerinin kendiliğinden dengeye geleceğini önermiştir. Ülkedeki para miktarının otomatik bir düzen içinde belirleneceğini söyleyen Hume' a göre, hükümetler kıymetli maden ihracatını kısıtlamak ve ticari dengenin sağlanması için önlemler alsalar da istenilen sonucu alamayacaklarını, aksine engeller kaldırıldığı takdirde ekonomik gelişim sağlanacağını iddia etmektedir. Hume, İngiltere' de para stokunun azalması durumunda meta fiyatlarının da düşeceğini, bu durumun İngiliz mallarının yabancı tüccarlar için cazip hale geleceğini ve sonuç olarak bu mallara olan talebin artacağını söylemiştir. Para stoku ve fiyatlar diğer ülkelerinkiyle eşit oluncaya kadar ihracatın artacağını söyleyerek önermesini örneklendirmiştir. Hume' a göre, bir ülkedeki fiyatlar ve para miktarı arasında dolaysız ve karşılıklı bir ilişki olmasından dolayı tedavüldeki para miktarında büyük dalgalanmaların olmayacağını iddia etmiştir¹⁰⁵.

1.9.4. Bazı Klasik İktisat Düşünürlerin Para ile İlgili Görüşleri

Adam Smith (1723-1790), iş bölümündeki artışın tabii olarak mübadele miktarına yansıdığını ve bu durumun da paraya ihtiyaç duyulmasına neden olduğunu söylemiştir. Smith' e göre, para bir değer ölçüsü olmasının yanı sıra bir mübadele aracıdır. Bir mal olarak kabul edilebilen paranın miktarı, diğer mallar gibi ihtiyaca göre ayarlanmalıdır. Smith, kıymetli maden paraların yapılacak ithalatlarda kullanılabileceğini, ekonomik canlanmanın sağlanması ve ekonomik etkinliklerin kolaylaştırılması için kâğıt paraların iç pazarda kullanılması gerektiğini belirtmiştir. David Ricardo (1772-1823), madeni paraların yerine mümkün olduğunca kâğıt paraların kullanılması gerektiğini savunmuştur. Fakat çalışmalarında iyi düzenlenmemiş bir kâğıt para sisteminin sorunlara yol açabileceğinden bahsetmiştir. Ricardo'

¹⁰⁵ Doğruyol ve Aydınlar, s. 168.

ya göre, kâğıt para miktarının, ülkedeki maden stokuna (özellikle altın olmak üzere) göre ayarlanması gerektiğini söylemiştir. Ricardo, bir mübadele aracı olarak gördüğü paranın değerinin ilk olarak arz ve talebe göre belirlendiğini, ayrıca diğer mallarda olduğu gibi altın ve gümüşün üretim maliyetlerinin de paranın değerinin belirlenmesinde etkili olduğunu ifade etmiştir. Klasik iktisatçılardan John Stuart Mill (1806-1873)' e göre, para hacminde oluşacak bir genişleme, yerli ve yabancı tüm mallara olan talebi arttırırken yerli malların fiyatının yükselmesine neden olur. Bu durumun ise, yabancı alıcıların piyasadan çekilip, yabancı (ithal) malların iç piyasaya girmesine yol açarak, piyasanın kendiliğinden bir dengeye gelmesiyle sonuçlandığını iddia etmektedir. Mill, paranın değerinin, üretim maliyetleri ve paranın dolaşım hızı ve miktarı ile belirlendiğini ileri sürmüştür. Mill' e göre, paranın dolaşım hızı ve miktarı etkisini kısa sürede göstermekte iken paranın değerinin belirlenmesindeki en öncelikli konu, para arzının belirlenmesinde ana etken olan üretim maliyetidir. Bu düşünceler, değeri kadar altın karşılığı olan kâğıt paralar içinde geçerli olmaktadır. Altının üretim maliyeti ister madeni para isterse kâğıt para sistemi olsun paranın biriminin yegâne belirleyicisidir¹⁰⁶.

1.9.5. Sosyalist Ekolün Para ve Banka ile İlgili Düşünceleri

İngiliz sosyalist düşünür Robert Owen (1771-1858), para konusundaki düşüncelerini kendi döneminde sağlam bir temelle ortaya koymaya çalışmıştır. Owen, mevcut iktisadi düzenin en önemli sorununun, kar ve kazanç üzerine kurgulanmasından kaynaklandığını söylemiştir. Rekabetin, karları ortadan kaldıracağı düşüncesine katılmamıştır. Karın, yani bir malın alış fiyatı ile satış fiyatı arasındaki farkı maksimize etmenin her zaman para olarak ifade edildiğini dile getiren Owen, madeni paralar ortadan kaldırılırsa karlarından ortadan kalkacağını söylemiştir. Dolaşımdaki paranın hazinenin elindeki altın miktarına göre belirlendiği mevcut para sistemine karşı çıkan Owen, adını “emek programı” (laber notes) koyduğu ve mesai saatlerine göre belirlediği alternatif bir para sistemi geliştirmiştir. Bu sistemde, bir ürün satmak isteyen üretici, ilgili ürünün üretimi için harcadığı saatlerin yani emeğin bedelini talep etmektedir. Owen bu sistemde, Ricardo' nun ortaya koyduğu, değeri belirleyen ana faktörün emek olması tezini temel almış para birimi olarak altının yerine insan emeğini geçirebilecek şekilde uygulamaya çalışmıştır. Owen, 1832 yılında Londra' da “ulusal emek piyasası” nı kurmuş ve borsaya getirilen her ürün için borsa üyelerine, üretiminde

¹⁰⁶ Doğruyol ve Aydınlar, s. 169.

kullanılan emek miktarını gösteren sertifikalar verilmiştir. Bu sistemde başta başarılı sonuçlar elde edilmiştir. Fakat üretim için harcanan emek miktarının beyana göre belirlenmesi nedeniyle gerçek üretim miktarının tespiti için uzman kullanılması, emek sertifikalarının üye olmayan kişi ve tüccarlara para karşılığında devredilmesi ile sertifikaların para ile alınıp satılması gibi sorunlar, bu girişimin başarısızlıkla sonuçlanmasına sebep olmuştur¹⁰⁷.

Owen' ın başarısızlıkla sonuçlanan girişimleri, alternatif para sistemi arayışlarına engel olmamıştır. Fransız sosyalist düşünür Proudhon (1809-1865), antikapitalist bir girişim olan “mübadele bankası” (exchange bank) fikrini 1849 yılında uygulamaya koymaya çalışmıştır. Faizi, eşitsizliğin ve sömürünün bir kaynağı olarak ele alan Proudhon, işçilere faizsiz bir şekilde borç verilmesi durumunda, çalışanların kendi üretim araçlarını ve ürettikleri malların mülkiyetini alabileceklerini iddia etmiştir. Ayrıca çalışmak için harcadıkları zamanın değerinin de kendilerine kalacağını ifade etmiştir. Proudhon' un bu düşüncelerini gerçekleştirmek maksadı ile kurduğu mübadele bankasında, bankanın ortakları üretim aşamasına getirdikleri ve henüz satmadıkları ürünlerini teminat olarak göstererek faizsiz kredi alabilmekteydi. Banka ortakları, aldıkları bu kredileri aralarında mübadele aracı olarak ta kullanılabilmekteydi. Banka, ortaklarından genel masraflarının karşılanması için küçük bir komisyonun haricinde herhangi bir faiz, ücret ya da komisyon almamaktaydı. Proudhon' a göre, mübadele bankası yoluyla tedavüle sokulan banknotlar, yalnızca ticari kredilere talep oluşturacağı ve esasında üretilen mallara endeksli olmasından dolayı uygulanabilirliği anlamında herhangi bir sıkıntı olmayacağını iddia etmiştir. Ancak Proudhon' un bu düşüncesi pratikte iki önemli sıkıntı ile karşılaşmıştır. Mübadele bankasının tedavüle soktuğu banknotlar, altına endeksli para sistemiyle rekabete girmesi sonucunda kullanım alanı kısıtlanmış ve değerini kaybına uğramıştır. Bir diğer sorun ise, banka ortaklarından peşin para verenlerle veresiye para iş yapanlar arasındaki farkın ortaya çıkması neticesinde iki ödeme şekli arasında iskonto farkının, iki ayrı fiyatı ortaya çıkartması olmuştur. Uygulamadaki sıkıntılara ve istenilen sonuca ulaşamamasına rağmen, mübadele bankası, birçok kooperatife ilham kaynağı olmuştur¹⁰⁸.

Bilimsel sosyalizmin kurucusu olan Karl Marx (1818-1883), para konusunu, paranın bir sermaye olarak kullanılması ve emek değer teorisine katkı olarak, artık değerın para ile olan ilişkisi bağlamında ele almıştır. Marx' a göre, paranın temeli, üretime özgü konulara dayanır. Paranın, Marx' ın kurguladığı nihai toplum modelinde önemli bir yeri ve anlamı yoktur. Nihai toplum modelinde üretilen malların bölüşülmesi, paraya sahip olunmakla değil, üretilen mallara

¹⁰⁷ Doğruyol ve Aydınlar, s. 182.

¹⁰⁸ Doğruyol ve Aydınlar, s. 183.

olan ihtiyacın derecesine göre belirlenmektedir. Diğer taraftan bu modelde, bütün sanayi faaliyetleri devlet tarafından yapılacağından ve işletileceğinden dolayı kredi sistemine ihtiyaç duyulmayacaktır¹⁰⁹.

1.9.6. Diğer Bazı Ekollerin Para ile İlgili Görüşleri

Adam Müller öncülüğünde olmak üzere “Tarihçi ekol” ün 19. Yüzyıldaki bütün Alman iktisatçıları, paranın kullanım değerinin, üretildiği madenden bağımsız olarak devletlerin yasalarıyla belirlendiğini söylemişlerdir. “Yasa teorisi” olarak bilinen bu düşüncüyü açıklayanların en başında gelen G.F. Knapp (1842-1926)’ a göre, ilkel toplumlarda paranın mübadele ihtiyacını giderebilmek adına doğal olarak meydana gelmekteyken, gelişmiş toplumlarda ise para biriminin ve değerinin ne olacağını devlet belirlemektedir. Bu teori, paranın otomatik düzeni düşüncesine sahip klasik iktisat teorisine karşı olarak devlet müdahalesiyle para politikasının belirlenmesini söyleyerek daha gerçekçi bir yaklaşıma sahiptir¹¹⁰. Milton Friedman (1912-2006) öncülüğünde, Keynesyen makro iktisada karşı 1955-1965 yılları arasında ortaya çıkan “Monetarist (parasalcı) okul” a göre, ekonomik yaklaşımı etkileyen temel faktör parasal değişimlerdir. Ekonomideki istikrarsızlık, temelde yanlış uygulanan para politikalarının bir sonucu olarak oluşmaktadır. Enflasyon, para arzının üretimdeki artış hızından daha fazla artmasıyla oluştuğundan, para artış hızı üretim artış hızından fazla olmamalıdır. Para politikaları belirli bir kurala göre uygulanmalıdır. Paranın dolaşım hızı ve para talebi istikrarlıdır. Faiz, para talebini etkilememektedir. Kısa dönemde, reel değişkenler üzerinde etkili olan para politikası, uzun dönemde yalnızca fiyatlar genel seviyesi üzerinde etkili olurken, para arzındaki artışlar kısa dönemde ekonomiyi gecikmeli olarak etkilemektedir. Kısa dönemde enflasyonla işsizlik arasında negatif yönlü bir ilişki varken, uzun dönemde ise bir ilişki bulunmamaktadır. 1970’ li yılların ortasında ortaya çıkan Yeni Klasik Okul, bir merkez bankasının para politikasını önceden kamuoyu ile paylaşması durumunda kısa vadede etkisi olabileceğini ve sabit bir parasal genişleme oranının olabileceğini söylemektedir. 1980’ lerin başında etkili olan Yeni Klasik Reel Konjonktür Teorisyenlerine göre, para politikası enflasyon oranını kontrol altına alabilmek amacıyla yapılmaktadır. 1980’

¹⁰⁹ Ernest Mendel, **Marx’ ın Kapitali**, Çev. Osman S. Binatlı, Yazın Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 99.

¹¹⁰ Doğruyol ve Aydınlar, s. 181.

in başında ortaya çıkan Yeni Keynesyen Okul' a göre ise, para kısa dönemde yanlı iken, uzun dönemde yansızdır¹¹¹.

1.9.7. Modern İktisadın Kâğıt Para, Kredi ve Bankacılık Düşüncesinin Temelleri

Kuzey İtalya'nın ticari şehirlerinden olan Venedik' te," 14. Yüzyıldan itibaren bankalar organize edilmeye başlandı. Bankalar esas olarak, mevduat toplamakta ve bu mevduatları müşterilerine borç vermek suretiyle kullandırmaktaydı. Bankaların, mevduat sahiplerinin paralarına teminat olarak madeni para bulundurması yasalarla zorunlu kılınmıştı. Özel bankaların dışında, 15. Ve 16. Yüzyılda, mevduat toplayabilmek, toplanan bu mevduatları başta hükümet olmak üzere müşterilerine borç olarak vermek ve devletin onayıyla piyasaya banknot sürebilmek maksadıyla devlet bankaları da kurulmuştur. 15. ve 16. Yüzyıldaki İngiliz tüccar ve düşünürleri, kendi dönemlerinde Hollandalıların elde ettikleri ekonomik başarıların ve yüksek refah düzeyinin arkasında yatan sebebin, İngiltere de olmayan bankacılık faaliyetlerinden kaynaklandığını düşünmüşlerdi. Bu dönemde, Avrupa' da dolaşımda olan birçok farklı madeni para vardı ve madeni paraların bazıları ihraç edildiği ülkelerdeki madeni paralardan ayar ve ağırlık olarak farklı olması dolayısıyla ticarete ciddi sıkıntılar oluşturmaktaydı. Amsterdam ve Hamburg ta bulunan bankalar, çeşitli madeni paraların genel kabul görmüş standart değeri olan paralarla değiştirilebildiği yerlerdi. Amsterdam ve Hamburg şehirlerindeki ticaretin artması, bu şehirleri tabii olarak paranın mübadele edildiği merkezler durumuna getirmişti. Bu bankalar, ellerindeki değeri başka bir değerle değiştirmekte ve bu aracılık hizmetinden yalnızca komisyon alınmaktaydı. Dolayısıyla bu bankaların kendilerine ait bir sermayesinin bulunmasına gerek kalmamaktaydı. 1606 yılında kurulan Amsterdam bankası, tüccarlara paralarını kendilerine yatırdıkları takdirde diledikleri zaman tekrar çekebileceklerini sözünü vermekte, belirli bir komisyon karşılığında, yapılan ticaret sonucunda yatırılan belirli bir miktarın üzerindeki paranın başka firmalara naklinin sağlayabilmekteydi. Bu yolla yapılan para transferleri daha sonra "banka parası" olarak isimlendirilmiştir. Bankalar, yasal bir zorunluluk olarak yatırılan paranın tamamını ellerinde bulundurmamak zorunda kalmışlardır¹¹².

17. Yüzyıl Avrupası'nda henüz banknot ihracı ve ticari kredi kavramları bilinmiyordu. Dönemin İngiliz düşünürleri William Petty ve Dudley North, İngiltere' de kredi verebilecek bir

¹¹¹ <https://ekonomihukuk.com/iktisadi-teoriler/iktisat-okullari>, (05.05.2020).

¹¹² Doğruyol ve Aydınlar, s. 174.

bankanın kurulması gerektiğini düşünüyorlardı. Hatta North, kurulacak olan bankanın temel görevinin hükümete borç vermek olması gerektiğini söylüyordu ve 1694 yılında ilk İngiliz bankası olan “İngiltere bankası” devlet borçlarının finansmanı maksadıyla kuruldu. Banka topladığı tüm mevduatı devlet borçlarının finansmanında kullanıyordu. İngiltere bankası, kısa dönemde kamu maliyesinin güçlenmesini sağladıysa da para ve kredi politikaları uzun dönemde enflasyona sebep olmuştur. Külçelerin, madeni para oluşturmak amacıyla tükenmesi, darphanelerin kapanmasıyla sonuçlanmıştır. Bu dönemdeki yaygın fikir, paranın devalüe edilmesi idi. Bu fikre karşı çıkan John Locke, devalüasyonun insanların gelirlerini ve mallarının değerini düşürdüğünü söylemekteydi. Sözleşmelere uyulmasını sağlamayı hükümetin görevlerinden biri olarak gören Locke, hükümetin devalüasyon politikasının, borçlunun sözleşmede yazan değerden daha düşük bir ödeme yaparak alacaklıyı mağdur edeceğini söylemiş ve bu durumun da hükümete olan güveni sarsacak olmasından dolayı olumsuz bir karar olarak değerlendirmiştir. Yazdığı “Para ve Ticaret Üzerine Denemeler ve Ülkeye Para Arz Etmeyle İlgili Bir Teklif” eseri, 1716 yılında Fransa’da uygulanan ekonomik politikaların özünü oluşturan John Law, serveti para ile eşdeğer gören gelenekselci merkantilist düşünceye karşı çıkmıştır. Law’a göre, maddi anlamdaki servet, ticaret ile elde edilmekte iken hem ticaret hem de diğer hizmetler paranın miktarına bağlı olarak değişmektedir. Bunun dışında kredi, paranın gerçekleştirebildiği tüm icraatları sağlayabilecek özelliklere haizdir. Bankalar, madeni paraların arttırılmasına lüzum olmadan kredi hacimlerini genişletebilecek kabiliyete sahiptirler. Bu maksatla, bankalar devletin sıkı kontrolü altında arazi teminatı karşılığında banknot ihraç etmelidir. Kıymetli madenlerin fiyatlarındaki istikrarsızlıklara karşın arazi fiyatlarının daha istikrarlı olduğunu iddia eden Law, arazi fiyatlarına endeksli banknot ihracının ekonomiyi ve ticareti canlandıracağını savunmuştur¹¹³.

18. yüzyılda kâğıt para ve banka kredileriyle ilgili bazı kötü deneyimler yaşanması nedeniyle dönemin muhafazakâr iktisatçıları, kâğıt para ve banka kredisi konusuna mesafeli yaklaşmış ve banka işlemleri ile devlet denetimleri konularında tartışmalar yaşanmıştır. David Ricardo, modern bankacılığın temel görevlerini ve yöntemlerini “Ekonomik ve Güvenli Bir Para Birimi için Öneriler” çalışmasında açıklamaya çalışmıştır. Ricardo, bankaların öz kaynaklarının yanı sıra başka sermayedarların sermayelerini de kullanması oranında topluma olan katkılarını arttırabileceklerini öne sürmüştür. Bu ek paralar, banknot ihracı ve mevduat alınması yoluyla sağlanabilmektedir. Tüm bu paraların kahir ekseriyeti, genellikle ticari bir

¹¹³ Doğruyol ve Aydınlar, s. 175-176.

girişimde bulunmak üzere, güvenilir olduğu düşünülen kişi ve kurumlara borç olarak verilir. Kalan küçük kısım ise, mevduat yatırımların paralarını geri çekme ihtimallerine karşı bankada hazır bulundurulur. Borç verilen para karşılığında banka tarafından faiz alınmaktadır. Bankanın öz sermayesiyle birlikte bir miktar mevduat, kısa sürede nakde çevrilebilecek olan devlet tahvilleri veya çok sağlam olan başka tahvillere yatırılır. Ricardo' ya göre, bankaların önemli görevlerinden biri de ayrı şehir ve ülkelerde yer alan tüccarların aralarındaki ödemelerini daha kolay ve hızlı yapabilmelerini temin edebilmektir. Ricardo, bankaların ellerindeki kıymetli maden ve hazine bonolarını teminat olarak göstererek banknot ihracat edebileceklerini öne sürmüştür. Bankaların hazine bonusu alması, devlete para sağlamanın yanı sıra tedavüldeki para miktarının bankalar aracılığıyla arttırılmasını sağlamış olur. Ricardo, bankacılık sisteminin gelirlerinin, kişi veya devletlere verilen borçlardan elde edilen faizler, ticaret ve sanayi firmalarına yapılan yatırımlar neticesinde elde edilen gelirler ve verilen tüm hizmetlerden elde edilen komisyonlar olduğunu, bankanın tüm bu gelirleri, kendi masraflarını çıkardıktan sonra mevduat yatırımlara faiz ve banka ortaklarına kâr payı olarak verdiğini söylemiştir¹¹⁴.

18. yüzyıl sonu ve 19. Yüzyılın başlarında, kâğıt paranın yalnızca külçe altın karşılığında çıkarılabileceğini (külçecilik-bulluonist) savunanlarla buna karşı çıkanlar arasındaki tartışmalar bazı belirsizliklere yol açmıştır. İngiltere' de madeni para ile ödeme kaldırılmış, bir ülke parasının başka ülke parasıyla satın alınma değeri istikrarsız bir hal almış ve İngiliz hükümetinin İngiltere bankasından aldığı borçları mütemadiyen arttırması, bu belirsizlik durumlarını daha da arttırmıştır. Malthus ve Ricardo gibi düşünürler bu durumu; banknot ihracının olması gerekenden fazla yapılmasının paranın değerini mütemadiyen düşürmesi ile sonuçlanması olarak yorumlamışlardır. Ricardo, madeni para ile kâğıt para arasındaki farkın, gereğinden fazla ihraç edilen kâğıt para miktarından dolayı olduğunu iddia etmiştir. Kâğıt paraların değerinin düşmesinin gereğinden fazla para ihracından kaynaklandığını reddeden düşünürlere göre ise, bir bankanın banknot ihracı miktarını, mevcut külçe altın miktarı değil, bankaların belirlemesi gerekmektedir. Faiz oranları düşmeye başladığında bankaların emisyon hacimlerini kısıtlamaları kâfi olacaktır. Külçecilik karşıtı görüşler, madeni para ödemelerinin yapıldığı Napolyon savaşları döneminde kabul görmüştür. Ödemelerin madeni parayla yapıldığı bu dönemde, fiyatlar ve ücretler düşerken sabit gelirler ve fiyatlar aynı seviyede kalmış ve sonuç olarak deflasyonist bir süreci başlatmıştır. Tüm bunlar iktisadi tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Tartışma konuları; altın para sisteminin devlete duyulan güvensizlik nedeniyle yeteri kadar benimsenmemesi, kâğıt paranın mevcut madeni

¹¹⁴ Doğruyol ve Aydınlar, s. 179-180.

para miktarına bağılı olmadan istikrarlı olup olmayacağı ve devalüasyon ve enflasyonun ticaret hacmi üzerindeki etkileri gibi konulardır. 1840 ve 1850’ li yıllarda “para okulu” (currency school) olarak bilinen bir grup İngiliz iktisatçı, gereğinden fazla banknot çıkarmanın fiyat enflasyonuna neden olacağını ve dolaşımı kısıtlamak adına, yeni banknot ihraçlarının karşılığında eş değer bir altın rezervi tutulmasını savundular. Yine aynı dönemde, “bankacılık okulu” (Banking school)’ a mensup İngiliz iktisatçılar ise, kâğıt para ve banka kredisinin, ekonominin tabi süreci içerisinde devletin müdahalesi olmadan belirlenmesi icap ettiğini iddia etmişlerdir¹¹⁵.

¹¹⁵ Doğruyol ve Aydınlar, s. 181.

İKİNCİ BÖLÜM

İSLAM İKTİSADINA GÖRE PARA KAVRAMI

2.1. İslam’a Göre Para

Para, Farsça “pare ve parça” kelimelerinden gelmekte olup, sözlükte “parça, gümüş parçası” anlamına gelmektedir. Genel olarak tüm ödeme araçlarını kapsayan bir anlam genişliğine sahiptir¹¹⁶. Bir iktisat terimi olarak para; devlet tarafından tedavüle çıkarılmış, üzerinde sayı değerleri yazılı kâğıt veya madenden yapılmış ödeme aracı demektir. Paranın bir değer ölçüsü ve mübadele aracı olarak kullanılması yüzyıllarca süren bir gelişme sonucunda olmuştur. Eski çağlarda mal mübadeleleri trampa usulü ile yapılıyordu. Trampa, alışverişlerde bir malın bedelinin başka bir mal ile ödenmesi anlamına gelmektedir. İlkel toplumlarda kabileler kendi ihtiyaçlarını kendi üretimleri ile giderebildiklerinden dolayı dış alem ile ticari ilişkileri çok azdı. Ancak iş bölümünün artması ve sınırlarının genişlemesi ile birlikte mal mübadeleleri de artmış ve artık trampa'nın ihtiyaçları karşılamadığı görülmüştür¹¹⁷. Para, en eski çağlardan günümüze kadar elden ele dolaşmakta, göze hitap etmekte ve ekonomik anlamda bir değer ifade etmektedir. Ayrıca para, ekonomik işlevlerinin yanında hakimiyetin sembolü ve hükümlanlığın da göstergesidir¹¹⁸.

2.1.1. İslam Kaynaklarında Para Kavramı

Kur'an-ı Kerim ve hadislerde para ile ilgili birkaç kelime ve kavram yer almaktadır. Bu kavramların en önemlisi, satım akitlerinde para yerine kullanılan “semen”¹¹⁹ kelimesidir. Bu kelime Kur'an da “dünya malı”, “dünya menfaati”, “önde gelenlerin yararlandıkları mal ve makam”, “dünyanın geçici nimetleri”, “değersiz dünya işleri” ve “ücret” gibi anlamlarda

¹¹⁶ Ali Akyıldız, “Para”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2007, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 34. Cilt, ss. 163-166, <https://islamansiklopedisi.org.tr/para> (04.03.2019).

¹¹⁷ Hamdi Döndüren, “İslam Ekonomisinde Para”, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmi*, 1993, Erkam Yayınları, İstanbul, <http://www.enfal.de/ticaretilmihali/045.htm> (12.03.2019).

¹¹⁸ Michel Kaplan, *Bizans'ın Altınları*, Çev. İhsan Batur, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 19.

¹¹⁹ el-Bakara 2/41, el-Bakara 2/174, Al-i İmran 3/77 ve 187, el-Maide 5/44, et-Tevbe 9/9, en-Nahl 16/95.

kullanılsa da Kur'an-i manada fiyat ve bedel anlamlarına gelmektedir¹²⁰. Kur'an da para ile ilgili bahsi geçen diğer kelimeler ise; “eksik” anlamına gelen “bahs” ve “yumurta gibi sayı ile alınıp satılan şeyler” anlamına gelen “ma’dudat”¹²¹ tır. Kur'an-ı Kerim de para ile ilgili olarak nitelik ifade eden dolaylı kelimelerin yanında altın ve gümüş gibi doğrudan paranın yerine geçen kelimeler de kullanılmıştır. Kur'an da insanların altın ve gümüş’e olan tutkularından¹²², altın ve gümüşü biriktirip Allah yolunda harcamayanların elem verici bir azap ile müjdeleneceğinden¹²³, yeryüzünde bozgunculuk (paranın değerini düşürme) yapıp iyileştirme ve düzeltme cihetine gidilmediğinden¹²⁴, ölçü ve tartının tam yapılarak insanların mallarının değerinin düşürülmemesi ve düzene sokulduktan sonra yeryüzünde bozgunculuk yapılmamasından¹²⁵ bahsedilmektedir. Hadislerde, para ile ilgili özellikle altın ve gümüş sıkça zikredilmektedir. “Hz. Muhammed (s.a.v.) Döneminde Para” başlığı altında hadislerin kaynağı anlatılmaya çalışılacağından, burada ayrıntıya girilmeyecektir.

Klasik İslam Hukuk’u eserlerinde paranın kelime karşılığı olarak; Nakd, Sikke ve Semen kelimeleri kullanılmaktadır. Bu üç kelimedede ileriki bölümlerde ilgili başlıklarda ayrıntılı olarak ele alınacak olmasından dolayı burada ayrıntıya girilmeyecektir. İslam hukukçuları parayı, piyasada altın ve gümüş gibi asli paraların dışında başka paralarında kullanılması nedeni ile “yaratılış itibari ile paralar” (altın ve gümüş paralar) ve “ıstılaḥi¹²⁶ paralar” (altın ve gümüş para dışındaki paralar) olmak üzere ikiye ayırmak suretiyle hüküm vermeye çalışmışlardır¹²⁷. İslam hukukçuları arasında, ıstılaḥi paraların altın ve gümüş gibi düşünülerek aynı hüküm çerçevesinde değerlendirilip değerlendirilemeyeceği konusu tartışılmış ve bazı alimler tarafından insanların genel eğiliminin bu konuda belirleyici olacağı görüşü ileri sürülmüştür. Bu konuda mezheplerin de farklı görüşleri bulunmaktadır. Örneğin ıstılaḥi paralarla mübadele, Hanefi mezhebine göre caizdir. Malikiler, sikkesi ve ayni (karşılığı) bulunması koşulu ile derinin de para olarak kullanılabileceğinden bahseder. Şafiiler, felslerin (bakır ve nikel vb. para) para olarak kabul edilmemesi yönünde görüş beyan etmişlerdir. İslam hukukçuları, felslerin asli para olarak kabul edilemeyeceklerini, ancak para işlevi görebileceklerini ifade etmişlerdir.

¹²⁰ Ali Keleş, **İslam’ a Göre Para Kavramı**, Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Bursa, 1998, s. 86.

¹²¹ Yusuf 12/20.

¹²² Al-i İmran 3/14.

¹²³ Tevbe 9/34-35.

¹²⁴ Neml 27/48.

¹²⁵ A’raf 7/85, Hud 11/85.

¹²⁶ İstılaḥ; “tabir, deyim. Belirli bir topluluğun, bir lafzı lügat manasından çıkararak başka bir manada kullanmaları. Bir ilim veya mesleğe ait kelime.” gibi anlamlara gelmektedir. Bkz. Osmanlıca Türkçe Sözlük, “ıstılaḥ”, [https://www.luggat.com/istilah/1/1, \(07.04.2019\).](https://www.luggat.com/istilah/1/1, (07.04.2019).)

¹²⁷ Keleş, s. 89.

İslam hukukçuları ilk dönemde parayı işlevselliğine göre değil, paranın maddesine ve insanların kabulüne göre sınıflandırmaya tabi tutmuşlardır. Yaratılış itibarı ile asli paraları para olarak tanımlarken, paranın kaynağını da tarif etmişlerdir¹²⁸. Parada bulunması gereken ilk ve en önemli şartın, istikrarlı olması gerektiği konusunu ileri sürmüşlerdir¹²⁹. Şah Velîyullah ed-Dihlevî (1703-1763) altın ve gümüşün para olarak tercih edilmesinin nedeni olarak şunları söylemiştir: “madenler içerisinde para işlevini görebilecek en uygun maden altın ve gümüştür. Çünkü bu madenler; küçük, her yerde aynı ve insan içinde çok faydalıdır. Ziynet eşyası olarak kullanılabilirler. Ayrıca bu iki madende para olmak üzere yaratılmıştır. Bu madenlerin dışındaki paralar ise ancak toplumsal bir anlaşma ile para olabilecek özelliktedirler.”¹³⁰ İslam hukukçuları parayı, ayırıcı özellikleri açısından değerlendirdiklerinde; eşyanın değerinin belirlendiği, değerinin artıp eksilmediği, düzgün ve sağlam olan nesne olarak tanımlamışlardır. Altın ve gümüş semen olarak yaratıldıklarından dolayı miktar olarak artıp eksilme özellikleri bulunmaktadır¹³¹. Dünyanın düzeni ve durumunun düzeltilmesi paraya bağlı olduğundan dolayı altın ve gümüşün âtıl halde tutulmaması gerekmektedir¹³². Klasik hukuk alimleri, paranın mübadele aracı ve bir değer ölçüsü olması üzerinde durmuşlardır. 1840 tarihli Meskukat kararnamesinde para; “sikke, her devletin vatandaşlarının, alışverişlerinde kullanılan paraların ağırlık ve değerinde bir aldatma olmaması için padişah adına damgalanmış altın ve gümüş paralardır.”¹³³ şeklinde tanımlanmıştır. Bankacı ve iktisatçı Namık Zeki Aral (1888-1972)’ a göre 1. Dünya savaşına kadar para, ortak kabule dayanan kıymet ölçüsü, mübadele ve tasarruf aracı olan nesne olarak algılanmaktaydı. Paranın bir madenden olması zorunluydu. Para, elle tutulur, gözle görülür ve değer taşıyan nesnelerden yapılması nedeniyle ülke içinde ve ülke dışında, her yerde görevini yerine getirmekte ve para olarak kabul edilmekteydi¹³⁴. Ancak 1. Dünya savaşından sonra ise, değerinin üzerinde yazılı olduğu, kâğıt ya da madenden yapılmış ödeme aracı olarak kabul edilmiştir¹³⁵. İslam hukukçularının genel anlamdaki yaklaşımlarından ve İslam hukukunun ilkelerinden yola çıkarak para ile ilgili şu tarif yapılabilir; “akitler, mallar,

¹²⁸ Keleş, s. 90.

¹²⁹ İbn Kayyım el-Cevziyye, **İ ‘lamu ‘l-Muvakkîn**, (Çev. Dr. Pehlül Düzenli), Pınar Yayınları, İstanbul, 2017, 2. Cilt, s. 156.

¹³⁰ Şah Velîyullah ed-Dihlevî, **Hüccetullahi ‘l-Balîğa**, (Çev. Prof.Dr. Mehmet Erdoğan), İz Yayıncılık, İstanbul, 2018, 1.Cilt, s. 133.

¹³¹ Abdullah bn. Mahmud Mevsili, **El-İhtiyar**, (Çev. Hüsamettin Vanlıoğlu vd.), Muallim Neşriyat, İstanbul, 2015, 1.Cilt, s. 112.

¹³² Şemseddin Muhammed b. Ahmed el-Hatip eş-Şirbini, **Muğni’l Muhtac Minhacü’t-Talibin Şerhi**, (Çev. Soner Duman), Miraç Yayınları, İstanbul, 2017, 1.Cilt, s. 389.

¹³³ Hasan Ferid, **Nakid ve İtibar-i Mali**, İstanbul, 1334, s. 225.

¹³⁴ Zeki Namık Aral, **Para Meselesi ve Bretton Woods Konferansı**, Siyasi İlimler Mecmuası, Sayı: 162, Eylül 1944, s. 297-324.

¹³⁵ Avni Zarakoğlu, **Bankacılar için Para ve Kredi Bilgisi**, Türkiye İş Bankası Vakfı Yayınları, Ankara, 1993, s. 1.

hizmetler ve borç ödemeleri ile ilgili kullanımı herkes tarafından kabul edilen, değişim aracı görevi gören ve devlet tarafından desteklenen her nev'i araç" olarak tanımlanabilir¹³⁶.

2.1.2. İslam'a Göre Parada Bulunması Gereken Özellikler

İslam hukuku eserlerinde paranın özellikleri ile ilgili belirgin bir ayırım bulunmamakla beraber, hukukçular tarafından konunun ele alınış biçimlerine göre parada bulunması gereken özellikleri fiziki ve iktisadi olarak ikiye ayırabiliriz. İnsanlığın paralı ekonomiye geçinceye kadar yaşadıkları tecrübelerden, parada hangi özelliklerin bulunması gerektiği zamanla öğrenilmiştir. Ancak öğrenilen bu kurallar yazılı olmamış ve uygulamalar ile yani genel teamüllerden hareketle ortaya çıkmıştır. Paranın özellikleri konusu, insanlığın tecrübi mirası ortak olduğundan dolayı günümüz iktisadı da dikkate alınarak anlatılmaya çalışılacaktır.

Paranın fiziki özelliklerini maddeler halinde aşağıdaki gibi sıralayabiliriz;

- Dayanıklı olmalıdır. Paranın saklama zorluğunu ortadan kaldırarak, paranın uzun süre elde bulundurulmasına elverişli olmalıdır. Aksi durumda trampada ortaya çıkan olumsuzluklar geçerli olacaktır.
- Kolay taşınabilir olmalıdır. Mübadeleyi engelleyecek derecede taşınmasının zor olmaması gerekmektedir. Trampada yaşanan aynı mübadelelerde yaşanan kolay taşınma sorunu nedeni ile nakdi mübadeleye geçiş olmuştur.
- Uyumlu (misli) olmalıdır. Paralar arasında, bir bütünü oluşturan öğelerin uyumu nispetinde uyum olmalıdır. İslam hukuku eserlerinde bu durum paranın misli olması ile açıklanmakta ve üzerinde önemle durulmaktadır. Bir paranın diğeri ile uyumlu olması parayı tanıyabilmek, birbirinden ayırt edebilmek ve güven duyabilmek adına önemlidir.
- Bölünebilir olmalıdır. Küçük değerdeki mal ve hizmetleri satın almayı mümkün kılması gerekmektedir.
- Nadir olmalıdır. Para yeterince kıt olmalıdır. Bu özellik daha çok madeni paralar için kullanılsa da genel olarak geçerlidir. Paranın çok fazla miktarda bulunması durumunda değersizleşmesine yol açmaktadır. Bu özellik doğal olarak altın ve gümüşte bulunmaktadır. Dolayısı ile altın ve gümüş yaratılışı itibari ile semendir.

¹³⁶ Keleş, s. 94.

Diğer paralar ise ıstılaḥi paralardır¹³⁷. Bu nedenle altın ve gümüşün eşya olarak kullanımı yasaklanmıştır.

- Taklit edilemez olmalıdır¹³⁸. Paranın kolayca taklit edilememesi güven açısından çok önemlidir. Bu özellik çağdaş iktisat eserlerinde anlatılsa da İslami kaynaklarda da bu konuda çokça atıf bulunmaktadır. İslam devletlerinde sultanın adına sikke basılması ve üzerlerine mühür ve bazı ifadelerin yazılması da bu amaca yöneliktir.
- Genel kabul görmelidir. Bir paranın mübadelelerde kullanılabilmesi için herkes tarafından kabul edilmesi gerekmektedir.
- Sınırsız sürüm gücü olmalıdır¹³⁹. Ekonominin genişlediği ve para ihtiyacının olduğu durumlarda basımının mümkün olması gerekmektedir. Parada bu özelliğin bulunmaması durumunda her mübadele işleminde para basımı zorunlu olacaktır.
- İnsan doğasının meylettiği mal olmalıdır. Bu durum madeni para döneminde daha çok geçerli olmuş olup, günümüz kâğıt para çağında bunun çok fazla bir önemi bulunmamaktadır.
- Mütakavvim olmalıdır. Yani dinen yararlanılması serbest olan bir mal olmalıdır.
- Tayinle belirlilik kazanmamalıdır. Örneğin, bir müşteri parmağındaki altın yüzüğü göstererek “bu malı bu yüzüğe karşılık olarak aldım” dese ve satıcıda kabul etse bu durumda müşteri o yüzüğü vermeye mecbur değildir. Yerine misli olarak başka bir para da verebilir¹⁴⁰.

İslam hukukçularına göre paranın en önemli iktisadi özelliği istikrarlı olmasıdır. İbn Haldun Mukaddimesinde istikrardan bahsederken, paranın niteliği olarak bahsetmektedir¹⁴¹. İslam dünyasında paranın tarihi ile ilgili eserleri incelediğimizde paranın istikrarsızlaştığı dönemlerde, devlet adamları tarafından yeni para basılarak piyasaya sürüldüğü ve istikrarsızlaşan paranın idareciler tarafından tedavülden kaldırıldığı anlaşılmaktadır. İbn Kayyım el-Cevziyye’ ye göre, asli para hükmünde olan dinar ve dirhemlerin, malların semenleri olmasından dolayı değerleri sürekli inip çıkmamalı, düzenli ve istikrarlı olmalıdır. İbn Kayyım, paranın değerinin istikrarsız olması durumunda, değer ölçüsü olarak kabul edilemeyeceği ve paranın artık ticari bir mal hükmüne geçeceğinden bahsetmektedir. İnsanların

¹³⁷ ed-Dihlevi, s. 133.

¹³⁸ Burhan Zihni Sanus, **Para Ekonomisi**, İstanbul Matbaacılık, 1956, s. 157.

¹³⁹ Feridun Ergin, **Para Siyaseti**, İ.Ü. İktisat Fakültesi, Sermet Matbaası, Ankara, 1972, s. 27.

¹⁴⁰ Keleş, s. 113.

¹⁴¹ Keleş, s. 114.

mallarının değerlerini tespit edecekleri bir paraya ihtiyaç duyduklarını ve bununda ancak malın değerini belirleyen bir semen ile olması gerektiğini söylemektedir¹⁴².

2.2. İslam Dünyasında Paranın Tarihsel Gelişimi

2.2.1. Hz. Âdem (a.s.)’ den Hz. Muhammed (s.a.v.)’ e Kadar Para

Kur’an-ı Kerim’ de ilk insan ve ilk Peygamber olan Hz. Âdem (a.s.) ile ilgili haber verilirken “Allah, Âdem’ e bütün varlıkların isimlerini öğretti. Sonra onları meleklerle göstererek, ‘Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi bana bunların isimlerini bildirin’ dedi. Melekler, ‘Seni bütün eksikliklerden uzak tutarız. Senin bize öğrettiklerinden başka bizim hiçbir bilgimiz yoktur. Şüphesiz her şeyi hakkıyla bilen, her şeyi hikmetle yapan sensin’ dediler. Allah, şöyle dedi: ‘Ey Âdem! Onlara bunların isimlerini söyle.’ Âdem, meleklerle onların isimlerini bildirince Allah, ‘Size, göklerin ve yerin gaybını şüphesiz ki ben bilirim, yine açığa vurduklarınızı da gizli tuttuklarınızı da ben bilirim demedim mi?’ dedi” buyrulmaktadır.¹⁴³ Yeryüzünde halife olarak yarattığı Hz. Âdem’ e her şeyin ismini öğreten Allah, para ve para ile ilgili kelime ve ifadeleri de öğretmiş ve bu hususta yol göstermiştir. Eski paraları ve İslam paralarını inceleyen tarihçi Makrizi (v. 845-1442), dinar ve dirhemi ilk kullanan insanın Hz. Âdem (a.s.) olduğunu söylemiştir¹⁴⁴ Kur’an-ı Kerim’ de diğer peygamberlerden bahsedilirken, Hz. Musa (a.s.)’ nın Şuayb Peygambere ücretle çalıştığı¹⁴⁵, peygamberlerin ümmetlerine yaptıklarından dolayı onlardan hiçbir ücret talep etmedikleri¹⁴⁶, Hz. Süleyman (a.s.)’ ın göz kamaştıran serveti¹⁴⁷, Karun’ un anahtarlarını bile taşıyamadığı serveti¹⁴⁸, Hz. Yusuf (a.s.)’ un az bir para ile satıldığı¹⁴⁹ ve Mısır Meliki’ nin hazinelerini yönetmesi¹⁵⁰ ile Ashabü’l-Kehf

¹⁴² el-Cevziyye, s. 156.

¹⁴³ Bakara, 2/31, 32, 33.

¹⁴⁴ Rifat Uslu, **İslam Hukukunda Para Birimleri**, İslami Araştırmalar Dergisi, 25. Cilt, 1. Sayı, 2014, s. 29.

¹⁴⁵ Kasas, 28/27.

¹⁴⁶ Şuara, 26/109, 127, 145, 164.

¹⁴⁷ Neml, 27/40, 44.

¹⁴⁸ Kasas, 28/76.

¹⁴⁹ Yusuf, 12/20.

¹⁵⁰ Yusuf, 12/55.

denilen gençlerin para ile alış veriş etmesi¹⁵¹ gibi haberler verilmektedir. Tüm bu bilgiler tarihin tüm safhalarında para' nın varlığını bizlere göstermektedir.¹⁵²

Yahudilerin ve Hristiyanların Kutsal Kitaplarında, her türlü para-tartı işlemlerindeki dengenin, doğasındaki zafiyetler sebebiyle insanlar tarafından sağlanamayacağı, en doğru ve gerçekçi dengesinin Tanrı tarafından gerçekleştirilebilecek bir erdem olduğu anlatılmıştır. Bu durum, “Doğru terazi ve baskül Rabb’ indir. Bütün tartı ağırlıklarını o belirler. Krallar kötülükten iğrenir. Çünkü tahtın güvencesi adalettir”¹⁵³ şeklinde ifade edilmektedir.

Filistin bölgesinde, antik çağlardaki para, alışveriş ve borç ödemelerinde cari nakit birimi olarak kullanılan ve üzerinde herhangi bir devlet büyüğünün portresi olmayan metal bir değerden oluşmaktaydı ve tüccarların özel olarak belirledikleri para ve ağırlık ölçüleri kullanılmaktaydı. Yeni ve Eski Ahitlerde, Filistin (Kenan) bölgesinde dolaşımda olan birçok para biriminin olduğu da yazmaktadır. Örneğin bu para birimlerinden, Eski Ahitlerdeki alıntılarda adı geçen “Şekel” bir İbrani parası olup, Asur ve İbrani dillerinde “saymak, tartmak” anlamlarına gelmektedir. Filistin bölgesinde İsa Mesih dönemine kadar tedavül etmiş olan bu para birimi Akdeniz bölgesine kadar yaygın bir şekilde kullanılmıştır¹⁵⁴. Ayrıca Eski Ahitlerde; Gümüş, Darik, Beka, Gera, Talant ve Mina gibi para birimlerinin de dolaşımda olduğu, bunlardan altın ve gümüş gibi paraların çok önemli alışverişlerde ödeme aracı olarak kullanıldığı anlatılmaktadır. Bu bağlamda, Tevrat’ ta Hz. İbrahim Peygamberin eşi Sara’ nın ölümü üzerine, Hititlerle mezar alım-satımı ile ilgili ödemeyi gümüş para ile yaptığının anlatıldığı örnek bir olay bulunmaktadır¹⁵⁵. Yeni Ahid’ de, Eski Ahid’ de olduğu gibi “talant” ve “mina” dan para birimi olarak bahsedilmektedir. Ayrıca Yeni Ahid’ de; Bakır Para/Kuruş, Metelik, Dinar/Dirhem, Gümüş Para/Drahmi, İki Dirhem, Dört Dirhemlik Bir Akçe gibi para birimlerinden de bahsedilmektedir¹⁵⁶.

¹⁵¹ Kehf, 18/19.

¹⁵² Uslu, s. 30.

¹⁵³ Halim Işık, **Eski ve Yeni Ahid’ de Para**, Marife Dergisi, 6. Cilt, 1. Sayı, 2006, s. 52.

¹⁵⁴ Işık, s. 52-53.

¹⁵⁵ Işık, s. 54.

¹⁵⁶ Işık, s. 56-57.

2.2.2. Hz. Muhammed (s.a.v.) Döneminde Para

İslam öncesi Arap yarımadası, çeşitli milletlerden ırklara ev sahipliği yapmıştır. Güneyinde Sebe, Main ve Himyer devletleri¹⁵⁷ ile kuzeyinde Bizans ve İran imparatorluklarının himayesinde kurulmuş devletler çeşitli tarihlerde hüküm sürmüşlerdir¹⁵⁸. Arap yarımadasında kurulan devletler, güçlerini zengin doğal kaynaklardan değil, komşuları ile yaptıkları ticaretten elde etmişlerdir. O dönemde Arap yarımadası uluslararası ticaret yolu üzerinde yer alması dolayısı ile burada bulunan devletlerin siyasi ve iktisadi gücü yüksek seviyede olmuştur. Arap yarımadasında sadece komşu ülkelerle ticaret yapılmaz, yarımadanın değişik bölgelerinde panayırlar (fuarlar) kurularak iç ticaret de canlandırılırdı. Arapların cahiliye döneminde kendilerine özel bir paraları bulunmadığından dolayı İran, Bizans ve nispeten düşük oranda Güney Arabistan paralarını kullanmışlardır. İran paralarının kullanıldığı dönemde, İran maliyesinin durumunun bozuk olması nedeniyle paralar kalitesiz olmuş ve durum bu şekilde iken İslam ile müşerref olmuşlardır. İran'ın halis olmayan paraları, İslami Dirhem basılincaya kadar kullanılmaya devam edilmiştir¹⁵⁹. O dönemdeki Arap cahiliyesi, Bizans' tan gelen paraları dinar, İran' dan gelen paraları ise; dirhem, varak ve fels olarak adlandırmışlardır.

Hz. Muhammed (s.a.v.)' in yaşadığı dönemin Arabistan'ında, İran, Roma, Bizans ve Cenubi Arabistan sikkeleri kullanılmaktaydı. Altın, gümüş ve bakırdan yapılmış ve üzeri devletin özel damgası ile damgalanmış madeni ödeme vasıtasına “sikke” denilmekteydi. Sikke, genel kanaate göre 7.yüzyılda Anadolu' da Lidyalılar tarafından icat edilmiştir. Araplar, altından basılmış paralara “dinar”, gümüşten basılmış olanlara “dirhem”, bakır ve nikel gibi madenlerden basılmış olan paralara ise “fels” diyorlardı. Külçe ve ziynet altınların ve altın paraların, ağırlık ölçü birimi “miskal” ve gümüş paraların ağırlık ölçü birimi ise “dirhem” üzerinden hesaplanmaktaydı. Hz. Muhammed (s.a.v.), Mekkelilerin ticaretle uğraşmaları nedeniyle ağırlık ölçülerini ve Medinelilerin de tarım ile uğraşmaları nedeniyle hacim ölçülerini iyi bilmeleri dolayısı ile “Vezin Mekke ehlinin vezni, keyl Medine ehlinin keylidir” buyurmuştur. Bu durumda, Hz. Muhammed (s.a.v.) döneminde şer'i dirhemnin ağırlığının bilindiği ve pazarda da dolaşımda olduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde Müslümanlar para basmadıklarına göre, şer'i ağırlığa uygun dirhemlerin İran paraları olduğu anlaşılmaktadır¹⁶⁰.

¹⁵⁷ J.H. Mortmann, “Himyer“, İA, MEB Yayınları, İstanbul, 1998, V, 487; Tkatsch, j., “Main“, İA, MEB Yayınları, İstanbul, 1988, X, 267; Cevad Ali, **Tarihu'l-Arab Kable'l-İslam**, Beyrut, 1969, II. 315.

¹⁵⁸ Salih Tuğ, **İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı**, Ankara, 1963, s. 7.

¹⁵⁹ Ebu'l-Hasan Habib el-Maverdi, **el-Ahkamü's Sultaniye/İslam'da Devlet ve Hilafet Hukuku**, (Çev. Ali Şafak), Bedir Yayınları, İstanbul, 2017, s. 197.

¹⁶⁰ Ahmed el-Haseni, **Fıkhi ve İktisadi Açından İslam'da Para**, (Çev. Âdem Esen), İz Yayıncılık, İstanbul, 1996, s. 60-61.

Hız. Muhammed (s.a.v.) zamanında ağırlık birimi olan miskal, İslam öncesindeki gibi devam etmiş ve bozulmamıştır¹⁶¹. Ayrıca bu dönemde dirhemler, kırat ölçüsünde değişik ağırlıklarda bulunmaktaydı¹⁶². Hız. Peygamber (s.a.v.) özellikle iktisadi hayatta sıkıntı yaşanmaması adına para sistemine karışmamış, ancak paranın dolaşım şekline ve kullanımına atfen bazı düzenlemeler yapmıştır. Tedavüldeki paraların kesinti yapılarak eksiltilmesini men etmiştir¹⁶³. Hayber’ de zekât tahsili sırasında yaptığı şekilde dönem dönem işlemlere olumlu manada müdahale ettiği de vaki’ dir. Rasulullah döneminde tüm devletler mübadele aracı olarak altın ve gümüş paraları kabul etmekteydi. Hız. Peygamber (s.a.v.), özellikle iktisadi hayatın dışı bağımlı olmasını düşünerek, bu paraların dolaşımdan kaldırılıp yerine başka bir para getirilmesinin çok büyük bir sıkıntıya sebebiyet vereceğini düşünerek dolaşımdaki paraya müdahale etmemiştir. Ayrıca bu dönemde altın ve gümüş dışında değerli bir maden bulunmaması başka bir para basmanın mümkün olmadığını göstermektedir. Kaldı ki, Hız. Muhammed (s.a.v.)’ in tebliğ faaliyetleri bu konuların üzerinde etraflıca durmasına izin vermemekteydi¹⁶⁴.

2.2.3. Hız. Muhammed (s.a.v.) Dönemi Sonrasında Para

Hız. Ebubekir’ in hilafeti 2,5 yıl gibi kısa bir zaman sürmüş ve diğer icraatlar’ a zaman ayırabildiğinden dolayı para işlerini düzenleyecek zaman bulamamıştır. Bu nedenle Hız. Ebubekir, Hız. Muhammed (s.a.v.) dönemindeki vezinleri değiştirmeyerek aynen kullanmıştır¹⁶⁵. Hız. Ömer, hilafetinin ilk yıllarında, Hız. Muhammed (s.a.v.) ve Hız. Ebubekir zamanında kullanılan çeşitli ağırlıktaki dirhemlere dokunmamıştır. Ayrıca kendi döneminde fethedilen Irak, Mısır ve Şam da kullanılan paraları da değiştirmemiştir. Fakat piyasada çeşitli dirhemlerin bulunması nedeniyle halk arasındaki alışverişlerde yaşanan karışıklıklar ve mali ibadetler ile ilgili yaşanan sıkıntılar nedeni ile Hız. Ömer bir divan teşkil etmiştir. Bu heyet, dirhemlerin birleştirilmesi ve beytülmalin hakkı ile insanların hakkının bir arada korunması görevi ile vazifelendirilmiştir. Bu minvalde, İslam dünyasında para ile ilgili değişiklikleri ilk yapan kişi Hız. Ömer’ dir¹⁶⁶. Ayrıca bazı İslam alimlerine göre, İslam hukukunda geçerli olan

¹⁶¹ İbni Kesir, **Büyük İslam Tarihi el-Bidaye ve n-Nihaye**, (Çev. Mehmet Keskin), Çağrı Yayınevi, Ankara, 2018, 9. Cilt, s. 16.

¹⁶² el-Maverdi, s. 196.

¹⁶³ Muhammed Hamidullah, **İslam Peygamberi**, (Çev. Salih Tuğ), İrfan Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 986.

¹⁶⁴ Keleş, s. 42.

¹⁶⁵ Uslu, s. 30.

¹⁶⁶ el-Maverdi, el-Ahkamu’s-sultaniye, s. 196.

ağırlık birimine göre ilk dirhem de Hz. Ömer döneminde basılmıştır. Kaynaklara göre, Hz. Osman döneminde basılan paraların üzerlerinde “Allah-u Ekber” yazılı olduğu nakledilmektedir. Hz. Ali döneminde hicri 40 yılında Basra’ da para darp edilmiştir. Irak eski eserler müzesinde bu dönemden kalan paraların, iki farklı yerde basıldığı ve birinde “Bismillah Rabbi” diğerinde “Muhammed” yazılı olduğu bilinmektedir. Paraların üzerine isim yazılması, İslam tarihinde ilk kez bu dönemle başlamıştır. Bu paralarda resmi olmayıp, mahalli paralardır¹⁶⁷.

Emeviler’ de ilk para kimi tarihçilere göre, Muaviye b. Ebu Süfyan (ö. 60/680) tarafından basılmıştır. Tarihçiler, bu paraların yeni basılmasından ziyade, Sasani sikkelerinin üzerinde kimi değişiklikler yapılarak piyasaya sürüldüğünü ifade etmişlerdir¹⁶⁸. Abdülmelik b. Mervan (ö. 86/705), tarihçilerin çoğu tarafından kaynaklarda, ilk İslami tarzda parayı basan kişi olarak anılmaktadır. Abbasiler döneminde (656-1259), iktisadi düzenin durumuna göre paraların ağırlıkları, katkıları ve dolayısı ile değerleri ile oynandığı kayıtlardan bizlere kadar gelmektedir. Halife el-Mütevekkil (ö.861) zamanına kadar İslam dünyasında paralar halis olarak kalmıştır. Ancak Mütevekkil’in öldürülmesinden sonra ülkede iç karışıklıklar meydana gelmiş ve bu durum israf ve harcamaların artmasına ve bazı eyaletlerin merkezden ayrılarak cizye ve haraç vermemeleri sebebiyle de devletin gelirlerinin düşmesine neden olmuştur. Devlet, giderlerini karşılayabilmek adına katkılı (mağşuş) para basmıştır¹⁶⁹. Fatımiler döneminde (909-1171), basılan paraların üzerindeki süslemeler artmıştır. Bu dönemde basılan paraların çoğu altın ve gümüştenidir. Hâkim Bi Emrillah (ö.1021) zamanında altın ve gümüş madeninin az bulunması sebebi ile tarihte ilk kez cam paralar basılmış 1171 yılına kadar da tedavülde kalmıştır. Yine Hâkim Bi Emrillah zamanında dirhem ve dinar arasındaki oran aşırı derecede artmış ve bir Mazi dinarı 34 dirheme kadar çıkmıştır. Daha sonra dinar/dirhem oranı, eski dirhemlerin yasaklanarak onun yerine saraydan kaliteli dirhemlerin piyasaya sürülmesi ile 1/18’ e kadar çıkarılmıştır¹⁷⁰. Selçuklular döneminde (1040-1308), Latinlerle yapılan ticaretin teşviki amacı ile yapılan ticari anlaşmalarda altın, gümüş ve mücevherata gümrük muafiyetleri uygulanmıştır. Bu sayede nakit paranın yurt dışına çıkması da kısıtlanmıştır. Yüksek ayarlı ve büyük kesilmiş halis Selçuklu altın akçaları Bizans ve Mısır’ da çok rağbet görmekteydi. Ancak

¹⁶⁷ Uslu, s. 31.

¹⁶⁸ Celal Emanet, **Emeviler Döneminde Para**, Hikmet Yurdu Dergisi, Yıl: 7, Cilt: 7, Sayı: 13, Ocak-Haziran 2014/1, s. 257.

¹⁶⁹ Keleş, s. 56.

¹⁷⁰ Keleş, s. 58-59.

Moğol istilası ile birlikte Anadolu da Selçuklu altınları tükenmiş ve Selçuklu altınlarının yerini artık Mısır, İlhanlı ve Floransa altınları almıştır¹⁷¹.

2.2.4. Osmanlı Döneminde Para

Osmanlılar, ilk dönemlerinde fethettiği coğrafyalarda kendisinden önce hüküm sürmüş devletlerin madeni paralarını kullanmışlardır. Bu paraların en bilineni, Anadolu üzerindeki egemenlikleri boyunca İlhanlılar' ın sikkesi olarak kullanılan gümüş akçelerdir. İlhanlıların iktidarının zayıflaması ile 1326 yılında Orhan Bey adına çıkarılan gümüş akçeler Osmanlı'nın tarihindeki ilk parası olarak bilinmektedir. Bu paralar, 1326-1688 yılları arasında 362 yıl boyunca Osmanlı'nın temel para birimi olarak kalmaya devam etmiştir. Osmanlıların kendilerine ait ilk Gümüş akçesinin çıkış yılı olan 1326' dan ilk altın paranın bastırıldığı 1477 yılına kadarki dönem de tek maden sistemi olarak isimlendirilmektedir. Osmanlılar, maden sıkıntısı çekilmemesi adına altın ve gümüşün ülkeye girişini teşvik edebilmek adına vergi muafiyetleri uygulamış, bu madenlerin ihracatına da sınırlamalar getirerek yasaklamıştır. Savaş gibi zaruri hallerde para hacmindeki azalmalardan dolayı devlet adamlarının ellerindeki altın ve gümüş eşyaların darphaneye getirilerek paraya dönüştürülmesi sağlanmıştır¹⁷².

Tüm padişahlar tahta geçtiklerinde kendi adlarına para bastırmışlardır. Akçenin değerinde, Fatih Sultan Mehmet dönemine (1451-1481) kadar kayda değer bir kayıp olmamıştır. Ancak Fatih döneminde artan askeri harcamalar nedeniyle sikkelerdeki gümüş miktarı yaklaşık %30 oranında düşürülmüştür. 1586 yılına gelindiğinde yine artan savaş harcamaları sonucunda bozulan mali yapı sebebi ile gümüş miktarı %44 oranında düşürülmüştür. Bu tarihten sonra parada istikrarsız bir döneme girilmiş, parada meydana gelen değer düşüklükleri ile eski paraların piyasadan çekilmesi ve yeni paraların piyasaya sürülmesi ciddi anlamda bir karmaşaya da sebebiyet vermiştir. 1477 yılında ilk altın paranın bastırılması ile birlikte çift maden sistemine geçilmiştir. Altın ve gümüş standardına dayalı Osmanlı para sistemi, yeni fetihlerle birlikte daha da karmaşık bir hal almıştır. Zira piyasada Osmanlı sikkeleri ile birlikte Anadolu beyliklerinin, Bizans' ın ve diğer yabancı devletlerin paraları birlikte bulunuyordu¹⁷³.

¹⁷¹ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2017, s. 305-306.

¹⁷² Akyıldız, s. 164.

¹⁷³ Akyıldız, s. 164.

Osmanlı piyasalarında, 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren “kuruş” diye adlandırılan yabancı büyük gümüş sikkeler görülmeye başlanmıştır. 17. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren para arzının para talebini karşılayamaması durumu ortaya çıkmış ve Avrupalı tüccarlar bu boşluktan faydalanarak katkılı bir para olan kuruşu, akçenin etkisinin az olduğu coğrafyalara taşımışlardır. Bu durum Avrupalı tüccarların kar etmesini sağlarken, Osmanlı piyasasında karmaşaya neden olmuştur. Bu duruma Osmanlı parasında yaşanan değer düşüklüğü de eklenince akçe piyasadan çekilmeye başlamıştır. Hazinesinin açıklarını kapatabilmek, altın ve gümüşün karşılayamadığı para açıklarını kapatabilmek ve savaşları finanse edebilmek amacı ile 1688 yılından itibaren “mangır” ya da “pul” denilen bakır paralar basılmaya başlanmıştır. Mangırdaki karlı durumun farkına varan kalpazanlar, dışarıdan gemiler dolusu kalıp bakır sikkeler getirerek piyasa sürmüşlerdir. Bu durum piyasalarda istikrarsızlığa ve enflasyona sebebiyet verdiğinden dolayı, 1691 yılında mangır basımı ve tedavülü yasaklanmıştır. 1688 yılında yapılan bir düzenleme ile akçe yerine “para” Osmanlı para birimi olarak belirlenmiştir. Bir para üç akçe ve bir kuruş kırk para ölçüsü getirilerek 1690 yılında ilk gümüş kuruş bastırılmıştır. İstanbul’dan uzaklaştıkça gümüş kuruşların hakimiyeti azalmakta ve yabancı paralara geçmekteydi. 18. Yüzyılın başında ortalarına kadar kuruş taşranın birçok yerinde geçerliliğini tam olarak kabul ettirememiştir. Altının ülke dışına çıkarılmasına engel olunamaması, devleti mevcut paralar üzerinde tağşiş yapmak durumunda bırakmıştır. 1703-1768 yılları arasında yapılan tağşişlerle kuruşların gümüş oranı %40 oranında düşürülmüş, Osmanlı ile Rusya arasında 1768 yılında başlayan ve 6 yıl süren savaş ile beraber 1808 yılına geldiğinde değer kaybı %50’ ye kadar çıkmıştır¹⁷⁴.

19. yüzyıl, Osmanlının reformalar yaptığı, ulaşım ve finans sistemlerinde önemli gelişmelerin yaşandığı, ekonominin dünya ile entegre olduğu ve dış ticaret hacminin daha önce hiç olmadığı kadar arttığı bir dönem olmuştur. Bu dönem, aynı zamanda paraya olan ihtiyacın ve talebinde çok arttığı bir dönemdir. Tüm bu gelişmeler, 18. Yüzyılda artan tağşiş uygulamalarının II. Mahmut döneminde (1808-1839) tarihindeki en yüksek seviyeye ulaşmasını getirmiş ve gümüş kuruş %85 oranında değer kaybına uğramıştır. En önemlisi de Osmanlının ilk parası olan gümüş akçe, 1834 yılında tedavülden kalkmıştır. Bu dönemde piyasada otuz altı çeşit gümüş para bulunduğu kayıtlara geçmiştir. Piyasadaki paraların fazlalığı ile oluşan karmaşayı giderebilmek ve para sistemini düzenleyebilmek adına Tanzimat ile birlikte 1844 yılında Tashih-i Ayar Fermanı ile sikkeler 1 altın lira = 100 gümüş kuruş esasına göre belirlenmiş ve tekrardan çift metal sistemine geçilmiştir. Bu dönemde yerli ve yabancı

¹⁷⁴ Akyıldız, s. 165.

birçok para çeşidinin değişik isim ve ayarda tedavül etmesi, fiyat farklarını da ortaya çıkarmıştır. Bu durum, para alıp satmayı ve bu paralar arasındaki farklardan para kazanmayı meslek haline getiren bir aracılar olan “sarraf” ları ortaya çıkarmıştır. Bu sarraflardan Galata bankerleri, Avrupa’daki sermaye çevrelerinden elde ettikleri düşük faizli ve uzun vadeli fonları, devlete yüksek faizli ve kısa vadeli krediler şeklinde kullandırarak çok büyük kazançlar elde etmişlerdir. Gümüş paraların 1881 yılından itibaren piyasalardan tedricen çekilmesi neticesinde altın, Osmanlı’ nın tek parası ve esas ödeme aracı olarak kalsa da gümüş, 1916 yılına kadar yan ödeme aracı olarak kabul edildiğinden dolayı “topal altın standardı” adı verilen bir sisteme geçilmiştir. 1916 yılında çıkarılan “Tevhid-i Meskukat Kanun-i Muvakkati” ile değer ölçüsü olarak altın ve para birimi olarak kuruş esası belirlenerek altına dayalı tek maden sistemine geçilmiştir¹⁷⁵.

Osmanlının Tanzimat sonrasında üç kez temsili (Kâğıt) para tecrübesi yaşadığı bilinmektedir. Osmanlının temsili paraya geçişinin sebebi olarak, 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşı ile hazinenin yaşadığı mali sıkıntıların çözümü gösterilmektedir. Bu kapsamda 1775 yılından itibaren esham sistemi ile başlayan süreç 1840 yılında sekiz yıl süre ile tedavülde kalan karşılıksız olarak bastırılan Osmanlının ilk temsili parası “kaime” piyasaya sürülmesi ile genişlemiştir. İlk olarak %12,5 olan kaimenin faizleri %10’ a daha sonra %6’ya düşürülmüş ve nihayetinde sıfırlanmıştır. Kaimeler sonraki yıllarda piyasada miktar olarak artmış, değeri düşmüş ve sosyal bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. 1862 yılında İngiltere’den alınan borç ile piyasadan kaldırılmıştır. 1863 yılında ise yaklaşan savaşın (1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı) finanse edilmesi adına tekrar kaime çıkarılmış ve önceki tecrübeden daha ağır sonuçla yani değerinin daha fazla düşmesi (bir altının, kaime olarak 13 liraya yükselmesi) neticesinde 1878 yılından itibaren yaklaşık 16 milyon liralık kaime piyasadan kademeli olarak çekilmiştir. Son 1.Dünya Savaşı’ nın finanse edilebilmesi adına 1915 yılında yaklaşık 161 milyon liralık kaime basılmış, 1927 yılında Cumhuriyetin ilk kâğıt paralarının çıkması ile altı ay içerisinde piyasadan çekilmiştir¹⁷⁶.

¹⁷⁵ Akyıldız, s. 165.

¹⁷⁶ Akyıldız, s. 166.

2.3. İslam Hukukunda Para Birimleri

İslam'ın doğuşundan sonra İslam dünyasında kullanılan paraları, maddesine ve hukuki durumuna göre tasnif ettiğimizde tarihsel süreçte aşağıdaki para çeşitlerinin kullanıldığını görürüz¹⁷⁷;

- Mal Paralar: pirinç ve deri vb.
- Madeni Paralar: Asli Paralar (Altın ve Gümüş), İstılahi Paralar (Felsler ve Katkılı Paralar)
- Kâğıt Paralar: Merkez Bankaları tarafından çıkarılan paralar
- Kaydi Paralar: Bankalar tarafından hazırlanan paralar

2.3.1. Mal Para

Tarihin en eski çağlarında mal mübadeleleri takas (trampa) şeklinde yapılmaktaydı. Bu durum, alış-verişlerde bir malın bedelinin başka bir mal ile ödenmesiyle ortaya çıkmaktaydı. İlkel toplumlar, tüketim ihtiyaçlarını kendi üretimleri ile karşıladıklarından dolayı dış ticaretleri azdı. Ancak iş bölümünün genişlemesi ile takas hacimleri de artmış ve takas, ihtiyaçları karşılayamaz hale gelmiştir. Artan takas mübadeleleri ile birlikte malların saklanması ve taşınması gibi fiziksel sıkıntıların yanı sıra, değer ölçüsü konusunda da zorluklar yaşanmıştır. Çeşitli malların değerlerinin tek ve ortak bir ölçüye göre belirlenmesi ihtiyacı “hesap parası” kavramının ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Bu durum, muteber görülen bir malın, diğer malların değerini belirlemede “ödeme aracı” olması şeklinde ortaya çıkmıştır. Satıcılar, ihtiyaçları olsun ya da olmasın belirli malları ödeme aracı olarak kabul etmeye alışmışlardır. Ödeme aracı olarak kullanılan mallar, genellikle piyasada aranan ve kolayca el değiştirilebilenler arasından seçilmiştir. Roma’ da öküz, Çin’ de bıçak, Amerika’ da hayvan derisi ve tütün, Afrika’ da esirler mübadelelerde ve borç ödemelerinde ödeme aracı olarak kullanılmışlardır. Örneğin, sığırın ödeme aracı kullanıldığı Mısır’ da beş ölçek bal, bir hasır ve on bir ölçek zeytin yağı bir sığır değerinde kabul görmekteydi¹⁷⁸.

¹⁷⁷ Keleş, s. 37.

¹⁷⁸ el-Haseni, s. 41-42.

2.3.2. Madeni Para (Sikke)

İnsanlar zamanla, paranın uzunca bir süre ihtiyaçları karşılayabilmesi için kolay saklanabilir, dayanıklı, küçük parçalara ayrılabilir, yükte hafif ve pahada ağır mallardan seçilmesinin gerekli olduğunu anlamışlar ve tüm bu özelliklerin altın, gümüş, bakır, bronz, nikel ve demir gibi madenlerde bulunduğu fark etmişlerdir. Bu madeni paralar ilk olarak külçe, çubuk ve halka şeklinde tedavül etmiştir. Zaman geçtikçe bu maden parçalarının yassı ve yuvarlak bir biçimde olmasının daha kullanışlı olduğu, hilesinin zorlaştığı ve kolay bir şekilde saklanabileceği anlaşılmıştır. Bu kapsamda, altın ve gümüş paraların değerleri ağırlıklarına göre belirlenip şekil bakımından standart hale getirilerek üzerlerine ağırlık ve ayarlarının belirtildiği paralar halini almıştır.

Sikke, içindeki değerli maden miktarı ve ağırlığı önceden ayarlanmış, üzerinde kendisini basıp piyasaya süren ve istendiği takdirde geri almayı taahhüt eden devletin, hükümdarın ya da resmi otoritenin simge ve yazılarını taşıyan ufak, yuvarlak ve ana maddesi metal olan bir ödeme aracıdır¹⁷⁹. Sikke kelimesi Arapça kökenli olup “damga, demir kalıp veya nakış basmak için hazırlanmış kalıp” anlamlarına gelmektedir. Sikkenin ne zaman icat edildiği tam olarak bilinmemekle birlikte milattan önce 7. Yüzyılda Lidyalılar tarafından icat edildiği konusunda otoritelerin fikir birliği bulunmaktadır. Sikkeden önce ödeme aracı olarak tahıl ürünleri, araç gereçler ve bazı değerli madeni parçalar para olarak kullanılmakta iken sikke ile birlikte standart bir ödeme aracına geçilme fırsatı oluşmuştur. İslam coğrafyasında da kullanılmaya başlanan sikkeler altın, gümüş veya bakır gibi madenlerden yapılmaktaydı. Değerli madenlerden sikke basan devletlerin karşılaştığı en büyük sorun hammadde yetersizliği idi. Bazı devletler büyük hammadde imkanlarına sahipken kimi devletler ise hammadde yetersizliğinden dolayı ithalat yapmak durumunda kalıyordu. Değerli madenden basım yapan devletler, basım masraflarının çıkarılması ve hazineye bir miktar kar sağlanması amacı ile sikkenin değerini maden değerinden daha yüksek belirlemek zorundaydı. Bu açıdan bakıldığında günümüzde kullanılmakta olan madeni bozuk paraların da nitelikleri itibari ile birer sikke olduğu anlaşılmaktadır.

¹⁷⁹ Oğuz Tekin, **Eski Çağda Para**, Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1994, s. 2.

2.3.2.1. Asli Paralar

İslam hukukunda paralar, yaratılış itibariyle paralar ve ıstılaḥi (örfî) paralar olarak ikiye ayrılmaktadır. Yaratılış itibariyle paradan kasıt ise asli paralardır. Asli para olarakta altın ve gümüş paralar ifade edilmiştir.

Dinar (Altın Para) kelimesi Grek-Latin kökenli “denarius” kelimesinden Arapça’ ya geçmiş ve İslam dünyasında genel olarak altın para anlamında kullanılmıştır. Bizans’ın para birimi olarak uzun süre tedavülde kalmıştır. Dinar için ağırlık ölçüsü olarak 4,25 gr’ a denk gelen miskal ölçüsü baz alınmış ve bu ölçüye göre paralar bastırılmıştır. Dinar kelimesi Kur’an-ı Kerimde “onlardan öylesi de vardır ki, ona bir dinar teslim etsen, tepesine dikilip durmadıkça onu sana iade etmez¹⁸⁰” şeklinde ayeti kerimede geçmektedir. Dinar, burada “belirli bir para” değil, “altın para” anlamındadır. Hadislerde ise kimi yerlerde belirli bir para kimi yerlerde ise mutlak para anlamında kullanılmıştır. Dinar, İslam öncesinde ve İslamiyet sırasında ilk basıldığı günden itibaren aynı şekli ile bırakılmış ve dokunulmamıştır¹⁸¹. Emeviler ile birlikte değişik ağırlıklarda dinarlar basılmak sureti ile şer’î ve örfî dinarlar piyasaya sürülmeye başlanmıştır.

Dirhem (Gümüş Para) hem ağırlık ölçüsü hem de para birimi olarak kullanılmıştır. İranlıların eski Yunan devletleriyle ticari münasebetlere girmesi sonucunda draḥmi kelimesinin Farsça’ ya ve daha sonra da Arapça’ ya geçmesiyle İslam devletinin gümüş para birimi olmuştur. İranlılar, Yunanlılar ile olan ticari ilişkilerinin daha kolay işleyebilmesi adına bu parayı kullanmışlardır. Dirhem ölçüsü, İslam toplumlarında kullanıldığı bölge ve zamana göre değişiklik göstermiştir. İslam tarihi içerisinde 20, 12 ve 10 kırat veya 8 ve 4 danik¹⁸² ölçüsündeki dirhemlerin kullanıldığı bilinmektedir. Bu dirhemlerin Zekât nisabı, kendi cinsinden ortalamaları olan 14 kırat ve 6 danik ölçüsü hesap edilerek yapılmıştır. Sikke bilimcilere¹⁸³ göre tarihteki en eski katkısız İslam dirhemi 78/697-698 yılında İrminiyye (Bugünkü Adıyaman)’ de basılmıştır.

Kur’an-i Kerimde dirhem’in çoḡulu olan derahim kelimesi şöyle geçmektedir; “(Mısır’ da) onu yok pahasına, birkaç dirheme sattılar. Zaten ona pek değer vermemişlerdi.¹⁸⁴” Hicaz

¹⁸⁰ Al-i İmran, 3/75.

¹⁸¹ Uslu, s. 36-37.

¹⁸² Danik; Farsça kökenli bir kelime olup, dirhem’in altıda birine denk gelmektedir. Bkz; Cengiz Kallek, Danek, DİA, TDV Yay., İstanbul, 1993, c. VIII, s. 457.

¹⁸³ Sikke bilimi; literatürde “nümismatik” olarak geçmekte olup, klasik çağ Yunancada kanun anlamına gelen “nomos” ve gelenek, ölçü ve sikke gibi anlamlara gelen “nomisma” kelimelerinden türetilmiştir.

¹⁸⁴ Yusuf, 12/20.

Araplarının İslam öncesinde kendilerine ait bir paraları bulunmadığından, Bizans' ın altın parası olan dinar ile İran ve Yemen' in gümüş parası olan dirhemi para olarak kullanmışlardır. Tarih içerisinde daha hafif ya da ağır olmak üzere İslam dirheminin teorik olarak ağırlığı 14 kırıat yani 2,97 gramdır. Dirhemde dinar gibi milletlerarası bir para olarak kullanılmıştır. Yapılan kazı çalışmalarına göre İslam dirheminin, ipek karşılığı Çin'e, kürk, Slav köle, bal mumu ve deri gibi ürünlerin karşılığında Rusya' ya, Fin Körfezine, Stockholm yakınlarına, Baltık' a, Danimarka, Fransa ve İngiltere' ye kadar gittiği anlaşılmaktadır. Günümüzde ise, Birleşik Arap Emirlikleri ve Fas' ın para birimi, Libya dinarının binde biri, Suudi Arabistan riyalinin yüzde biri ve Kuveyt dinarının onda biri olarak varlığını sürdürmektedir¹⁸⁵.

2.3.2.2. İstılahi Paralar

İslam hukukçularına göre asli para olarak kabul edilen altın ve gümüş gibi madenlerden yapılan paraların dışındaki bakır, bronz, nikel vb. madenlerden yapılan paralar ile altın ve gümüş ile bu madenler dışındaki madenlerin karışımından oluşan paralar İstılahi (Örf i ya da yardımcı) para olarak nitelendirilmektedir.

Fels (Bakır/Bronz Para) kelimesi, Latince follis kelimesinin Arapçalaşmış hali olup “akçe, para ve mangır” gibi anlamlara gelmektedir. Fels' in çoğulu fülüs olarak adlandırılmakta, büyüklükleri ve ağırlıkları hesaba katılmaksızın bakır ve bronzdan yapılan tüm sikkeler bu isimle kullanılmıştır. Araplar, İslamiyet öncesinde İran, Bizans, Roma ve Güney Arabistan sikkelerini kullanmış olup altına dinar, gümüşe dirhem ve bakıra da “fels” ismini vermişlerdir. İnsanlar küçük tutarlı ödemeleri ve küsuratlar için altın ve gümüşten hariç bakır, kurşun ve demir gibi madenlerden de paralar basmış ve kullanmışlardır. Fels, bu paraların en bilineni olarak karşımıza çıkmaktadır¹⁸⁶. Felslerin para hükmü ile ilgili mezheplerin farklı görüşleri bulunmaktadır. Ancak bu konudaki genel kanaat şöyledir; Felsler ıstılahi para olarak sayılmakla birlikte örfe bağlı olarak toplumda rayiç değerlerinin olması durumunda altın ve gümüş gibi para olarak ve şirket sermayesi olarak kabul edilmektedir¹⁸⁷.

Mağşuş (katkılı) para, altın, gümüş, bakır ve benzeri madenlerin paralarda saf olarak değil karışık olarak kullanılması ile ortaya çıkmaktadır. Paralarda tek maden kullanılması durumundan çoklu maden kullanımına geçilmesi fiiline tağşiş, bu şekilde basılan paralara

¹⁸⁵ Halil Sahillioğlu, “Dirhem”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1994, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 9. Cilt, ss. 368-371, <https://islamansiklopedisi.org.tr/dirhem>, (09.06.2019).

¹⁸⁶ Mehmet Erkal, **Para, faiz ve İslam**, İsav Yayıncılık, İstanbul, 1992, s. 167.

¹⁸⁷ Keleş, ss. 95-97.

verilen isime de mağşuş denilmektedir. Savaş, yolsuzluk, dış borçlanma ve otorite eksikliği gibi sorunlar iktisadi düzende istikrarsızlığa neden olmuş ve bu durum dolaşımdaki paranın değerinin düşmesine sebebiyet vermiştir. Bu değer kaybı, paralardaki tek madene daha düşük değerli bir madenin karıştırılarak yeni bir para basılması sureti ile giderilmeye çalışılmıştır. Katkılı (mağşuş) para, İslam hukukçuları arasında riba, zekât ve şirket sermayesi konularında bahsi geçmektedir. Mezheplere göre bu konularda farklı görüşler bulunmaktadır. Ancak genel teamüle baktığımızda örneğin Hanefi mezhebi, katkılı parayı katkı oranının durumuna göre değerlendirmektedir. Altın ve gümüş miktarı katkı miktarına eşit ya da daha fazla ise katkı para altın ve gümüş para hükmünde değerlendirilmektedir. Katkı miktarı daha fazla ise bu durumda katkılı para ticari bir mal hükmünde değerlendirilecektir. Katkı madeninin fels' i oluşturan madenlerden olacağından dolayı katkı miktarının altın ve gümüş miktarından fazla olması durumunda felsler için belirttiğimiz fıkhi hükümler bu durumda da geçerli olacaktır. Altında 14, 22 ve 24 ayar gibi tabirler kullanılmaktadır. Sarraflar tarafından altının katkısız en saf ayarı 24 olarak kabul edilmekte olup, sarraflar tarafından altın kabulünün en son sınırı 14/24 ayar iken fıkıhçılar için ise en düşük ayar 12/24 olarak belirlenmiştir. Gümüşte ise fıkıhçıların kabul ettiği sınır 50/100 iken sarraflar için bu sınır 70/100 olarak belirlenmiştir¹⁸⁸.

2.3.3. Kâğıt Para

İlk aşamasını temsili kâğıt paranın oluşturduğu bu para türü, bir otorite tarafından çıkarılmış, tedavülde olan ve karşılığında da belirli bir meblağın tespit edildiği paralardır. Bu paraları elinde bulunduran bir kişi, bu parayı piyasaya süren kuruma gidip, paranın üzerinde yazılmış olan tutarı istediğinde, kurum tarafından taahhüt edilen tutardaki altın ya da gümüş ödenmek zorundadır. Bu sistemde, kâğıt para ile altın ve gümüş arasında yasal bir mübadele oranı vardır. Kâğıt paranın başkasına borç verilmesi işlemine havale denilmektedir. Karşılıklı alışveriş ile akdi kabul edenlere göre, akitte havale olduğuna dair bir ibare olmasa da akit tamam olmaktadır.

İslam dünyasında kâğıt paranın kullanılmaya başlanması, batı dünyasının kullanımından sonralara rastlamaktadır. Avrupa' da Rönesans sonrasında başlanan kâğıt para kullanımı, Osmanlı Devleti'nde 19. Yüzyılda gerçekleşmiştir. Osmanlı' da kâğıt para denemesi 1.Dünya savaşına kadar birkaç kez kaime ihracı şeklinde olmuş ve başarısızlıkla

¹⁸⁸ Keleş, ss. 97-99.

sonuçlanmıştır. Ayrıca bu denemelerin hiçbirinde kâğıt para asli para yerine geçmemiştir. Bu dönemde kâğıt paraların hukuki niteliği ile ilgili birçok tartışma yaşanmış, devlet iradesi ile çıkarılmasına rağmen, dini otoriteler tarafından hukuki niteliği çözüme kavuşturulamadığından dolayı, halk nezdinde rağbet görmemiştir¹⁸⁹. İslam hukukçuları, ilk zamanlarında kâğıt parayı daha önce hükmü belirtilmiş olan ticari mal, borç senedi, fels, altın ve gümüş gibi mübadele araçlarına benzetmişlerdir. Kâğıt paraların İslam dünyasında da kullanılmaya başlandığı 19. Yüzyılda, Hindistan bölgesindeki bazı İslam alimleri, kâğıt para zekât ve riba' nın geçerli olmayacağını söyleyerek bir anlamda bu para türünün para oluşunu kabul etmemişlerdir¹⁹⁰. Mısırlı İslam alimi Yusuf el-Karadavi ise; zamanımızda yaşayan alimlerin çoğunluğunun, kendilerinden önceki alimlerin fetvalarına göre hüküm verdiğini, kâğıt paraların ise şimdiki alimlerin döneminde tanınan bir para olması dolayısı ile daha önce yaşamış olan alimlerin bu konuda hüküm vermiş olmasının beklenmemesi gerektiğini ifade ederek bu konuda farklı görüşlerin nedenini ortaya koymaya çalışmıştır¹⁹¹.

Kâğıt paraları hükmi açıdan felslere benzediğini söyleyen bazı İslam hukukçularına göre; Kâğıt paralar, kesinlikle altın ve gümüş paralar gibi değerlendirilmemekte, bir malın değerini belirleyememekte ve hatta bir para olarak kabul edilmemektedir. Bu paraların değeri, hükümetlerin kararları ve enflasyona göre değişiklik arz ettiğinden dolayı borç senedi, altın ve gümüş para gibi değerlendirilmesinden ziyade nikel paralara benzerlikleri sebebiyle bu kapsamda değerlendirilmelerinin daha doğru olacağı ileri sürülmektedir. Ayrıca bu paraların ticari amaçla bulundurulmaması durumunda zekât verilmesinin gerekmeyeceği ve riba hükümlerinin geçerli olmayacağını iddia etmişlerdir. Altın ve gümüş paraya benzetenlere göre; kâğıt para, ticaret malından semeniyet' e geçerken belirli bir değeri ifade etmekte ve bu değer kâğıt paranın tedavülden kalkması ile kaybolmaktadır. Ancak felsler tedavülden kaldırılrsa dahi değeri kaybolmamakta ve belirli bir değer taşımaya devam etmektedir. Kâğıt paranın semeniyet' e istinaden rehin bırakılması yetersiz görülmektedir. Felsler düşük değerli mübadelelerde kullanılmaktadır. Kâğıt para, değerinin artması münasebeti ile altın ve gümüş para olarak değerlendirilmektedir¹⁹². Bu sebeple kâğıt para nesie ribası geçerli olup, zekât verilmesi gerekmektedir.

¹⁸⁹ Keleş, s. 100.

¹⁹⁰ Ali Muhyiddin el-Karadağî, **İslam İktisadına Giriş**, (Çev. Abdullah Karaman), İktisat Yayınları, İstanbul, 1.Baskı, 2018, s. 185.

¹⁹¹ Yusuf el-Karadavi, **İslam Hukukunda Zekât**, çev. İbrahim Sarmış, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1984, 1.Cilt, s. 275.

¹⁹² Keleş, s. 102.

Kâğıt paranın borç senedi hükmünde olduğunu iddia edelere göre; kâğıt paranın üzerinde yazılı olan değer, garanti edilmekte ve karşılığı merkez bankasında bulunmaktadır. Kâğıt para piyasaya çıkartıldığında, oluştuğu maddenin asli değeri dikkate alınmamaktadır. Kâğıt paraları piyasaya çıkartan devlet otoritesi piyasadan kaldırdığında garanti ettiği değerini ödemektedir. Kâğıt paraların birbiriyle mübadelesine havale işlemi denilmektedir. Satım akdinde, alışveriş yoluyla satımı caiz görenlere göre kâğıt paralarla yapılan satımlarda caiz olmaktadır. Kâğıt para, havale ile alışverişi kabul edenlere göre para olarak kabul edilmekte, etmeyenlere göre ise para olarak kabul edilmemektedir. Bu konuda, Hanefî, Maliki ve Hanbeli mezhebinin ileri gelen alimleri de aynı görüşü paylaşmaktadır¹⁹³. Kâğıt paraların ticari bir mal olarak değerlendirilmesi gerektiğini iddia edenlere göre; kâğıt paralar ticari mallar ile aynı özellikleri taşımaktadır. Kâğıt para; mütekavvim (dinen yararlanılması mubah) bir maldır, keyli (hacim ölçü birimiyle ölçülerek işlem gören) ya da vezni (miktarı tartılarak belirlenen) değildir, ribevi (artan, çoğalma kabiliyeti olan) mallar arasında bulunmamaktadır, üzerinde yazılı olan değer onu mal olmaktan çıkarmaz, cins ve değer açısından madeni paralarla benzer değildir. Kâğıt paraları borç senedi olarak kabul edenler ile ticari bir mal olarak kabul edenler iki uç noktada yer almaktadır.

Temsili kâğıt paralar ikinci dünya savaşı sonrasında yerini, gücünü kanundan alan ve değerinin ülkenin üretim gücü ile belirlendiği bir ödeme aracı olan kanuni kâğıt paraya bırakmıştır. Merhum Ömer Nasuhi Bilmen kâğıt para ile ilgili şunları söylemiştir; “Kaime ve evrak-ı nakdiyye denilen kâğıt paralar ve bankaların istenilen zaman nakde tahvil edilen ve bedeli alınabilen banknotları nukud hükmündedir. Çünkü bunlar altın ve gümüş gibi tedavülü müteariftir. Bunların karşılıkları hakiki ve itibari olarak mevcut bulunmaktadır. Bunlar hazır bir mal demektir ve ammenin servetini teşkil ederler. Bunlardan kâfi miktarda mala sahip olanlar, fakir değil zengin sayılmaktadır. Bunlar mücerret birer alacak senedi mesabesinde değildir. Bunların vasıtasıyla filhal, istifade kabildir. Bunlar birer nakid, birer mübadele vasıtası kabul edilmiştir. Velhasıl bunlar, sair nukud gibi istenilen zaman sarf ve mübadele edilmekte ve birer kıymeti haiz olup ona göre muamele yapılmaktadır¹⁹⁴.” 1987 yılında Ürdün’ ün başkenti Amman da yapılan Mecmai’ l-Fıkhî’ l-İslami toplantısında alınan karara göre; kâğıt paranın müstakil bir para olarak değerlendirmesi gerektiği, altın ve gümüş paralar hakkındaki hükümlerin bu para içinde geçerli olduğu ifade edilmiştir.

¹⁹³ Keleş, s. 103.

¹⁹⁴ Ömer Nasuhi Bilmen, **Büyük İslam İlmihali**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2015, s. 349.

Kâğıt paraların altın ve gümüş gibi paralara benzetilmesine rağmen aralarında önemli farklar bulunmaktadır. Bu farkları kısaca şöyle anlatabiliriz; altın ve gümüş reel bir değere sahipken kâğıt paranın değeri örfe ve kanun gücüne dayanmaktadır. Reel paranın hem para kıymeti hem de ağırlığı göz önüne alınırken kâğıt parada yalnızca kıymet esas alınmaktadır. Reel para tedavülden kaldırılrsa dahi misli olarak kalmakta iken kâğıt para da bu durum yoktur. Kâğıt paranın zekâtı, altın ve gümüşe nispetle belirlenmektedir. Kâğıt para sisteminde çok yüksek bir ihtimal ile enflasyon oluşurken, altın ve gümüş para sisteminde enflasyon çok düşük seviyede oluşmaktadır¹⁹⁵. İslam’ da para naslarla belirlenmemekte ve keyfiyeti içtihadla bırakılmaktadır. Yani ana prensipler ortaya konulmakta ve teferruata karışılmamaktadır. Bu bakımdan mal para ve madeni paralar gibi kâğıt parada İslam’ ın prensipleri ile çelişmemektedir. İslam’ ın belirlediği ana prensip; paranın değerinin istikrarsız olması dolayısı ile sermaye sahiplerinin başkalarının mallarını haksız şekilde yememeleridir. İslam’ da önemli olan paranın maddesi değil işlevselliğidir. Bu açıdan bakıldığında İslam’ a göre para istikrarlı olmalı, parada aldatma unsuru olacak şeyler bulunmamalı, toplumun tüm kesimleri tarafından kabul görmeli ve devletin güvencesi altında bulunmalıdır¹⁹⁶.

2.3.4. Kaydi Para

Günümüzde bankacılık sisteminin gelişmesi ve bankaların yaygınlaşması ile birlikte fertlerin ücret ve maaşlarını banka üzerinden alması ve kurumlarında alacaklarını ve borçlarını banka hesapları üzerinden tahsil etmesi ve ödeme yapması ile birlikte paralar vadesiz banka hesaplarında tutulmaya başlanmıştır. Paraları, bu şekilde bankalardaki hesaplarında bulunan kişiler, yaptıkları alışverişlerin bedellerini çekle, eft, havale ve virmanla yaparken aylık fatura ödemelerini de otomatik ödeme yöntemleri ile yapabilmektedirler. Paranın fiziken bulunmadığı ancak fonksiyonlarını icra edebildiği bu yöntemdeki paraya banka parası, mevduat parası ya da kaydi para denilmektedir¹⁹⁷. Ayrıca şahısların ve işletmelerin günlük ihtiyaçları ve yatırımları için gereken paralar bankalar tarafından kredi ve kredi kartları ile karşılanabilmektedir. Kaydi paraların İslam hukuku açısından değerlendirilebilmesi için öncelikle Süftece, Sak, Havale ve Vedia gibi kavramların bilinmesi gerekmektedir.

¹⁹⁵ el-Karadağî, s. 188, 197.

¹⁹⁶ Keleş, s. 106.

¹⁹⁷ el-Haseni, s. 51-52.

Süftece; bir çeşit kambiyo senedini ifade eden fıkhi bir terim olup, borçlunun belirli tutardaki parayı alacaklısına, borçlandığı yerin dışında belirli bir yerde, bizzat ödeme taahhüdünü ya da oradaki muhatabı olan üçüncü kişiye (vekiline, ortağına, acenteye, naibine, borçlusuna) kayıtsız şartsız ödeme emrini içeren kıymetli evraka ya da işlemin kendisine verilen isimdir. Başka bir yere giden tacir veya yolcunun, malın ya da paranın taşınma zorluğundan, çalınma riskinden ve taşıma masrafından kurtulmak için başvurduğu bir işlemdir¹⁹⁸. Süftece, İslam hukukçuları tarafından menfaat sağlanan bir ödünç muamelesi olarak görüldüğünden dolayı mekruh olarak değerlendirilmiştir. Ancak yazılan tutarın şartsız olarak verilmesi ve ardından bir belge düzenlenmesi durumunda caiz olacağı ifade edilmiştir¹⁹⁹.

Sak; çeşitli muamele, ikrar ve edimleri yazılı olarak belgeleyen istihkak senedi, ödeme emri, çek, temlikname, icare ve borç senedi gibi resmi ve kıymetli evraklara verilen isimdir. İslam'ın doğuşu ile beraber Hz. Peygamber döneminden itibaren, iktisadi ve ticari hayatın canlılık kazanması ile birlikte alacak ve borcun bir yerden başka bir yere naklini sağlayan sak gibi araçların zamanla yaygınlık kazandığı anlaşılmaktadır. Çek anlamı ile, mevcut bir karşılık üzerine yazılmış ödeme emri anlamında kullanılan sak kelimesi, muhtemelen Haçlı seferleri ile birlikte Arapçadan Batı dillerine “çek” olarak geçmiştir. Cahiliye döneminden itibaren kullanıldığı bilinen borç senetleri de sak adı ile kullanılmıştır. Borç senetlerinde, alacaklı ve borçlunun dışında borcun miktarı, vadesi ve başka şahitlerin isimleri yazmaktadır. Ayrıca kefiller varsa borç senetleri kefaletname özelliği de taşır. İlk defa 2002 yılında Malezya hükümeti tarafından ihraç edilen varlığa dayalı tahvil, faizsiz bono ya da kira sertifikası olarak adlandırılan “sukuk” sak’ ın çoğuludur²⁰⁰.

Havale; İslam devletlerinde hem ödeme emri hem de ödenen belirli bir miktar için kullanılmış bir maliye terimi olup, paranın naklinde tehlikelerden ve gecikmelerden korunmak maksadı ile kullanılmıştır²⁰¹. İslam hukuku açısından ise; borç ve alacağın bir kimsenin zimmetinden başka bir kimsenin zimmetine geçmesi anlamına gelmektedir. Borç ve alacağın asıl sahibinden başkalarına geçmesi iki sınıfta irdelenmektedir. Ölüden geriye kalanların geçişi miras ve vasiyet yoluyla olurken, sağlar arasındaki geçiş ise alacağın temliki ve borcun nakli kavramları ile anlatılmaktadır. Alacağın muhtemel olması, itibari bir mal olarak kabul edilmesi,

¹⁹⁸ Cengiz Kallek, “Süftece”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2010, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 38. Cilt, ss. 19-21, <https://islamansiklopedisi.org.tr/suftece>, (10.08.2019).

¹⁹⁹ Hayrettin Karaman, **Mukayeseli İslam Hukuku**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2012, 2.Cilt, s. 603.

²⁰⁰ Cengiz Kallek, “Sak”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2008, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 35. Cilt, ss. 584-586, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sak-belge#1>, (10.08.2019).

²⁰¹ Halil İnalcık, “Havale”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1997, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 16. Cilt, ss. 512-513, <https://islamansiklopedisi.org.tr/havale-maliye>, (10.08.2019).

hangi ölçüde hukuki işlemlere konu edinilip edinilemeyeceği ve alacaklının mülkiyetinde olup olmadığı tartışmalarını gündeme getirmektedir. Alacağın temliki, İslam hukukçularının kahir ekseriyeti tarafından ilkesel olarak caiz kabul edilmemektedir. Ancak Hanefi mezhebine göre; alacağın borçluya, keza bazı istisnai durumlarda üçüncü şahıslara temliki caiz görülmektedir. Ayrıca Malikiler’ e göre; alacağın borçlu dışında üçüncü şahıslara temliki bazı durumlarda caiz olarak kabul edilmektedir²⁰².

Vedia; köken olarak “bırakmak, terk etmek” anlamlarına gelen vd’ a dan türeyen ve fıkhi anlam olarak bir kimseye koruması için bırakılan malı ve bırakılması durumunu ifade etmektedir. Türkçedeki “mevduat” kelimesinin Arapçadaki karşılığıdır. Bir malın başkasına emanet olarak verilmesi işlemine “ida”, emanet olarak verilen şeye “vedia”, emaneti veren kişiye “mudi”, emaneti kabul edene ise “muda” denilmektedir. Vedia akdi, akid yapma yeterliliğine sahip tarafların karşılıklı irade beyanı ile başlamaktadır. Hanefi mezhebine göre; kurucu unsur icap ve kabul iken fakihlerin kahir ekseriyetine göre ise; emaneti veren, emaneti alan ve emanetin kendisidir. Vedia’ ya konu edinilen malın belirli, dinen uygun ve teslim edilebilir özellikte olması gerekmektedir. İslam hukukçularının çoğuna göre; vedia hem tanım hem de özellik olarak taşınır ya da taşınmaz mallar kastedilmektedir. Vedia akdinde, emaneti alan malda herhangi bir tasarrufta bulunmamakta sadece korumaktadır. İki taraf içinde bağlayıcı değildir. Dolayısı emaneti veren dilediği zaman geri isteyebilir, bu durumda emaneti alan emaneti geri vermekle yükümlüdür. Ayrıca emaneti veren kişi akid yapsa bile malını teslim etmeme hakkına sahipken diğer taraftan emaneti alan kişi de dilediği zaman akdi feshedip emaneti geri iade edebilir²⁰³.

Bankaların ilk kuruluşundan bugüne kadarki ana amacı; birikim sahibi kişilerin tasarruflarını, ihtiyaç sahiplerine kullandırmak sureti ile bir anlamda mali aracılık yapmaktır. Faizli bankalar tasarrufları vadesiz ve vadeli hesaplar, faizsiz bankalar ise cari ve katılma hesapları olarak adlandırmaktadır. Faizli bankacılıktaki vadesiz hesaplar ile faizsiz bankacılıktaki cari hesaplar, karşılıksız karz yani “karz-ı hasen” olarak değerlendirilmekte ve bu hesap sahiplerine hiçbir getiri ödenmemektedir. Faizli bankacılıktaki vadeli hesaplar ise çağdaş hukukçulara göre faizli kredi (karz) hükmündedir. Bu sebeple faizli bankalar bu hesap sahiplerine belirli dönemlerde “faiz” adı altında ek ödemeler yaparlar. Bazı modern İslam hukukçularına göre; faizli bankalar ile müşterileri arasında akit altına alınan vadeli hesap

²⁰² Ali Bardakoğlu, “Havale”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1997, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 16. Cilt, ss. 507-512, <https://islamansiklopedisi.org.tr/havale--hukuk>, (14.08.2019).

²⁰³ Mustafa Yıldırım, “Vedia”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2012, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 42. Cilt, ss. 596-598, <https://islamansiklopedisi.org.tr/vedia>, (10.08.2019).

sözleşmeleri vekalet ya da mudarebe ortaklığı²⁰⁴ kapsamında değerlendirilmiş ve bankanın bu hesaplar için ödediği ek meblağı vekalet ücreti ya da mudarebe karı olarak yorumlamışlardır. Bu durum hem uluslararası bankacılık mevzuatı hem de İslam fihhi ile bağdaşmamaktadır. Faizsiz bankacılıktaki katılma hesaplarının fihhi durumu değerlendirildiğinde, bu hesaplar “kar-zarar esaslı sermaye” olup, bankanın ödediği ek meblağ ise “mudarebe karı” hükmündedir²⁰⁵.

2.3.5. Elektronik Para (e-Para)

Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası’ nın tanımına göre elektronik para; elektronik para ihraç eden kuruluş tarafından kabul edilen fon karşılığı ihraç edilen, elektronik olarak saklanan, 6493 sayılı Ödeme ve Menkul Kıymet Mutabakat Sistemleri, Ödeme Hizmetleri ve Elektronik Para Kuruluşları Hakkında Kanun’ da tanımlanan ödeme işlemlerini gerçekleştirmek için kullanılan ve elektronik para ihraç eden kuruluş dışındaki gerçek ve tüzel kişiler tarafından da ödeme aracı olarak kabul edilen parasal değerdir. Elektronik para, cep telefonu, tablet bilgisayar, temassız kart, sabit disk ya da sunucu üzerindeki kişiler adına saklanarak transfer edilebilen ancak yatırım amacı ile kullanılamayan sanal para birimidir. Elektronik para da banka hesaplarına ihtiyaç duyulmamakta, paranın kıymeti elektronik olarak teknik bir cihaza depolanmakta ve ödemelerde “hamiline yazılı bir senet” olarak kullanılabilir. Elektronik para, kâğıt paraların temsili konumundadır. Elektronik paranın uygulama şekilleri, debit kartlar, değeri depolanmış kartlar ve elektronik nakittir.

Elektronik para ile kripto para karıştırılmakta olup, aralarındaki farklar şu şekildedir; elektronik para hesap birimi olarak Türk Lirası, Dolar ve Euro gibi geleneksel ve yasal tedavülü bulunan para birimleri iken kripto para birimleri bitcoin ve ripple gibi sonradan icat edilen ve yasal tedavülü olmayan para birimleridir. Elektronik para, onu çıkaranların dışındakiler tarafından da kabul edilirken kripto para yalnızca sanal alemdekiler tarafından kabul edilmektedir. Elektronik para yasal düzenlemelere göre çıkarılırken sanal para ile ilgili yasal bir düzenleme yoktur. Elektronik parayı yasal kurumlar çıkarırken sanal parayı yasal olmayan kimliği belirsiz kişilerce çıkarılmaktadır. Elektronik paranın arzı sabitken sanal

²⁰⁴ Mudarebe Ortaklığı; Arapçada “yol tepmek” anlamına gelen “darp” fiilinden türeyen murabaha, bir tarafın sermayesini diğer tarafın ise emeğini ortaya koyduğu ve kar paylaşımı esasına dayanan bir ortaklık şeklidir. Daha fazla bilgi için bkz. Cihangir Akın, **Faizsiz Bankacılık ve Kalkınma**, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1986, s. 83.

²⁰⁵ Servet Bayındır, **Banka Mevduat Hesaplarının İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi**, Marife Dergisi, Yıl. 5, Sayı. 2, 2005, ss. 7-20.

paranın arzı çıkararın kararına ve imkanlarına bağılı olarak sabit değıldir. Elektronik paranın itibarı garanti altında iken sanal paranın itibarı garanti edilmemiştir. Elektronik paranın denetimi yapılırken sanal paranın denetimi yapılamamaktadır²⁰⁶. Elektronik para, bankalardaki ödeme sistemleri ile ilgili olduğundan dolayı bankaların vadesiz hesapları ile aynı hükümlere tabidir.

2.4. İslam’a Göre Para Kavramı ve Kapsamı

2.4.1. Mal, Semen, Nakid ve Sarf Kavramları

İslam’ a göre parayı anlayabilmek için öncelikle bazı kavramların iyi anlaşılması icap etmektedir. Bu anlamda, bu bölümde İslam Hukukunda para ile ilgili mal, semen, nakit ve sarf gibi bazı terimleri açıklamaya çalışacağız.

İslam hukukunda, “mal” İslam alimleri tarafından “bir kişinin sahip olduğu nesne”, “kendisinde zorunluluk hali haricinde insanlar için yararı bulunan şey” ve “insan doğasının kendisine meylettiğı ve gereksinimi için sakladığı şey” gibi manalara gelmektedir. Mal, kapsamı itibariyle İslam hukukçuları, Müslümanların faydalanmalarının helal ve serbest olduğu ve olmadığı şeklinde ve satışa konu olan malın içeriğı itibari ile ayn (mal veya para) ve deyn (borç) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. İslam hukukçularına göre mübadele ayn ve deyn olmaları açısından dört kısma ayrılmaktadır²⁰⁷;

- Malın mal ile mübadelesi (Trampa)
- Malın para ile mübadelesi (Satım Akdi)
- Paranın mal ile mübadelesi (Selem)
- Paranın para ile mübadelesi (Sarf)

Semen kelimesi sözlükte “satış bedeli, ivaz, fiyat, bedel, para ve kıymet” gibi anlamlara gelmektedir. Fıkhi olarak ise; satım akdinde satış akdine konu olan malın bedelini ifade etmektedir. Semen, bir malın mübadele değeri ile ilgili satıcının yazılı ve sözlü olarak beyan

²⁰⁶ Alpaslan Alkış, **İslam Hukuku Açısından Bitcoin ve Kripto Para**, Kahramanmaraş Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Yıl. 2018, Cilt. 8, Sayı. 2, s. 76.

²⁰⁷ Keleş, s. 86.

ettiği fiyat olmakla beraber alıcı ve satıcının gerçekleşen bir satış işleminde malın karşılığı olarak aralarında anlaştıkları fiyat olarak ta ifade edilmektedir. Alışverişte semenin satış akdine konu malların emsallerinin değerinde olmasına semen-i müsemma” denilmekte iken, satış akdine konu malların alıcı ve satıcının karşılıklı rızası ile piyasa değerinin üzerinde ya da altında bir fiyat olarak belirlenmesi “semen-i misl” olarak isimlendirilmektedir. Semen, Türk hukukunda “satım sözleşmesinde alıcının, yapılan alışveriş için satıcıya ödemeyi taahhüt ettiği bir miktar para” yani “satım parası” olarak ifade edilmektedir. İslam hukukunda genel kabul gören anlayışa göre, sikke şeklinde basılmasa bile altın ve gümüş yapısı itibari ile semeniyet vasfı taşımaktadır. Altın ve gümüş dışındaki maddelerden basılan fels gibi itibari paralar ise tedavülde oldukları süre boyunca semen olarak kabul edilmekte, tedavülden kalktıklarında bu niteliklerini kaybetmektedirler. Satım akdi, İslam hukukunda karşılıklı temlik amacı taşıyan bir akit olduğundan, semenin mütekavvim (dinen yararlanılması mubah olan) mal olması, miktarının ve niteliğinin bilinmesi gerekmektedir²⁰⁸.

İslam fıkında “Nakd” kelimesi; para, iki kesime de borç yükleyen sözleşmelerde karşılığın peşin olması ve parasal borçlarda ödeme gibi anlamlara gelmektedir.

- Para anlamında; iktisadi anlamdaki değerlerin ölçülmesi ve mübadelesine yarayan ve ödeme aracı görevi gören parayı ortaya koymak için kullanılır. Dar anlamı ile para, bir ülkede dolaşımda olan milli para olarak tanımlanırken, geniş anlamda ise milli paranın yanı sıra yabancı ülke paralarını da ifade etmektedir. Hz. Muhammed (s.a.v.) ve Dört Halife döneminde dolaşımda bulunan para, genel manada Bizans’ ın altın dinarı ve Sasaniler’ in gümüş dirheminden müteşekkildi. Nakdan denildiğinde bu iki para akla gelmekteydi.
- Peşin anlamında; her iki tarafı da borç altına sokan akitlerde bedelin karşılığı olan borcun peşin olmasını ifade etmektedir. Borcun yerine getirilme zamanı belirtilmeden yapılan bir sözleşmede bedelin peşin mi yoksa vadeli mi olacağı konusu tartışılırken, aksi bir durum belirtilmemiş ise bedelin nakden (peşin) olarak ödenmesi gerektiği anlaşılar. Taraflar arasında borcun vadeli ya da peşin olması hususunda oluşacak anlaşmazlıklarda akdin yapıldığı yerdeki örfi kanunlar geçerli olacaktır.

²⁰⁸ Beşir Gözübenli, “Semen”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2009, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 36. Cilt, ss. 465-467, <https://islamansiklopedisi.org.tr/semen>, (05.05.2019).

- Ödeme anlamında; parasal borçların ifa edilmesi anlamında kullanılmaktadır. Nakit ödemenin özel bir çeşidi olan para borcunun ifası, yani ödemenin borçluya ait olan kısmı ifade edilmektedir. Ödemenin alacaklıya ait olan kısmı ise “kabz” olarak adlandırılmaktadır²⁰⁹.

Sarf kelimesi sözlük anlamı olarak, “harcamak, değiştirmek, savmak, çevirmek, nakletmek, altın para ile gümüş parayı değiştirmek, parasal anlamda üstün olmak” gibi anlamlara gelmektedir. Sarf kelimesi fıkhi olarak, paranın para ile değişimini konu edinen akdi anlatır. Sarf işi ile iştigal eden kişiye “sayrafi” veya “sarraf” denir. Bu akdin sarf olarak isimlendirilmesinin nedeni, kelimenin eş anlamlılarından olan “nakletme” ve “üstünlük” kelimeleri ile ilgili olup, işlemlerde bedellerin akid meclisinde mübadele etmesi ve paraların birbirlerine göre kalite ve değer bakımından üstünlüklerinin değişime neden olmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca sarf akdindeki paralar arasındaki farkı anlayabilen kişilere de bu nedenle sarraf denilmektedir. Sarf, günümüzde parite veya kur gibi anlamlara gelen, değişimde kullanılan paraların kendi aralarındaki oranı olarak ta kullanılmaktadır. İslam’ın ilk dönemlerinde sarf daha çok altın ve gümüş paraların mübadelelerinde kullanılmış, daha sonra para olarak kullanılan diğer metalleri de içine almıştır. Günümüzde ise sarf altın, gümüş ve diğer metallerden daha çok kâğıt para mübadelelerinde kullanılmaktadır. Bu durum, kambiyo işlemleri olarak ifade edilmekte ve hatta bu işlemlerin yapıldığı bankalar sarf kelimesi ile aynı kökten gelen “masrif” kelimesi ile adlandırılmaktadır²¹⁰.

2.4.2. İslam Hukukunda Parasal Olgular

İslam hukukunda parasal olgular başlığı altında faiz, enflasyon, kredi, kambiyo işlemleri ve para basımı gibi konular incelenmeye çalışılacaktır.

²⁰⁹ Bilal Aybakan, “Nakit”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2006, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 32. Cilt, ss. 324-326, <https://islamansiklopedisi.org.tr/nakit>, (18.05.2019).

²¹⁰ Bilal Aybakan, “Sarf”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2009, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 36. Cilt, ss. 137-140, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sarf>, (19.05.2019).

2.4.2.1. Riba (Faiz)

Riba kelimesi Türkçede yaygın olarak “faiz” adıyla kullanılmakta olup, sözlükte “artma, çoğalma, fazlalık ve nema” gibi anlamalara gelmektedir. Fazlalık anlam olarak hem kendi içinde hem de iki şey arasındaki fazlalığı ifade etmektedir. Fıkhi anlamı ile riba; borç olarak verilen bir para ya da malı, muayyen bir sürenin sonunda belirli bir fazlalıkla geri alma işlemi veya alınan şey ile borç ilişkisinden doğan belirli bir alacağın vadesinde tahsil edilememesi neticesinde vadenin uzatılarak ek süreye istinaden alınan fazlalığın adıdır.

Kur'an-ı Kerim’ de riba ile ilgili ayetler incelendiğinde, faiz yasağının içki yasağında olduğu gibi tedrici bir yol izlenerek yasaklandığı anlaşılmaktadır. Faiz, ilk olarak bir sitem ve işittirme şeklinde ve daha sonrasında ise açık ve kesin bir dille yasaklanmıştır. Hadis literatüründe ribayı incelediğimizde, Kur'an-ı Kerim’de anlatılan borç faizi ve sadece sünnette yer alan alışveriş faizi olmak üzere iki tür faizden bahsedilmektedir. Borç faizi ile ilgili hadislerin, borç faizinin yeterli düzeyde bilinmesinden dolayı çok az olduğu anlaşılmaktadır. Alışveriş faizi ise, Araplar tarafından daha önce bilinmeyen ve ilk defa Hz. Muhammed (s.a.v.) tarafından açıklanan bir faiz türüdür. Alışveriş faizinin, peşin alışverişlerde oluşan “fazlalık faizi” (ribe’ l-fadl) ve vadeli alışverişlerde oluşan “veresiye faizi” (ribe’ l-nesie) olmak üzere iki çeşidi bulunmaktadır. İslam hukukçuları açısından faizi değerlendirdiğimizde, tüm hukukçuların faizin haram olduğu hususunda aynı görüşe sahip oldukları, ancak faizin illeti yani faizin ortaya çıkmasına neden olan özellikler konusunda ise farklı fikirler ortaya koydukları anlaşılmaktadır. Bu farklılık, mezheplerin farklı değerlendirmelerde bulunmaları ve hüküm olarak farklı çıkarımlarda bulunmalarından kaynaklanmaktadır. Faizin yasaklanmasındaki en önemli neden olarak, bir akid de taraflardan birinin aleyhine, bir diğerinin ise lehine olacak şekilde bir fazlalığın şart koşulmasından kaynaklanan bir haksızlığın ortaya çıkması olarak ifade edilmektedir.

İslam, bir üretim unsuru olarak sermayenin bilkuvve (potansiyel) bir nema ya sahip olduğunu kabul etmekte, ancak bu nemanın baştan belirlenmesi durumuna karşı çıkmaktadır. Örneğin, bir kredi kullanımı neticesinde ortaya çıkan kar veya zararın önceden bilinmemesine rağmen faiz oranının baştan belirlenmesi, kredi kullanımı neticesinde ortaya çıkan sonucun taraflar arasında adil ve dengeli bir paylaşımı ortaya çıkarmamakta ve nihayetinde taraflardan birinin zararına bir durumun ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Bu durum, faizin yasak olmasındaki en önemli neden olarak ifade edilmektedir. Kur'an da iki taraftan biri için haksızlık sebebi olarak ortaya çıkan şeyin faiz olduğu anlatılmaktadır. İslam'ın, faizi yasaklamakla

ulaşmak istediği en önemli amacın, gelir adaletsizliğinin ortadan kaldırılması olduğu anlaşılmaktadır. İslami anlamda faiz, emek verilmeden kazanılan para ve enflasyonun üzerindeki fazlalık anlamına gelen ekonomik anlamdaki reel faizden ibaret değildir. Taraflardan birinin lehine bozulan fazlalık olan pozitif faizle birlikte taraflardan birinin aleyhine olan eksilme olan negatif faizde haram kapsamına girmektedir²¹¹.

2.4.2.2. Enflasyon

Latince “şişme” anlamına gelen “Inflation” sözcüğu, günümüzde “enflasyon” olarak anılmakta ve dolaşımdaki para miktarının üretim seviyesi ve mal arzına kıyasla orantısız bir biçimde artış göstermesi olarak tanımlanmaktadır. Enflasyon, bir ekonomide paranın değerinin düşmesi ve fiyatlar genel seviyesinin yükselmesi olarak tezahür etmekte, mahrumiyet ve sefalet ile israf ve sefahati birlikte ortaya çıkarmaktadır²¹². İslam hukuku açısından enflasyonu değerlendirdiğimizde, klasik hukuk eserlerinin yazıldığı dönemde enflasyon ve deflasyonun olmaması nedeni ile günümüzdeki enflasyon ve deflasyon terimlerinden biraz farklı olmakla beraber “rahs” ve “gala” terimleri bu terimleri karşılayabilmektedir. Rahs, kelime anlamı olarak “ucuzlama”, gala ise “pahalanma” anlamına gelmektedir. Halk dilindeki anlamı ile belirtilen bu terimler paranın satın alma gücünün artması ya da düşmesi anlamlarını ifade etmektedir. Ayrıca “bir şeyin içine başka bir şey karıştırmak” anlamına gelen “tağşış” ve “ayarı düşük para” anlamındaki “züyuf” terimleri de enflasyonla ilgilidir. Paranın değer kazanması ya da değer kaybetmesi, altın ve gümüş gibi asli paralardan ziyade fels ve mağşuş paralar gibi ıstılahi paralarda görülmüş ve hükümlerde bu paralara göre verilmiştir. Dinar ve dirhemlerin saf altın ve gümüşten basılması, bu paraların maden değerlerinin piyasadaki satın alma gücüne eşit olmasını sağlamış ve enflasyondan etkilenmemiştir. Ayrıca faiz yasağı, maden değerini ile para değerini arasındaki eşitliğin sağlanmasında ve korunmasında çok önemli bir iktisadi önlem olmuştur. Çünkü İslam hukukuna göre altın ve gümüşün kendi cinsi ile mübadelesi ancak eşit miktarda ve peşin olabilmekte aksi takdirde oluşabilecek fazlalık ya da vade faiz olarak değerlendirilmektedir. Altın ve gümüş paralar; fels, mangır, mağşuş para ve kıymetli maden

²¹¹ İsmail Özsoy, “Faiz”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1995, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 12. Cilt, ss. 110-126, <https://islamansiklopedisi.org.tr/faiz>, (14.09.2019).

²¹² Feridun Ergin, *İktisat*, Hamle Matbaası, İstanbul, 1964, s. 605-606.

karşılığı basılan banknotlar gibi paraların piyasa değerlerinin belirlenmesinde sağlam para görevi görmüşlerdir²¹³.

İslam’ da paranın satın alma gücündeki değişimler ile ilgili ilk bilgiler Hz. Peygamber (s.a.v.) dönemine dayanmaktadır. Ebu Davud/Tirmizi ve İbn Mace’ nin Enes b. Malik’ ten rivayet ettiklerine göre; Hz. Peygamber (s.a.v.) devrinde, bir dönem Medine’ de fiyatlar yükselmiş ve paranın satın alma gücü azalmıştır. Bu durum üzerine halk Allah’ ın elçisine; “Ey Allah’ ın elçisi, bize narh²¹⁴ koy” dediler. Hz. Peygamber ise şöyle buyurdu: “Hiç şüphesiz rızık veren, elinde tutan, genişleten ve daraltan ancak Allah’ tır. Ben sizden hiç kimsenin can ve mal hususunda yapmış olduğum bir haksızlık nedeniyle hakkını benden ister olduğu halde Rabbime kavuşmak istemem.” buyurarak mukabele etmiştir. Bu hadis-i şerif’ ten de anlaşılacağı üzere madeni paraların kullanıldığı dönemlerdeki fiyat yükselişleri üretim yetersizliğinden ya da ithalattaki sıkıntılardan kaynaklanmaktadır. Zira İslam tarihine baktığımızda paranın değeri, ekonomide yaşanan dalgalanmaya paralel olarak değişmekte ve bu değişimlerde genellikle üretim azlığından ya da fazlalığından kaynaklanmaktadır. İslam tarihinde bugünkü anlamı ile enflasyon ortaya çıkmamış ıstılahi paralardaki katkı (mağşuşiyet) oranının artırılması ya da piyasadaki mal talebinin ihtiyaç duyulan mal arzından fazla olması durumu enflasyon olarak nitelenebilecek şekilde ortaya çıkmıştır²¹⁵. İslam’ a göre enflasyon; başkasını aldatmayı, zarar vermeyi ve bedellerden birinin bilinmemesi (cehalet) durumunu içermektedir. Bu açıdan enflasyon garar²¹⁶, zarar ve cehalet terimleriyle yakından ilgilidir. İslam hukukunun genel ilkeleri dikkate alındığında, devletin haksızlığı önlemek adına paranın değerini koruması gerekmektedir. Bir mecelle kuralı olan “zararın önlenmesi faydanın temininden önce gelir” kaidesi gereği enflasyon nedeniyle oluşan zararın tazmin edilmesi kabul edilebilmektedir. Zira bu kural sayesinde zarar niteliği taşıyan değer kaybının telafi edilmesi ile bedeldeki bilinmezlik (cehalet) ortadan kalkacaktır²¹⁷.

İslam hukukçularına göre para mislidir²¹⁸. Enflasyonun olabilmesi için paraların misli olması gerekir. Misl, anlam olarak birbirine eş ve benzer manasına gelmektedir. İslam

²¹³ Hamdi Döndüren, **İslam’ da Para-Kredi, Faiz ve Enflasyon İlişkileri**, İslami Araştırmalar Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 3, 1986, ss. 57-58.

²¹⁴ Narh: Fiyat takdir edilmesi ve sınırlandırılması anlamında fıkıh terimidir. Daha fazla bilgi için bkz.; Cengiz Kallek, *İslam Ansiklopedisi*, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2006, 32. Cilt, ss. 390-391.

²¹⁵ Keleş, s. 209.

²¹⁶ Garar: Akdın haksız kazanca yol açacak oranda kapalılık taşımasını ifade eden bir fıkıh terimidir. Daha fazla bilgi için bkz.; İbrahim Kâfi Dönmez, *İslam Ansiklopedisi*, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1996, 13. Cilt, ss. 366-371.

²¹⁷ Keleş, s. 210.

²¹⁸ Misl: Aynı türe ait olup, fiyatı etkileyecek bir fark olmadan birbirinin yerine geçebilen mallar. Daha fazla bilgi için bkz.; Hasan Hacak, *İslam Ansiklopedisi*, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2005, 30. Cilt, ss. 187-188.

hukukçularının kahir ekseriyetine göre misli, keyli²¹⁹ ve vezni²²⁰ olan mallar olarak tanımlanmaktadır²²¹. Kıyemi, Türkçe anlamı ile paha ve değer manalarına gelmekte olup, değerleri pazardaki fiyatlara göre belirlenen mallar için kullanılmıştır. Satım akdindeki satış bedeli veya tedavüldeki para anlamına gelen semen kelimesi de değer anlamında kullanılmaktadır. Ancak semen satım akdinde tarafların anlaştığı bedel iken kıymet bir şeyin kendi öz değeridir. Kâğıt paraların misli ya da kıyemi olup olmadığı tartışmalı bir konudur. Enflasyonist bir ortamda mislin kabul edilmesi mağduriyetlere sebep olurken, öte yandan kıymetin kabul edilmesi de faiz benzeri durumları ortaya çıkarabilecektir. Mislin, keyli ve vezni mal olarak kabul edilmesinden hareketle kâğıt paraların ne ağırlık ne de hacim ölçüleriyle işlem görmemesi nedeni ile misli olamayacağı sonucuna varılabilir. Diğer taraftan İslam hukukunun genel ilkelerine bakıldığında kâğıt paraların kıyemi olarak kabul edilemeyeceği de anlaşılmaktadır. Değerlendirme yapılırken şekle bakılarak cevher ve maksat ihmal edilir ise İslam hukukunun maksadına ve adalet ilkelerine aykırı bir davranış olacaktır. Bu durumda kıymetinde mislin bir şartı olarak kabul edilmesi doğru olacak, kâğıt para misli olarak kabul edilirken kıymeti de dikkate alınacaktır²²².

Paranın değerinin düştüğü durumlarda ödemelerin nasıl yapılacağı hususundaki hükümler nasla tespit edilmiş değildir. Fakat İslam' ın emredici hükümleri adaleti ve tartıda doğruluğu emretmektedir. Ayrıca ödemenin yapıldığı anda adaletin kıymete göre mi yoksa adet ya da sayıya göre mi belirleneceği konusu çok önemli ve gereklidir. İbn-i Teymiyye' ye göre; adet (sayı) özelliği, uygun olmayan bir sıfat olduğundan miktar karşısında hükme dayanak teşkil etmemesi gerekmektedir. Borçlunun, yüksek enflasyon sebebi ile fazla ödeme yapması, aldığından fazlasını ödediği anlamına gelmemektedir. İslam hukukuna göre, enflasyon ve deflasyonun borçlara etkisinin olduğu kabul edilirken oranının tespiti geçmişe nazaran bazı zorlukları içermektedir. Klasik İslam hukuku eserlerinden, yazıldığı tarihlerde bozuk paraların yerine geçen felslerin değerinin belirlenmesinde altın ve gümüş paraların (asli paralar) ölçü olarak belirlendiği anlaşılmaktadır. Günümüzde ise paraların değer kazandığı ya da kaybettiği oranının belirlenmesinde belirli bir ölçü olması gereklidir. Bu konuda enflasyonun ölçü olarak alınması kimi araştırmacılar tarafından uygun görülmemektedir. Eşya fiyatlarındaki değişiklikleri esas alarak borçların ödenmesini kabul etmek taraflar arasında anlaşmazlıklara

²¹⁹ Keyl: hacim ölçü birimiyle ölçülerek işlem gören misli mal anlamındaki hukuk terimi. Daha fazla bil için bkz.; Beşir Gözübenli, İslam Ansiklopedisi, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2002, 25. Cilt, ss. 361-362.

²²⁰ Vezni: Miktarı tartılarak belirlenen misli mal. Daha fazla bil için bkz.; Hasan Hacak, İslam Ansiklopedisi, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2013, 43. Cilt, ss. 95-98.

²²¹ Keleş, s. 211.

²²² el-Karadağî, s. 182.

yol açacaktır. Bu durum İslam hukukunun “akitlerde açıklık ve belirlilik esastır” ilkesine terstir. Karz (borç) alan kişi ile veresiye mal alan kişi sonunda ne ödeyeceğini bilemez ise akitler fesada uğrar. Karz bir teberru (bağış) olmaktan çıkarak ödünç veren için riske girmeden açıktan bir kazanca dönüşür. Veresiye satışlarda ise borcun, vadesindeki değerinin istendiği bir akde evrilir. Bu şekilde enflasyona göre karz ve veresiye satış yapmak zan ve tahmine dayanmaktadır ki, İslam hukukunda zan ve tahmin üzerine hüküm verilmez²²³. Diğer bir görüşe göre ise; günümüzde kullanılan paraların değerinin itibari olması nedeni ile enflasyon oranının tespitinde iktisadın kullandığı ölçülerin kullanılmasında herhangi bir sakınca yoktur. Günümüz iktisadında yaşanan paranın zaman değeri sorunlarında tüketici fiyat endeksi ve toptan eşya fiyat endeksi ölçü olarak kabul edilmektedir. Tüketici fiyat endeksi, piyasadaki fiyat değişimlerini daha iyi yansıtacağından enflasyon oranının belirlenmesinde daha uygun bir ölçü olarak kabul edilebilir. Borçlanılan mal belli ise borcun ödeneceği tarihteki malın değerine göre ödeme yapılması daha uygundur. Mal belli değil ya da borç bir para cinsi ise enflasyon oranının kriter olarak alınması daha doğru olacaktır. Enflasyon oranının döviz kuruna göre belirlenmesi, döviz kurunun paranın dış değerini belirlemesi ve paranın iç değeri ile dış değerinin birbirine eşit olmaması nedeni ile doğru olmayacaktır.

Ebu Hanife’ ye göre; Felsler dirhem karşılığında bir satım akdinde kullanıldığında, henüz teslim edilmeden önce felslerin satın alma gücünde bir düşme ya da yükselme olduğunda, satım akdi fasid olmaz, semenlik sıfatı yok olmaz, bedel yok olmuş sayılmaz, ayıplı hale gelmez ve bu değişikliğe itibar edilmez. Ebu Yusuf’ un ikinci görüşüne göre; felslerin ve mağşuş paraların satın alma gücünde meydana gelen değişimler borçların ödenmesinde dikkate alınır. İlgili borç satım akdinden kaynaklı ise akit tarihi, karz akdinden kaynaklı ise teslim tarihi esas alınır, altın ya da gümüş ölçü alınarak ödeme yapılır. Şafiler’ e göre; ödünç alınan paranın değeri yükselse, düşse ya da para tedavülden kalksa da mislinin ödenmesi icap etmektedir. Para da misli olduğundan, eğer misli bulunmaz ya da tedavülden kalkar ise değerini ödemek gerekir. Enflasyon farkı hususunda Ebu Hanife ile aynı görüştedirler. Hanbeliler’ e göre; ölçü ya da tartı ile alınıp satılabilen şeylerin ödünç verildikten sonra satın alma gücünde meydana gelebilecek değişikliklerde, ödeme ödünç alınan gündeki değere göre yapılır²²⁴.

²²³ Döndüren, s. 68.

²²⁴ Döndüren, s. 62-63.

2.4.2.3. Kredi

Latince’ de “credere” kökünden gelen kredi “inanma” anlamına gelmektedir. Sözlükte ise “güvenme” ve “saygınlık” manalarını ifade etmektedir. Kredi genel olarak; mal, hizmet veya para türünden satın alma gücünün bir süre sonra geri ödenmesi koşulu ile ödünç alınması ya da mevcut bir satın alma gücünün muayyen bir süre sonunda geri alınması şartı ile başka bir kişiye devir edilmesidir. Bankacılık açısından ise; banka tarafından yapılan mali tahlil ve istihbarat çalışmaları sonucunda çıkarılan limit kapsamında tüzel ya da gerçek kişilere para, teminat ya da kefalet verilmesi olarak tanımlanabilir. Krediden daha genel bir anlatım olan “finans” kelimesi maddi olarak destek olma ve bir iş için ödenmesi gereken parayı üstlenme olarak ifade edilmektedir²²⁵.

İslam hukukunda kredinin karşılığı olarak kullanılabilecek kelime “karz” olarak ifade edilmektedir. Sözlükte “kesip koparmak, karşılık vermek” anlamında kullanılan karz kelimesi terim olarak; belirli bir süre sonunda geri ödenmek üzere verilen mal ya da birine ödünç veya borç verilmesi işlemidir. Belirli bir süre sonunda ödemenin taahhüt edildiği değer üç şeyden oluşur. Mal verilip karşılığında yine mal alındığı aynı mübadele işlemi trampa’ dır. Mal verilip karşılığında paranın alındığı işlem ticari kredi niteliğindedir. Para verilen ve karşılığında da yine para alınan işlem ise karz veya nakit kredi işlemi olarak karşılık bulmakta olup, tüketim kredisi ve üretim kredisi olarak iki alanda kullanılmaktadır. Krediler vadeleri bakımından genellikle; bir yıla kadar olan krediler için “kısa vadeli”, bir ila beş yıl arasındaki vadeler için “orta vadeli” ve beş yıldan uzun vadeler için de “uzun vadeli” krediler olarak tasnif edilmektedir. Krediler teminat bakımından değerlendirildiğinde ise; teminatsız kredileri niteleyen “açık kredi” ve “teminatlı krediler” olarak ikiye ayrılmaktadır²²⁶.

Kredi ya da geniş anlamı ile finansı, İslami açıdan değerlendirdiğimizde karşımıza İslami finans kavramı çıkmaktadır. İslami finans kavramı, İslam hukukuna göre işleyen finansal sistemi ifade etmektedir. İslam hukuku ise, Kur’ an, Hadis ve Sünnete dayanan şeriat kurallarından oluşmaktadır. Şeriat, bu üç kaynakla beraber icma, kıyas ve içtihad da dayanır. İcma, Kur’ an ve Sünnette açıkça hüküm bulunmayan konularda dini alimlerin fikir birliği yapmalarıdır. Kıyas, Kur’ an ve sünnette bahsedilmeyen bir konu üzerinde bilinenden hareketle mantık yolu ile sonuç çıkarmaktır. İçtihad ise, bir İslam hukukçusunun ya da dini bir alimin Kur’ an ve Sünnette bahsedilmeyen bir konu üzerinde açık hükümlerden yola çıkarak şer’i

²²⁵ Abdullah Durmuş **İslam Hukuku Açısından Tarihten Günümüze Kredi ve Finans Yöntemleri**, Tartışmalı İlmi İhtisas Toplantısı, İstanbul, 2011, ss. 57-58.

²²⁶ Orman v. dğr., ss. 66-67.

hüküm çıkarmak adına önermelerle bilgiye ulaşma çabasıdır. Fıkıh adı verilen İslam hukuku, şeriatın temellerini ifade eden Kur' an, Sünnet ve Hadis ile icma, kıyas ve içtihadın birleşiminden oluşmaktadır.

İslami finansın temel kavramları, alım satım ve ticareti desteklemeyi hedeflerken dürüstlük ve sosyal adaleti de tesis etmektedir. İslami finansın temel kavramlarının başında riba olarak bilinen faizin (tefecilik) yasaklanması bulunmaktadır. Faiz alınması da verilmesi de yasak olmakla beraber kar elde edilmesi adına ticari faaliyetler desteklenmektedir. İslam hukukunda iktisadi faaliyetler sınırlandırılmamakta toplumsal faydayı sağlayacak sorumlu alanlara yönlendirilmektedir. İslam, arz ve talebin devlet otoritesi tarafından değil piyasa tarafından belirlendiği serbest pazar ekonomisini uygun görmektedir. Bunun yanı sıra özel yasalar ve etik ilkeleri belirleyip uygulayarak, sistemin herkesin yararına ve sorunsuz bir şekilde işlemesine yardımcı olacak şekilde yönetir. Kısaca İslam; faizi yasaklar, iktisadi hayatta devletin görevini belirler, paylaşılmış riski destekler ve zekât isteyerek ekonomideki sosyal adaleti tesis eder²²⁷.

İslami finansın temel ilkelerini şu şekilde sıralayabiliriz;

- İslam' da yasak olan kumar, alkol, domuz eti, fuhşiyat, faiz temelli finans ve sigorta gibi alanlara hiçbir destek vermemek. Tütün, silah, çevresel endişeler, konaklama ve eğlence gibi gri alanlarda çok hassas davranmak.
- Risk alınmadan garanti bir kazanç ya da karın elde edilemeyeceğini bilmek.
- Yatırılan paradan fazlasının kaybedilmemesi.
- Tüm yatırımcılara eşit davranılması.
- Sahip olunmayan şeylerin satılamaması.
- Paranın kar etmesi için üretken bir alana yatırım yapılması.
- Tüm finansal işlemlerde şeffaf olunması, belirsizlik (garar) ve muğlaklığın ortadan kaldırılması.
- Her türlü kumarın ya da aşırı risk alma durumunun işlemlerden çıkarılması.
- Kaynakların israfı ve lüksten kaçınılması.
- Paranın bir emtia olmadığına bilinmesi ve buna uygun hareket edilmesi²²⁸.

²²⁷ Tariq Alrifai, **İslami Finans ve Yeni Finansal Sistem**, Çev. Barış Satılmış, Buzdağı Yayınevi, Ankara, 2017, ss. 148-150.

²²⁸ Alrifai, ss. 178-181.

İslami finansman yöntemleri ile oluşturulan İslami finans araçları; âtil tasarrufların sisteme katılması, yeni finansman yöntemleri ile yeni müşterilerin kazandırılması, rekabetin geliştirilmesi, reel ekonomiye katkı sağlanması, kayıtlı ekonomiyi özendirmesi, fonların verimli kullanılması, yabancı kaynak transferi ve düşük maliyetler sağlanması sayesinde ekonomik büyümenin, istihdamın ve dış ticaretin arttırılmasına ve enflasyonun düşürülmesine önemli katkılar sağlamaktadır²²⁹. İslami finans araçlarını aşağıdaki gibi kısaca açıklarsak;

Murabaha; Türkçe kelime anlamı “karlı satış” olan murabaha en sık kullanılan İslami finans yöntemlerindendir. İslam hukuku açısından spot satış sözleşmesi olarak değerlendirilen murabahanın fiyatı, “maliyet + kâr marjı” formülü ile hesaplanmaktadır. Murabaha işleminde; herhangi bir İslami finans kuruluşu tarafından müşterilerin ihtiyaç duyduğu makine, gayrimenkul, araç, hammadde, aramalı, işçilik gibi mal ve hizmetler yurtiçi ve yurtdışından peşin olarak alınmakta, üzerine belirli bir kar eklenip müşterilere vadeli olarak satılmaktadır. Murabaha, işleminin uygulanmasında ve müşteriye izah edilmesindeki kolaylık sebebiyle en çok tercih edilen İslami finans yöntemidir²³⁰.

Mudaraba; Arapça “darp” kökünden gelen mudarebe, kelime anlamı olarak “yürümek, yola çıkmak ve seyahat etmek” manalarına gelmektedir. Terim olarak ise; “emek-sermaye ortaklığı” anlamını ifade etmektedir²³¹. Bu yatırım ortaklığın da yatırımcı, para ve sermaye sağlarken yatırım idarecisi ya da girişimci, yatırımın başarılı olması ve gelir elde etmesi için zamanını, deneyim ve becerilerini yani alın teri sermayesini ortaya koymaktadır. Girişim karlı olur ise başta belirledikleri oran nispetince her iki tarafta karı paylaşmaktadır. Zarar söz konusu olur ise de yatırımın tek sermaye sağlayıcısı bu ortaklığında parasal anlamda tek kaybedeni olacaktır. Girişimci, sermaye katkısı sağlamaması ve emeğini ortaya koyması nedeni ile parasal bir kayıp yaşamayacak, zaman ve çabası zayi olacaktır. Ortaklıktaki kar paylaşım oranı bu açıdan değerlendirildiğinde, örneğin sermayesini ortaya koyan yatırımcı için yüzde 80 emeğini ortaya koyan girişimci için ise yüzde 20 olarak kurgulanabilir.

Muşaraka; sözlük anlamı ile “iştirak etme” manasına gelmekte olup, terim olarak; “bir işletmenin sermayesine katılma” olarak ifade edilmektedir. Muşaraka modelinde iş yapmak isteyen iki ya da daha fazla taraf belirli bir sermaye ortaya koyarak kara veya zarara koydukları sermaye oranında ortak olmaktadır. Bu yöntemde, taraflar sermayeleri ile birlikte emeklerini

²²⁹ Şükrü Sürücü, **İslami Finans: Malezya ve Türkiye Karşılaştırması**, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Konya, 2018, ss. 18-22.

²³⁰ Sürücü, s. 23.

²³¹ Şerafettin Özsoy, **Sağlam Bankacılık Modeli ile Katılım Bankacılığına Giriş**, Biltur Basım Yayın, İstanbul, 2012, s. 174.

de ortaya koyabildikleri gibi sadece bir kısmın emeğini ortaya koyması durumu da söz konusu olabilmektedir²³².

İcara; Arapça kelime anlamı ile “kiralamak” terim anlamı ile “bir şeyden yararlanma hakkını satmak, belirli bir süre ile yararlarını bir bedel karşılığında mülk olarak vermek ve kiraya vermek” anlamlarını ifade etmektedir. Kira akdi, döviz ve yiyecek gibi faydasının tüketilerek elde edilebileceği mallar için yapılamamaktadır. Zira kira akdinde malın kendisi ile ilgili değil malın faydasının kiralanması ile ilgili bir durum söz konusudur²³³.

Selem; alıcının belirli bir malın bedelini önceden peşin olarak ödeyip, malı ileriki bir tarihte teslim alması ile ilgili yapılan bir sözleşmedir. Bu sözleşme İslam’ın ilk dönemlerinden buyana kullanılagelmiştir. Çiftçiler tarafından kullanılan bu yöntemde, çiftçiler mahsul ekim zamanlarında kullanacakları tohum, gübre ve diğer benzeri ihtiyaçlarını gidermek için hasat dönemlerinde elde edecekleri mahsulleri satmaktadır. Selem akdinde buğday ve arpa gibi işlenerek tüketilebilen zirai ürünler kullanılamamakta bu ürünlerin dışındaki tüm ürünler selem akdinin konusu olabilmektedir²³⁴.

İstisna; özellikleri müşteri tarafından belirlenmiş bir ürünü, üreticinin belirlenmiş bir fiyata üretmeyi taahhüt ettiği bir sözleşme türüdür. Bu yöntemde, sipariş üzerine üretilen ürünlerin ödemeleri, işin ilerleyişine göre hakkediş usulünce yapılmaktadır. İstisna yöntemi daha çok inşaat taahhüt işlerinde kullanılmaktadır. Örneğin belirli bir plan ve proje dahilinde, belirli bir tarih aralığında ve belirli bir malzeme ile üretimi taahhüt edilen konut projesi için inşaat seviyesine ve plana uygunluğuna göre hakkediş usulünce yapılan ödemeler istisna yöntemi ile finanse edilmiş olacaktır. İstisna akdinde, selem akdinden farklı olarak mal ya da işin bedeli peşin olarak ödenmemekte ve mal veya işi standart olmamaktadır²³⁵.

Teverruk; nakit ihtiyacını gidermek maksadıyla vadeli alınan bir malın daha düşük bir bedel ile peşin olarak satıcıdan başkasına satma işlemi olarak kullanılan bir yöntemdir²³⁶. İslami finans kuruluşları bu yöntem ile kısa vadeli likit fazlalıklarını değerlendirerek ve nakit sıkışıklığına girerek mevcuttaki borçlarını ödeyemeyen müşterileri için emtia piyasasından

²³² Suna Akten Çürük, **İslami Finansın Türkiye’deki Gelişimi, Mevcut Sorunlar ve Çözüm Önerileri**, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı, Konya, 2013, s. 67.

²³³ Ahmet Cüneyt Darçın, **Özel Finans Kurumlarının Katılım Bankalarına Dönüşümünün Sebepleri ve Sonuçları**, Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007, s. 32.

²³⁴ Serhat Şahin, **Bankacılıkta Risk Yönetimi ve Türk Bankacılık Sisteminin Risk Yönetimi Açısından Değerlendirilmesi**, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı Uluslararası İktisat Bilim Dalı, 2008, s. 58.

²³⁵ Darçın, s. 33.

²³⁶ İsmail Cebeci, **TDV İslam Ansiklopedisi “Teverruk”**, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2016, İstanbul, Ek-2. Cilt, s. 601.

aldırıldığı ya da kendisinin peşin olarak satın aldığı mallara belirli bir kâr payı ekleyerek müşterilerine vadeli olarak satmaktadır.

Sukuk; Arapçada sertifika, vesika ve enstrüman gibi anlamlara gelen “sakk” kelimesinin çoğulu olup “finansal sertifika” manasında kullanılmaktadır. Sukuk, bir nevi “faizsiz bono” olarak tanımlanabilir. Para piyasalarında bono ve tahvillerin genel adı “senet” olarak ifade edilirken, İslami finansman sisteminde ihraç edilen bono ve benzeri menkul kıymetler ise “sukuk” genel adı ile anılmaktadır²³⁷. Sukuk ile İslami anlamda menkul kıymetleştirme fiilen onaylanmış olmaktadır. Sukuk’ ta temel kural sertifikaların fiziki bir varlığa dayandırılmış olmasıdır. Sukuk bir proje ya da bir varlık üzerinde sahiplik hakkı vermekte ve belirli bir getiri garantisi vermemektedir.

Karz-ı Hasen; Arapça sözlük anlamı borç olan “karz” kelimesi ile güzel anlamına gelen “hasen” kelimelerinin birleşimi olan karz-ı hasen “güzel borç” anlamına gelmektedir. Bu yöntemde, maddi sıkıntı yaşayan kişilere karşılıksız olarak borç verilmektedir. Verilen borcun geri ödemesinde borç miktarının üzerine ek bir ödeme bulunmamaktadır. Borcu alan taraf durumu düzeldiğinde ya da ödeyebileceği miktar ya da vadede borcunu geri ödemektedir. Bu yöntem, sosyal dayanışma ve yardımlaşmaya çok büyük katkı sağlayan bir uygulamadır²³⁸.

Tekafül; Arapça kelime anlamı “kefalet” olan tekafül “sorumluluk üstlenmek” ve “garanti altına almak” manalarını ifade etmektedir. Geleneksel finasta sigortacılık kumar, garar ve riba gibi öğeleri içermesi nedeni ile yasaklanırken İslami finanstaki tekafül, bu ilkelerin yerine “karşılıklı iş birliği ve karşılıklı garanti” esasına göre kurgulandığından dolayı uygun görülmüştür. Tekafül sisteminde belirli bir risk grubunda yer alan kişiler bir araya getirilerek, bir tehlikeye maruz kalınması durumunda zararın en aza indirilmesi sağlanmaktadır. Bu sistemde kar elde etmek öncelikli amaç olmayıp, sisteme katılanların riske maruz kalanların zararlarını üstlenmesi yoluyla müşterek bir garantiyi oluşturabilmektir²³⁹.

²³⁷ Hüseyin Tunç, **Katılım Bankacılığı: Felsefesi, Teorisi ve Türkiye Uygulaması**, Nesil Yayınları, İstanbul, 2010, s. 151.

²³⁸ Darçın, s. 35.

²³⁹ Abdurrahman Çalık, **Katılım Bankalarında Sigorta Uygulamaları ve Tekafül Sigorta Sistemi**, Finans Politik & Ekonomik Yorumlar Dergisi, 2014, Cilt: 51, Sayı: 587, ss. 95-106.

2.4.2.4. Kambiyo İşlemleri

İtalyanca “cambio” kelimesinden gelen kambiyo, kelime anlamı olarak değiştirme, bozurma, değer ve fiyat gibi anlamlara gelmektedir. Günümüz iktisadında terim anlamı olarak; bir ülke parasının başka bir ülke parası ile değişimini ifade etmektedir²⁴⁰. Para, günümüzde yeni para türlerinin de hayatımıza girmesiyle giderek maddiden sanal paraya doğru dönüşmektedir. Bu minvalde, para mübadeleleri de fiilen gerçekleşmekten ziyade soyutlaşmaktadır. Günümüzde para mübadeleleri spot (peşin) ve türev (vadeli) olmak üzere iki şekilde olmaktadır.

Peşin para mübadeleleri fiili ya da İslam fıkhi açısından “hükmi kabz” olarak değerlendirilebilen banka hesapları vasıtası ile teslim ve tesellüm etmektedir. Peşin döviz işlemlerinden biri günümüzde “kaldıraçlı forex” olarak bilinen “marjlı döviz satım” işlemidir. Bu işlemde finansal piyasalardan elde edilen kredi ile yatırımcı az sermaye ile daha büyük hacimli işlemler yapılabilmekte iken finansal aracı da bu işlemde komisyon almaktadır. Bu işlem, ilk bakıldığında bir karz işlemi olarak değerlendirilebilir, ancak finansal aracının komisyon alıyor olması karz işleminden yarar sağlaması anlamına gelmekte ve işlemin caiziyetini ortadan kaldırmaktadır. Bir diğer para mübadelesi işlemi ise, döviz ile işi olan tüccarların riskten korunma istek ve arzuları ile riskten kazanç elde etmek istek ve arzusunda olan spekülörler için vadeli işlem türlerinden oluşan türev adı verilen vadeli işlemlerdir. Vadeli para mübadeleleri döviz, faiz, borsa endeksi, hisse senedi ve emtia gibi varlıkları konu edinmekte olup forward, swap, opsiyon ve future başlıca türev çeşitleridir. Vadeli para mübadelelerinin İslam fıkhi açısından değerlendirilmesi niteliğindeki geçmiş hükümlere baktığımızda; Hz. Muhammed (s.a.v.)’ in para mübadelelerinin peşin yapılması gerektiğini, peşin yapılmaması durumunda ise bu işlemin faiz olarak değerlendirileceği sözü ile bazı İslam hukukçularının paranın yalnızca mübadele aracı olması fonksiyonuna atıfta bulunarak döviz satım işlemlerinin kazanç elde etmek amacı ile yapılmasını reddetmeleri bu hükümlerden bazıları olarak karşımıza çıkmaktadır²⁴¹. Para mübadelesi İslam hukuku açısından değerlendirildiğinde; peşin olarak yapılan işlemlerin sarf akdi ve fıkhi ilkelere uyulması durumunda genel olarak uygun ve caiz görülürken, vadeli işlemlerin ise fıkhi açıdan bazı olumsuz ve sakıncalı durumları nedeni ile uygun ve caiz görülmediği anlaşılmaktadır²⁴².

²⁴⁰ Keleş, s. 134.

²⁴¹ Abdullah Durmuş, **Fıkhi Açıdan Günümüz Para Mübadelesi İşlemleri**, İsam Yayınları, İstanbul, 2014, s. 163-164.

²⁴² Durmuş, s. 166.

2.4.2.5. Para Basımı, Kesad, Kısmi Kesad ve İnkıta

Bu bölümde, para basımının yanı sıra dolaylı olarak para basımı ile ilgili olarak İslam hukukunda ıstılahe (yardımcı) paraların ülke genelinde tedavülden kaldırılması (Kesad), belirli bölgede tedavülden kaldırılması (Kısmi Kesad) ve piyasada bulunmaması (İnkıta) durumları da anlatılmaya çalışılacaktır.

Para basımı İslam dünyasında devlete ve devleti temsil eden halife ya da sultana ait bir hak olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle paralar sadece resmi darphanelerde bastırılmıştır. İslam devletlerinde mali işler Türkçede “mal evi” anlamına gelen “beytülmal” kurumu tarafından yürütülmüştür. Beytülmal, sadece devlet mallarının korunduğu bir hazine olmasının yanında, devletin taşınır taşınmaz tüm mal varlığı ile gelirlerinin toplandığı, harcamaların yapıldığı, hak ve borçlarda yetkili müstakil bir kurumdur. Beytülmal teşkilatı Hz. Peygamber dönemine kadar uzanmaktadır. Beytülmal’ ın başlıca gelir kalemleri; zekât, humus (ganimetlerden devlet bütçesine ayrılan beşte birlik pay), haraç (toprak vergisi), cizye (İslam devleti tebaası olan gayrimüslim erkeklerden alınan vergi), uşur (pazar ve gümrük vergisi), devlete ait taşınmazlardan elde edilen gelirler, irtidad (dinden dönmek) edenlerin ve mirasçı bırakmadan ölenlerin malları ile buluntu ve sahipsiz mallar ve infak gelirleri’ dir. Beytülmal’ ın başlıca gider kalemleri ise; maaşlar, zekât ve humus giderleri, ordunun giderleri, bayındırlık, eğitim ve sağlık gibi alanlardaki kamu giderleri ve genel yardımlar’ dır²⁴³. Beytülmal; beytü’l-mali’l-has, beytü’l-mali’l-müslimin ve beytülmal olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır. Beytü’l-mali’l-has; devlet başkanlarına ait gelir ve gider kalemlerine ait hazine olarak tanımlanır. Halife ve ailesinin tüm giderleri ile yabancı devlet adamlarına gönderilen hediyelerin masrafları buradan karşılanırdı. Beytü’l-mali’l-müslimin; Müslim ve gayrimüslim tüm tebaanın refahının sağlanması, sosyal yardımlar yapılması ve imar işleri gibi hususlarda iştigal etmekteydi. Beytülmal ise; bir merkez bankasının para basmak, kredi vermek ve faiz haddini kontrol etmek dışındaki tüm vazifelerini ifa eden bir nevi devlet merkez bankasıydı²⁴⁴. Genel anlamda beytülmal, kısmen maliye bakanlığının kısmen de merkez bankasının fonksiyonlarını yerine getirmekteydi.

İslam devletlerinde, mali işler bizzat beytülmal ile yürütülürken, para ile piyasanın denetimi ve idaresi en başından beri başka kurumlara bırakılmıştır. Paranın idaresi ve piyasanın

²⁴³ Mehmet Erkal, “**Beytülmal**”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1992, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 6. Cilt, ss. 90-94, <https://islamansiklopedisi.org.tr/beytulmal>, (30.10.2019).

²⁴⁴ M.A. Mannan, **İslam Ekonomisi**, (Çev. Bahri Zengin-Tevfik Ömeroğlu), Fikir Yayınları, İstanbul, 1976, s. 335-337.

denetimi “ihtisap” müessesesine verilirken paranın basımı darphaneye bırakılmıştır²⁴⁵. Darphane İslam devletlerinin tamamına yakınında bulunmuştur. Bu kurum, devlet başkanı tarafından tayin edilen darphane amiri tarafından idare edilmiştir. Darphanenin devlet denetiminde ve idaresinde olmasının en önemli nedeni paranın saflığının korunması olmuştur. Ancak zamanla iktisadi gelişmeler nedeni ile paradaki katkı (mağuşuşiyyet) oranı artmıştır.

İslam hukukçularına göre; para bastırma yetkisinin yalnızca devlet başkanına ait olması nedeniyle devlet başkanından başkasının para bastırması mekruh olarak değerlendirilmiştir. Devlet başkanlarının katkılı (mağuşuş) para bastırmaları caiz olarak değerlendirilmiş olsa da katkılı parayı bilemeyen insanların mübadelede aldanma ihtimaline istinaden mekruh olarak değerlendirilmiştir. Para basımının yani emisyonunun devlet başkanına ait olması paranın arz ve talep dengesinin de devlet başkanı tarafından denetlenmesini icap ettirmiştir. İslam hukukçularına göre para basabilmenin; para basma yetkisinin yalnızca devlet başkanına ait olması, devletin sadece ihtiyacı kadar para basabilmesi ve katkının parayı bozarak hak sahiplerine zarar vermesine binaen basılacak paranın kaliteli olması şartları bulunmaktadır. Para üzerinde sahtekarlık yapanlara; el kesme, dayak, pazardan uzaklaştırma ve haksız kazanç elde edenlerin mallarının ellerinden alınması gibi cezaların verildiği rivayet edilmiştir²⁴⁶. Rasulullah’ ın; insanlar arasında itibar gören paradan parça kopartılmasını yasaklamış olmasından hareketle kuyumculuk ve fakire yardım amacıyla paradan parça kopartılmasının haram olduğu rivayet edilmiştir²⁴⁷. İbn Rüşd’ e göre; ağırlığının parça kopararak eksiltilmesinin yeryüzünde fesad çıkarmak anlamına geldiği dinar, vezni (ölçü, tartı, ölçek) değil adedidir. Reşid Rıza’ ya göre ise; paranın ağırlığının eksiltilmesinin haram olarak kabul edilmesine delil olarak “bahs” kelimesini kullanmıştır. Ağırlığın ya da hacmin eksilmesinden daha kapsamlı bir durumu ifade eden bahs, pazarlık ya da pazarlıklı satış işlemlerinde hileyi, aldatmayı ve manevi hakları eksiltmeyi ifade etmektedir²⁴⁸.

Sözlük anlamı olarak; talep eksikliği nedeniyle bir şeyin değerli olmaması anlamına gelen “kesad” kelimesi, Klasik İslam hukuku eserlerinde paranın ülke genelinde dolaşımdan kaldırılması anlamını ifade etmektedir²⁴⁹. Kesad, madde var olmasına rağmen değerli olmaması, geçersiz olma ve değerini yitirme anlamlarında da kullanılabilir. Bölgesel tedavülden kalkma, paranın ödeme yapılacak yerlerde bulunmamasına rağmen diğer bölgelerde

²⁴⁵ el-Maverdi, s. 332.

²⁴⁶ Keleş, s. 120-121.

²⁴⁷ Hadis ile ilgili bkz. Ebu Davud, Buyu 48; İbn Mace, Ticaret 52.

²⁴⁸ Keleş, s. 122.

²⁴⁹ Nezih Hammad, **İktisadi Fıkıh Terimleri**, (Çev. Recep Ulusoy), İz Yayıncılık, İstanbul, 1996, s. 202.

bulunması durumunu ifade etmektedir. Paranın piyasada bulunmaması durumu Klasik İslam hukuku eserlerinde “inkita” terimi ile anlatılmaktadır. Bu terim ile paranın evlerde ve sarraflarda bulunup piyasada bulunmaması durumu ifade edilmektedir²⁵⁰.

2.4.3. İslam Hukukuna Göre Paranın Fonksiyonları

Bu kavram, paranın yerine getirdiği görevleri ifade etmektedir. Toplum tarafından para olarak kabul edilen maddeler hangi tür görevleri ifa ediyorsa, onlar paranın fonksiyonu olarak kabul edilmektedir. Paranın fonksiyonları temelde örfe dayanmakta olup, örfte meydana gelen değişiklikler parayı da etkilemektedir. Ancak yapılan araştırmalarda tarih içerisinde paranın fonksiyonlarının bazılarının değişmez olduğu görülmüştür. Klasik İslam hukuku eserlerinde paranın fonksiyonları ile ilgili açık bir hüküm bulunmadığından, çağımız iktisadında paranın genel olarak kabul gören fonksiyonları paranın değer ölçüsü olması, mübadele ve tasarruf aracı olması, klasik İslam hukuku eserlerindeki dolaylı atıflar ve İslam hukukçularının yaklaşımları açısından değerlendirilecektir.

İslam hukukçularına göre paranın değer ölçüsü olması, paranın temel fonksiyonu olarak kabul edilmektedir. İbn Kayyim el-Cevziyye’ ye göre; dinar ve dirhemler malların semenidir. Semen, malların değerinin bilindiği ölçüyü ifade etmektedir. Dolayısıyla semenin korunmuş ve belirli olması ve değerinin de yükselip düşmemesi gerekmektedir. Semen değerinin yükselip düşmesi durumunda malların değerinin ölçüsü olamaz ve ticaret malı halini alır. İnsanların, malların değerini belirleyecekleri bir paraya ihtiyaçları zorunludur ve buda değer bilineceği bir fiyatla olur²⁵¹. Allah dinar ve dirhemi, diğer mallar arasında aracı ve hâkim olarak malların değerlerini belirlesin diye yaratmıştır. Yani altın ve gümüş, insanlar arasında mübadelelerinde kullanılması, eşyalar arasında da adaleti sağlayacak bir değer ölçüsü olması için Allah tarafından yaratılmıştır²⁵². İslam hukukçularından bazılarına göre semen, kıymet anlamına gelmekte iken kıymet, bir şeyin piyasa fiyatı yani semen-i misl olarak kabul edilmiştir. İslam’ a göre fiyatlar serbest piyasa tarafından belirlenmekte bu duruma göre bazı ilkeler belirlenmektedir. Bu ilkeler; fiyatların oluşmasına müdahale edilmemesi, alıcı ve satıcının bir araya gelerek ticaretin yapılması, karaborsacılığın (ihtikar), haksız rekabetin ve aldatmanın

²⁵⁰ Muhammed Emin İbn-i Abidin, **Redd’ ül Muhtar**, (Çev. Ahmet Davutoğlu), Şamil Yayınları, İstanbul, 2010, 4. Cilt, s. 24.

²⁵¹ İbn Kayyim el-Cevziyye, 2.Cilt, s. 156.

²⁵² İmam-ı Gazali, **İhya-u Ulumi’ d-Din**, (Çev. Mehmet A. Müftüoğlu), Çelik Yayınevi, İstanbul, 2016, 4.Cilt, s. 88.

yasaklanması olarak sıralanabilir. Bu ilkeler, spekülâtif amaçlı faaliyetlerin ve gereksiz aracı karlarının ortadan kaldırılması ile belirli ölçüde gereksiz fiyat artışlarını engelleyebilmesi ve maliyet enflasyonunu önleyebilmesi bakımından çok önemlidir. Dolayısıyla bir malın fiyatı ya da bedeli (semeni) bu ilkeler kapsamında belirlenirse o malın kıymetinin göstergesi olacaktır²⁵³. İslam hukukunda kıymet kuramı ile ilgili herhangi bir görüş bulunmamakta, ancak kıymetin nasıl belirleneceğiyle ilgili bazı yorumlar bulunmaktadır. Bu anlamda, İslam’ da kıymetin ölçütü ile ilgili herhangi bir nas bulunmamakla birlikte insanların ihtiyaçlarının karşılanmasının kıymetin ölçütü olarak belirlenmesi durumu İslam’la çelişmemektedir. İslam hukukçularına göre malların mübadele değerleri malların kıymeti olarak değerlendirilmektedir. Malların değeri semenle bilinmekte ve semen bu anlamda bir ölçü olmaktadır. Fakat semen aracılığıyla belirlenen malların kıymeti fiyatla bilinmekte, yani kıymetin göstergesi fiyat olmaktadır. İslam hukukuna göre parayla belirlenen değer, mübadele değeri yani malların fiyatlarıdır. Bir malın piyasa fiyatı olan semen-i misil de o şeyin kıymeti yani değeridir²⁵⁴.

Paranın mübadele aracı olması kimi iktisatçılara göre paranın ilk özelliği olarak kabul edilmekte, paranın değişim fonksiyonları kimi iktisatçılar tarafından temel ve ekonomik fonksiyonlar arasında zikredilmektedir. Aslında trampada geçerli bir uygulama olan mübadelenin, trampada mübadele edecek mallar arasındaki uygunluğun ve tarafların ihtiyaçlarının aynı olması zorunluluğu sebebiyle paralı mübadeleye gereksinim duyulmuştur. Paranın mübadelelerde kullanılmasıyla da trampadan kaynaklanan sıkıntılar ortadan kalkmıştır. İslam’da paralı mübadele özendirilmiştir. Zira Ebu Hüreyre ve Ebu Said el-Hudri’den nakledilen bir hadiste Hz. Muhammed (s.a.v.) ile Hayber’den kaliteli hurma getiren bir tahsildar arasında geçen konuşma şu şekildedir; Rasulullah sahabelerden birini Hayber’e tahsildar olarak göndermişti. O sahabe de Rasulullah’ a iyi cins hurma getirmişti. Bunun üzerine Rasulullah: “Hayber’in bütün hurmaları böyle midir? diye sormuş, o da “Hayır. Biz bunun bir ölçeğini iki ölçek karşılığında, iki ölçeğini üç ölçek karşılığında alıyoruz.” Deyince, Rasulullah “Böyle yapma! Değeri düşük hurmayı para karşılığında sat. Sonra o parayla iyi cins hurma al.” demiştir²⁵⁵. Ribe’l fadl ile ilgili hadislerde görüldüğü üzere Rasulullah, paranın mübadele aracı olarak kullanılmasıyla haksızlığın ortadan kaldırılacağını düşünerek parayla alım satımı özendirmiş, hatta tavsiye etmiştir.

²⁵³ Keleş, s. 193.

²⁵⁴ Beşir Gözübenli, **İslam’ da Para ve Fonksiyonları**, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı, Erzurum, 1986, s. 157.

²⁵⁵ el-Buhari, Buyu’ 89; Müslim, Müsakat 94,95.

Paranın sahip olunması ile mübadeleye girmesi arasında belirli bir sürenin geçmesi kaçınılmazdır. Bu süre boyunca paranın elde bulundurulmasına “tasarruf etmek” denilmektedir. Kişi ya da kurumlar paranın mübadele vasıtası olması sayesinde ihtiyaç fazlası mal varlıklarını korumada parayı kullanabilmektedirler. Para, mal olma özelliğinden kaynaklı tasarruf aracı olarak yararlanılabilmektedir. Kişi veya kurumların parayı tasarruf aracı olarak tercih etmelerinin en önemli sebebi, ellerindeki servetlerini en kolay şekilde parayla muhafaza edebilmelerinden kaynaklanmaktadır. Zira para, en likit mal olma özelliğine sahip olup tasarruf edilip istenildiği zaman ihtiyacı giderebilmektedir. Bu imkân başka bir malda bulunmamaktadır. Bu sebeple de para tasarruf aracı olarak tercih edilmektedir. Tasarrufun caiziyeti ve ne kadarının elde tutulacağı konuları İslam hukuku açısından değerlendirdiğinde; Kur’an da altın ve gümüşten para olarak söz edilirken kenz²⁵⁶’in yerildiği²⁵⁷ ve sünnette de ihtikâr²⁵⁸’ın caiz olarak görülmediği²⁵⁹ anlaşılmaktadır. Kimi İslam bilginlerine göre; Kur’an da bahsedilen kenz’ in zekâtı verilmeyen altın ve gümüş olduğu²⁶⁰, yalnızca altın ve gümüş için geçerli sayılabileceği, zekât miktarının altındaki tasarrufların kenz olarak kabul edilemeyeceği ve dolayısıyla her tasarrufun kenz kapsamına girmeyeceği görüşü hâkimdir. Kelime anlamı olarak; biriktirmek, toplamak ve yığmak anlamlarına gelen iddihar, terim anlamı olarak; kendisinin ihtiyacı olmadığı halde başkalarının ihtiyacı duyduğu malı elinde bulundurma anlamında gelmekte ve bu anlamda temel olarak kenz den ayrılmaktadır²⁶¹. İslam’da bir Müslümanın cimrilik yapması ve israf etmesi yasaklanmakta, dengeli harcama öğütlenmekte ve özendirilmektedir. İmkânları ölçüsünde temel ihtiyaçlarını karşılayan ve israf etmeyen bir Müslümanın ihtiyaç fazlası oluşabilecek tasarruflarını nasıl değerlendireceği konusu gündeme gelmektedir. Çalıştırılmadan elde tutulan para, bir taraftan verilen zekâtlarla ve diğer taraftan da enflasyon karşısında değer erozyonuna uğramasıyla azalacaktır. Bu durumda elde bulundurulacak paranın ticari anlamda değerlendirilmesi en uygun davranış olacaktır. Paranın tasarruf edilmesi, kenz veya iddihar kapsamına girmemekte, ancak zekâtının verilmemesi ya da âtil bırakılarak bireylerin ve ülke ekonomisinin zarar görmesi İslam’a uygun olmayacaktır.

²⁵⁶ Kenz: Hazine, define ve yer altında saklı değerli eşya. Daha fazla bilgi için bkz.; www.osmanice.com.

²⁵⁷ et-Tevbe 9/34-35.

²⁵⁸ İhtikâr: Karaborsacılık, istifçilik, vurgunculuk ve tekelcilik anlamlarında kullanılan bir terimdir. Daha fazla bilgi için bkz.; Cengiz Kallek, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2000, 21. Cilt, ss. 560-565.

²⁵⁹ Ebu Davud, Buyu’ 47, 89; Tirmizi, Buyu’ 40.

²⁶⁰ Celaleddin es-Suyuti, **Ed Dürül Mensur fit Tefsir bil Mensur**, (Çev. Zekeriya Yıldız), Ocak Yayıncılık, İstanbul, 2012, 3. Cilt, s. 232.

²⁶¹ Keleş, s. 220.

2.6. İslam Düşünürlerinin Para ile İlgili Görüşleri

İslam tarihinde ilk para basma niyeti ikinci halife Hz. Ömer tarafından deve derisine para basılması düşüncesi ile ortaya çıkmıştır. Fakat Hz. Ömer, develerin soyunun tükenmesine neden olabileceği endişesiyle bu niyetini uygulamaktan vazgeçmiştir. Ahmed bin Hanbel, makul olması koşulu ile insanların bir şeyleri para yerine kabul edebileceklerini söylemiştir. İbn Battuta' nın 14. Yüzyıl boyunca tuttuğu seyahat defterindeki notlarında, Çinlilerin alım ve satım işlerindeki ödemelerinde kâğıt para kullandıkları anlatılmaktadır. Ancak İslam âlimlerinin “Para kendi amacı için istenmemektedir” anlayışı nedeniyle bu şekilde bir düşünce oluşmamıştır. İslam âlimlerinin tartıştığı konular; paranın fitratı ve işlevleri, sahte paranın neden olduğu sıkıntılar, paranın içindeki maden oranının azaltılması ya da tağşişi ve fels paraların yararları gibi konular olmuştur. Kudame b. Cafer' e göre, para insanoğlunun malları aralarında mübadele etme ve bir işte ustalaşma ihtiyacından kaynaklı olarak bulunmuştur. Kudame b. Ca'fer, takas iktisadının zorlukları olan; takas edilebilir nesnelerdeki orantısızlıklar, ihtiyaçların karşılıklı olarak denk gelmemesi sorunu, malların bölünmezliği problemi ve ortak bir değer ölçüsünün belirlenemeyişi konuları üzerinde durmuştur. Kudame b. Ca'fer' e göre, bu sorunlar altının, kolay basılabilme, makul bir miktarda olma ve dayanıklı olması özelliklerinden dolayı mübadelelerde ortak bir ödeme aracı olarak kullanılabilmesinin önünü açmıştır. Altın ve gümüşün para olarak kullanılmasının uygunluğu Gazali ve İbn Haldun gibi ilim adamları tarafından da savunulmuştur. İslam'ın ahlakla ilgili öğretilerini Aristo'nun ahlaki görüşleri ile sentezlemeye çalışmış Müslüman bir filozof olan İbn Miskeveyh' e göre, para farklı mal ve hizmetlerin değerlerini ölçmekle beraber, takaslardaki dengeyi sağlamaktadır. Miskeveyh' e göre altın, en iyi tasarruf aracıdır ve para sıfatıyla “herkes ve her şey için standart” olarak kabul edilmektedir. Miskeveyh gibi İbn Rüşd ve Devvani de Yunan filozofu Aristoteles' in düşüncelerinden etkilenmiştir. İbn Rüşd, Aristoteles 'in para tanımını ve ortak bir ölçüt olarak para yaklaşımını “farklı şeyler arasında oluşan eşitlik, ticarete eşitliğin ölçülmesinin zor olduğu zamanlarda ortaya çıkmaktadır” şeklinde yorumlamıştır. O' da kendisinden önceki ilim insanları gibi paraya olan ihtiyacın takas ekonomisinde yaşanan sıkıntılardan kaynaklandığını söylemiş ve paranın değişim aracı olmasını ilk ve en belirgin işlevi olarak görmüştür. Devvani ise, paranın eşitliği devam ettirici rolünü sürekli geliştirdiğini savunmaktadır. Ayrıca paranın hesap birimi olması sayesinde, farklı malların üreticilerinin ortak bir paydada buluşmasına aracılık ederek aralarında yaptıkları alışverişi kolaylaştırdıklarını ifade etmiştir²⁶².

²⁶² Abdul Azim Islahi, **Müslümanların İktisadi Düşünce ve Analize Katkıları**, (Çev. Fatih Furkan Akosman ve Mustafa Özer), İktisat Yayınları, İstanbul, 2017, ss. 63-65.

2.5.1. Ebu Ubeyd (774-838)' in Paranın İşlevleri ile İlgili Görüşleri

Ebu Ubeyd' in eserlerinden, paranın “ödeme aracı” ve “değer ölçüsü” olmak üzere iki görevinin olduğunu kabul ettiği anlaşılmaktadır. Ebu Ubeyd, altın ve gümüş paraların eşyaların fiyatlarını tayin etmesinden başka bir işlevinin olmadığını ve iki paranın da en büyük yararının harcamalarda kullanılmasının olduğunu ifade etmiştir. Metal paralar ile ilgili olarak geleneksel anlayışı destekleyen Ebu Ubeyd, bu paraların diğer metalara nispetle genel kullanılışlılığının ve göreceli sabitliğinin altını çizmektedir. Zira altın ve gümüş paraların bir meta olarak kullanılması durumunda değerlerinin değişmek durumunda kalacağını ve bu durumda hem kendi değerinin belirlenmesi gereken bir mal hem de diğer malların değerinin belirlenmesinin ölçütü olarak iki görev ifa etmeleri gerektiğini beyan etmiştir. Altın ve gümüş paraların “değer saklama” işlevine doğrudan değinmeyen Ebu Ubeyd, zekâta tabi kılınan nisap miktarının üzerindeki tasarruflar dan bahsederken kısmen bu işlevi kabullenmiş gibidir. Ebu Ubeyd, Kitabü'l-Emval isimli eserinde Halife Abdülmelik b. Mervan tarafından başlatılan ilk İslami para basma teşebbüsünden bahsetmektedir. Bu eserin ilgili bölümünde para, ölçü ve tartı değerlerinin denetiminin hükümlerlik nişanelerinden sayıldığını, iktidarın sürekliliğinin ve istikrarın sağlanmasında çok önemli olduğunu ifade etmektedir. Ebu Ubeyd'e göre, paranın standardizasyonu, vergi tahsilatlarında ve alım satım gibi işlemlerde karışıklıkları ve belirsizlikleri ortadan kaldırmaktadır. Bu sayede ölçü ve tartılar, para gibi mübadeleleri düzenlemekte ve adaletin sağlanmasında çok önemli bir rol oynamaktadır²⁶³.

2.5.2. Kudame b. Ca'fer (874-948)'in Para ile İlgili Görüşleri

Kudame' ye göre ihtiyaç, ürünlerini takas etmek isteyenleri bir araya getirmekte fakat denk yapmayı sağlayamamaktadır. Denkleştirme sorununu ortadan kaldırmak için para oldukça başarılı bir araç olarak icat edilmiştir. Madeni paranın, değer geleneksel sayısal bir simgesi olarak herkes tarafından kabul edilmesiyle birlikte mübadelelerdeki farklı mal ve hizmetlerin denkleştirilmesi sorununun çözümü de kolaylaşmıştır. Kudame, yeni parasal değişim oranına eşyanın “fiyat” ı (semen) ve nakdi “değer” i (kıymet) adını vermiştir. Kudame' ye göre, trampa

²⁶³ Cengiz Kallek, *İslam İktisat Düşüncesi Tarihi Harac ve Emval Kitapları*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2004, s. 129.

çok zorlu bir iş olduğundan dolayı Allah'ın insanlara bahsettiği ayırt etme yeteneği, insanların tüm malları mübadeleye sokabilmesine ve herkesin ihtiyaç duyduğu meslek, sanat, hububat ve meyve gibi istekler arasındaki değer ve fiyatı belirleyecek bir araç arayışı içerisine girmesine vesile olmuştur. Herkes bu aracın kalıcı (baki) olması gerektiği hususunda hemfikirdir. Zira bu araç, tüm talep edilebilir malların (matlubat) fiyatını belirleyecek bir şey hükmündedir. Çabuk bozulabilen ya da değişebilen bir şey olmamalıdır. İşte tüm bu istenen amaçlara uygun olarak her şeyin fiyatını belirleyen nesne “altın” dır. Zira altın kalıcıdır, bozulma ve değişime uğramaz, darp edilebilirlik ve biçimlendirilebilirlik özellikleri ile kalpazanlığı önleyebilmektedir. Diğer taraftan gümüş altından daha aşağı bir saflık derecesine sahip olduğundan dolayı saflık ve dayanıklılık olarak orantılı bir seviyeye düşürülerek değerlendirilmiştir. Son olarak bakır, saflık olarak gümüşten daha aşağı olduğundan dolayı onun değeri, gümüşün saflık derecesi ile orantılı bir dereceye indirgenmiştir. Tüm talep edilebilir malların, geçim sağlanması için bu üç madenin sikke şeklinde kesilmesi, takas sistemine göre ayarlanması ve gerçekleştirilmesi bakımından daha uygundur. Bu durumdan dolayı da altın, gümüş ve benzeri madeni paraların darp edilmesi ve kullanılması ihtiyacı oluşmuştur²⁶⁴.

Kudame, paranın bir değişim aracı olmasını, ana görevi olarak değerlendirmektedir. Altın, bir sikke de aranan genel kabul görme, dayanıklılık, saklanabilirlik, saflık, sabitlik, biçim verilebilirlik ya da darp edilebilirlik gibi özellikleri taşımaktadır ve gümüş ve bakıra oranla daha niteliklidir. Altın, gümüş ve bakır gibi madenlerin değerleri, günümüzde “yarı-takas” olarak yorumlanabilecek bir mübadeleye girmeleri durumunda değişikliğe uğrayabilecektir. Zira bu madenler, değerlerinin belirlenmesi icap eden talep edilebilir ya da faydalı mallar olarak veya talep edilebilir diğer malların değer ölçüsü olmak üzere iki farklı rol üstlenmektedir. Kudame' ye göre, belirli (altın, gümüş, bakır, vd.) madenlerden oluşan sikkeler için bir “mal-para” anlayışı bulunmaktadır ve bu madenlerin tedavül süreleri, genel geçer kullanımlarının devam ettiği süreyle sınırlıdır. Onun zihnindeki “parite” anlayışı sikkeler arasında değil madenler arasındaki doğal paritedir²⁶⁵.

Eşdeğer ürünler, esasında doğaları gereği bir değişim aracı vesilesiyle denkleştirilemez. Farklı ürünleri değiş tokuşunu sağlamasına yetecek seviyede eş değer kılan şey aslında piyasa “talep” i, yani nakdi satın alma gücünün desteklediği “ihtiyaç” güdülü istektir. Para, takastaki isteğin çifte karşılıklılığı sorununu çözecek biçimde, mübadeleyi “alım” ve “satım” olarak iki bağımsız işleme ayırmaktadır. Bu şekilde eş değerlilik, alıcının kendisi için kullanım değeri

²⁶⁴ Kallek, s. 157.

²⁶⁵ Kallek, s. 158.

bulunan bir ürünü satıcıdan belirli bir fiyata almasıyla yerine getirilebilir. Zira alıcı bu bedeli, herhangi bir ürünün üretimi için fedakârlık yapmak zorunda olduğu nitelikli ve nicel iş gücünün nakdi değerine denk görmektedir. Satıcı ise aynı bedeli, ilgili ürünün kendisine yüklediği maliyetin kendisi için kullanım değerine sahip başka bir ürün alabileceği parasal değerine eşit saymaktadır. Bu anlamda para, farklı ürünlerin denkliğini belirlememekte sadece mübadelenin esasına dokunmadan şeklini değiştirmektedir. Para, herhangi iki malın değişim oranı için daha uygun bir ifade biçimi geliştirerek, kullanım değeri ve iş gücü maliyetinin öznelliğini en aza indirmektedir. Paranın esas görevi, takastaki isteğin çifte karşılıklılığı sorununu çözerek, taksitli ya da veresiye satış, selem akdi, alivresatış, vb. tercihlerle birlikte mübadelenin her iki tarafına da aracılık etmektir. Takas ekonomisinde, hemen kullanma haricindeki nedenlerle mübadele edilen ürünlerin değeri nispeten belirsizdir. Mübadeleyi daha verimli bir hale getirebilmek adına paranın bir işlem aracı olarak kullanılması, değişimdeki belirsizleri asgariye indirirken varsa stokların değerindeki belirsizlikleri azaltır ya da yeniden dağıtır²⁶⁶.

2.5.3. İmam Gazali (1058-1111)'nin Para ile İlgili Görüşleri

İmam Gazali, altın ve gümüş paraları, Yüce Allah'ın nimetlerinden biri olarak yaratıldığını ifade etmektedir. Ticari hayatın bu paralara bağlı olmasından dolayı da dünyanın ayakta kalabilmesinin yine bu paralara bağlı olduğunu söylemiştir. Esasında bu paraların maddi olarak insana hiçbir faydasının olmadığını ve birer taş hükmünde olduklarını beyan etmiştir. Ancak insan muhtaç olduğu mesken, giyecek, yiyecek ve içecek gibi asli ihtiyaçlarını da bu paralarla karşılamaktadır. İnsan bazen muhtaç olmadığı şeye sahipken muhtaç olduğu şeye sahip olamayabilir. Örneğin; elinde safran otu bulunan ve binecek bir deveye ihtiyaç duyan biri ile yanında ihtiyaç duymadığı bir deve bulunurken safran otuna ihtiyaç duyan iki kişinin durumu gibi. Bu iki insanın karşılıklı olarak ihtiyaçlarının giderilebilmesi için ellerindeki safran otu ve devenin mübadele edilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla bunun içinde belirli bir karşılıklı miktar üzerinde anlaşmaları icap etmektedir. Fakat belirtilen bu iki ürün arasında bir ilişki ve uygunluk bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu iki ürün gibi aralarında bir ilişki bulunmayan işlemlerde adaletle hüküm verebilecek bir aracıya ihtiyaç duyulmaktadır ki bu araç sayesinde

²⁶⁶ Kallek, s. 159.

her iki ürünün de değeri bilinsin ve alım satım ona göre yapılsın. İşte Yüce Allah bu araç rolünü oynamak üzere altın ve gümüşü yaratmıştır ki eşyanın değeri de takdir edilebilsin²⁶⁷.

İmam Gazali'ye göre, para hükmündeki maddelerin denkleştirme işlevi, kendi madeni değerine talebin olmaması durumunda işler hale gelebilmektedir. Zira para hükmündeki bu maddeler ne giyilebilir ve nede yenilebilir olduğundan maddelerine ihtiyaç bulunmamaktadır. Eğer bu maddelere de ihtiyaç duyulursa, ihtiyaç nispetince bu maddelerin fiyatları değişecek ve istikrarsız bir durum ortaya çıkacaktır. Gazali, paranın emtia niteliğinde değil yani kullanım değerinin olmamasını şart olarak belirlemiştir. Buradan Gazalinin mal-para kavramına ve uygulamasını kabul etmediği anlamı çıkarılabilir. Gazali, Allah'ın parayı, “elden ele dolaşması”, “mallar arasında adaletle hükmetmesi”, “diğer nesnelere onun aracılığıyla ulaşılması” için yarattığını savunmaktadır. Paranın tüm farklı durumlara oranı tek ve aynı türdendir. Öyle ki, “paraya sahip olan her şeye sahip olmuş gibidir”. Diğer taraftan bir elbiseye sahip olan sadece o elbiseye sahip olmuş olur. Bu bakımdan, para “görünüşte sanki hiçbir şey, manen her şey olan” bir maddeden yapılmalıdır. Bir nesnenin farklı nesneler karşısında eşit olabilmesi için özel olabilecek bir şekil taşımamasına bağlıdır. Örneğin; ayna böyle bir nesnedir. Aynanın rengi olmadığından dolayı her rengi kabul eder. Harflerde aynı şekilde; kendi anlamları yoktur, ancak tüm anlamlar onların aracılığıyla ortaya çıkarlar. Aynı şekilde paranın maddesinde de meyledilecek bir şey olmadığı halde, o her isteğin aracıdır. Gazali'nin eserlerinden, para olarak kullanılabilecek maddelerin özelliklerini doğrudan ve dolaylı olarak; dayanıklılık, bölünebilme ve nadirlik olarak gördüğü anlaşılmaktadır²⁶⁸.

Gazali'ye göre, dinar ve dirhemleri bir maden olarak değerlendirmekte, ayarlarında bir farklılık olduğu takdirde yüksek ayarlı olanların maddeleri için talep edilebilir hale geldiklerini söyler. Bu durum, onların emtia niteliğine bürünmelerine ve mübadele işlevinin engellenmesine neden olur. “Piyasada, değer anlamında birbirlerinden farklı iki ödeme aracı bulunduğu durumda kötü para iyi parayı kovmaktadır” şeklindeki Grasham kanunu hatırlatmaktadır. Gazali'ye göre, paranın ayarlarının düşük veya yüksek, hangi seviyede olursa olsun eşit olmasıyla birlikte iyi ve kötü para ayırımına gidilmemesi gerektiği ortaya çıkmaktadır. Paranın, ülke parası olması koşulu ile ayar farklarına bakılmaksızın piyasada işlem görebilir. Ancak ülke parası olmadığı durumlarda ise emtia niteliğinde değerlendirileceğinden, madeni değerleri nispetince tedavül edecektir²⁶⁹.

²⁶⁷ Sabri Orman, **Gazali'nin İktisat Felsefesi**, İnsan Yayınları, İstanbul, 2014, s. 157.

²⁶⁸ Orman, s. 158-159.

²⁶⁹ Orman, s. 159-160.

İmam Gazali, paranın temel işlevleri olarak; “mallar arasındaki adaletli iki hâkim” sözüyle paranın standart değer ölçüsü olmasını, “elden ele dolaşmaları” ve “diğer nesnelere onun aracılığıyla ulaşılması” sözleriyle de mübadele aracı olmasını anlatmıştır. Zorunlu ihtiyaçların daha kolay karşılanabilmesi yönüyle, paranın standart kıymet ölçüsü ve mübadele aracı olma işlevlerini kabul etmiştir. Paranın servet biriktirme ve spekülasyon aracı olma işlevleri konusunda iddihar ve riba konularını değerlendirirken dolaylı olarak fikir beyan etmiştir. Gazali, paraların varlık hikmetlerine aykırı ya da uygun olmayacak şekilde kullanılması durumunu nimetlere karşı küfranda bulunmak olarak değerlendirmektedir. Parayı gömüleyenler (iddihar) ve biriktirip yığanlar (kenz), parayı hakkıyla kullanmamış, ona zulmetmiş ve varlık hikmetlerini ortadan kaldırmış olmaktadır. Bu durumu “Müslümanların idarecilerini zindana hapsedip, yönetim görevini yerine getirmesini engelleyen gibidir” şeklinde örneklendirmektedir. Zira parayı gömülemek (kenz), paranın varlık hikmetini ortadan kaldırarak ondan beklenen maslahatı yerine getirilememesine neden olmaktadır. Hâlbuki dinar ve dirhem, hiçbir şahsın özel bir malı olarak yaratılmamıştır. Altın ve gümüş madenlerinden eşya yapanları, bir ülkenin yöneticisini çöpçülük ve dokumacılık gibi genel geçer işlerde çalıştıran kimseye benzetmiştir²⁷⁰.

Gazali, paranın tedavülden çekilmesine şiddetle karşı çıkmaktadır. Paranın sosyal bir kurum olması özelliğine vurgu yapmaktadır. Paranın toplumun bütününe ait ortak bir menfaat kaynağı olduğundan şahsi müdahalelere izin verilmemesi gerektiğini ifade etmektedir. Paranın sosyal hayatın dışında hiçbir geçerliliğinin olmadığını savunmaktadır. Bir ferdin parasıyla tek başına düşünebileceği hayali bir durumda paranın “taş” derecesine inen bir araç olarak değerlendirileceğini söylemiştir²⁷¹.

2.5.4. İbn Teymiyye (1263-1328)’nin Para ile İlgili Görüşleri

İbn Teymiyye, paranın karşılığı olarak “semen” kavramını kullanmaktadır. Halkın genel görüşüne göre, faizli mallarda faizin sebebinin semeniyet özelliğinden kaynaklanması görüşüne katılmaktadır. Semen kavramından anlaşılan mallar için bir ölçü olmasıdır. Semenler sayesinde malların miktarlarının bilinebilmesi mümkün hale gelebilmektedir. Semen kendisinden kaynaklanan bir fayda olmamalıdır. Semenlerin vadeli olarak karşılıklı satılması durumunda,

²⁷⁰ Orman, s. 160-161.

²⁷¹ Orman, s. 162.

semeniyetin amacına uygun olmayan bir ticaret gerçekleşmiş olur. Semenli bir ticarete, vadenin dolması ve teslim almanın şart olarak koşulması durumunda semenin amacı hasıl olmuş olur. Allah, semenin semen karşılığında vadeli olarak satılmasını yasak etmiştir²⁷².

İbn Teymiyye' ye göre, akil bir kişinin bir malı misli karşılığında vadeli olarak satmasının uygun olmayacağını ifade etmiştir. Ancak Yüce Allah'ın sevabını ve mükafatını bekleyerek, belirli bir zaman sonra mislini almak koşulu ile karşılıksız olarak kredi verebileceğini söylemiştir. Dolayısıyla karşılıksız kredi vermek (karz), kullanım ödöncü (ariyet) bakımından bir bağış (teberru) hükmünde olmaktadır. Diğer taraftan kredi veren, haksızlık ve zor kullanılması ve anlaşmazlık olması durumlarında malının mislini ve nitelik olarak aynısını alabilme haklarına sahiptir²⁷³.

2.5.5. İbn Kayyim (1292-1350)'in Para ile İlgili Görüşleri

İbn Kayyim, altın ve gümüş paraların satılan şeylerin bedelleri olduğunu söylemiştir. Bedel ya da semenden kasıt, malların değerinin kendisi ile bilinebildiği bir ölçü olmaktadır. Ölçü olarak belirlenen bu bedelin, yükselip düşmeyen yani istikrarlı ve sınırlı bir şey olması icap etmektedir. Bedelde mal gibi yükselip düşerse alınıp satılabilen şeyleri değerlendirebileceğimiz bir değer kalmayacak ve her şey mal hükmünde olacaktır. İnsanlar genel bir zorunluluk olarak, alınıp satılabilen şeylerin değerlerini belirleyebilecekleri bir bedele ihtiyaç duyarlar. Bu bedel, değerinin kendisi ile anlaşıldığı bir fiyat olarak mümkün hale gelebilmektedir. Eşyanın kendisi ile kıymet bulduğu bir bedel, istikrarlı bir şekilde devam eder ve eşya bu durum dışında bir şeyle kıymet bulamaz. Aksi takdirde bedel, istikrarsız bir şekilde yükselip düşerse bir mal durumuna düşer ve insanların bu bedel ile yaptıkları işlemler fasit olur, sözler yerine getirilmemiş sayılır ve zarar artar. Sonuç olarak bu durum, zararın yaygınlaşmasına ve zulmün meydana gelmesine neden olur²⁷⁴.

²⁷² el-Karadağî, İslam İktisadına Giriş, s. 250.

²⁷³ el-Karadağî, İslam İktisadına Giriş, s. 251.

²⁷⁴ Ali Muhyiddin el-Karadağî, **İslam İktisadına Giriş**, (Çev. Abdullah Karaman), İktisat Yayınları, İstanbul, 1.Baskı, 2018, s. 251.

2.5.6. İbn Haldun (1332-1406)'un Para ile İlgili Görüşleri

İbn Haldun, yüce Allah' ın altın ve gümüş ismi verilen iki madeni taşı, değer (kıymet) ölçüsü olma ve servet biriktirme ya da mal edinme maksadı ile yarattığını söylemiştir. Bu ikisi dışında bazı durumlarda başka şeylerin de biriktirilmesi veya edinilmesi mümkün olmakla beraber genel olarak insanlar için servet ve sermaye bu iki madendir. Bu iki madenin dışındaki her şey, bu ikisini elde edebilmek içindir. Hakeza altın ve gümüşün haricinde pazardaki tüm eşyalar değişikliğe uğrayabilirken bu ikisi bu durumdan ari kalabilmektedir. Altın ve gümüşün fiyatları sabit iken değerini her zaman korumaktadır. İbn Haldun, bu paraları kazançların, servetin ve sermayenin aslı olarak değerlendirmektedir.

İbn Haldun'a göre, altın ve gümüş değer ölçüsünü belirleyen iki para olarak değerinin sabit kalması gerekmektedir. Bunun içinde bu paraları basacak kurumun, siyasi ve ekonomik dalgalanmalardan etkilenmeyecek kadar sağlam olması gerekmektedir. Nakitlerle ilgili eritme ve arıtma (sebk ve tahlis), sabit olamaz ve belirli bir noktada duramaz. Bu konu içtihadı tabidir. Bir ülke ya da bölge halkı arıtma hususunda belirli bir aşamaya geldiklerinde dururlar. Bu aşamada halis hale getirilen madene “imam ya da ayar” ismi verilir. Bu ayar kullanılarak, nakitlerin dengi olup olmadığına bakılarak paralarını ayarlarlar. Eğer nakitler ve paralar, bu ayardan eksik gelir veya standarttan aşağı çıkar ise bozuk (mağşuş, kalp) sayılmış olur. Bu iş için özel olarak ilgilenen şahıslar vardır. Bu görev dinidir ve hilafetin kapsamı içerisindedir²⁷⁵.

2.5.7. Makrızı (1364-1442)'nin Para ile İlgili Görüşleri

Makrızı, bimetalist para düzenlerinin yapısı, işleyişleri ve gelişmeleri ile bunların tarihi gelişimlerinin ortaya konulması hususlarında otorite olarak kabul edilmektedir. Makrızı, standart değer ölçme aracı olarak yalnızca altın ve gümüş' ü kabul etmiş ve bu iki maden dışındaki paraların tümünün enflasyona neden olacağı ifade etmiştir. Enflasyonun önüne geçebilmek için de altın ve gümüş haricinde başka bir metalden yapılan madeni paraların miktarının azaltılması gerektiğini öne sürmüştür. Makrızı, 1393-1405 yılları arasında Mısır'da meydana gelen kıtlıklar ve bu kıtlıkların oluşturduğu iktisadi ve sosyal sorunları ele aldığı İğasetu'l-Umme bi Keşfi'l-Gumme (Musibeti Keşfetme Yoluyla Halka Yardım) isimli eserinde, para teorisi ve para politikasına ilişkin bazı düşünceler geliştirmiştir. Kevn ve fesat

²⁷⁵ Mustafa Özel, **Bir İktisat Klasığı Olarak İbn Haldun' un Mukaddimesi**, Divan İlmi Araştırmalar Dergisi, Sayı: 21, 2006, s. 7.

âleminde, darlığın pahalılık, bolluğun ise ucuzluk olarak mütemadiyen zuhur ettiğini söyleyen Makrızı, kıtlığın üç sebebinden birinin; fels yani bakır paraların dinar ve dirhemlerin yerine tedavüle girmiş olması olarak belirtmiştir. Makrızı' ye göre, malların fiyatlarının ve emeğin bedelinin belirlenmesinde altın ve gümüş, Allah'ın mahlûkat içindeki değişmez âdeti ve yaradılış anından kendi zamanına kadar geçerli bir kanun olarak olagelmıştır. Makrızı' ye göre, para sistemi ve para politikaları devlet kademelerindeki yozlaşmanın bir sonucu olarak, bazı devlet ricalinin kişisel çıkarları için kullanılmış, hatta ufaklık para konumundaki felsler (bakır paralar), ölçüsüz bir şekilde dolaşıma sokularak esas para konumuna getirilmiştir. Diğer taraftan esas para konumundaki dinar ve dirhem ise neredeyse tamamen para sisteminin dışına çıkarılmıştır. Makrızı' ye göre, gala yani enflasyon, mal arzı ile ilgili bir konu olmaktan ziyade parasal bir olaydır. Makrızı, ayrıntılı bir para reformu, diğer bir ifadeyle bir para sistemi restorasyonu önermiştir. Örneğin, dinar ve dirhemlerin birbirlerine bir kurla bağlanarak, karşılıklı değerlerinin sabit kalabileceğini ileri sürmüştür. Makrızı' ye göre, para sisteminin yapısal olarak bozulmasından dolayı ıslahı, daha doğru bir tabirle aslına dönmesi gerekmektedir²⁷⁶.

2.6. İslam İktisat Düşüncesi

İslam, insanlığın iktisadi meselelerine bütünlükçü bir bakış açısı kazandırır, bütün insanlar için sorumlu, adil ve özgür bir hayat vaat eder, herkese eşit davranır ve kaynakların dünyadaki birkaç ulusun tekelinde olmasını ret eder. Allah, kozmosu insanlığın faydası için yaratmış, yeryüzündeki tüm kaynakları faydalanma, şekil verme ve ihtiyaçlarına göre dönüştürme maksadı ile sorumluluk sahibi insanoğlunun kullanımına sunmuştur. İnsanoğlunun melekelerini geliştirmesi, kendisini ve eşyayı anlaması ve tüm ihtiyaçlarını giderebilmesi adına araçlar geliştirmesi için gerekli bütün donanımına sahip kılınmıştır. İslam, dünyaya aşırı bağlanması ya da ondan tamamen kaçınılması arasında bir denge sağlanmasını emreder (Al-i İmran Suresi, 3:14; İbrahim Suresi, 14:3). Yeryüzündeki kaynakları israf etmekten (En'am Suresi, 6:141), aşırı tüketmekten ve yalnızca iktisadi kazançlar uğruna heba etmekten alıkoyar. Dolayısıyla yeryüzündeki yenilenemeyen kaynakların fütursuzca tüketilmemesi ve kaynakların kullanımında gelecek nesillerinde hakkı dikkate alınarak bazı sınırlamaların getirilmesi gerekmektedir. İslam da bütün insanlar Hz. Âdem'in çocukları olarak görülmektedir (A'raf

²⁷⁶ Nadir Eroğlu v. dğr., **İktisadi Krizler ve Türkiye Ekonomisi**, Orion Kitabevi, Ankara, 2015, ss. 396-429.

Suresi, 7:31; İsrâ Suresi, 17:70). İslam' a göre; insanlıkta herkes eşittir, eşit fırsatlara sahip olmalıdır ve herhangi bir insan ya da toplumun tahakkümünde olmamalıdır. İslam her tür sömürüye karşıdır ve yeryüzündeki tüm insanların ya da toplumların kendilerini güvende hissettikleri onurlu bir hayat sürmelerini ister. Örneğin; fakir ülkelerin, zengin ülkelere aşırı borçlanması neticesinde oluşan bir sömürü düzenine karşı çıkar. Herhangi bir ekonomik gücün tahakkümünü engelleyecek kadar bir devlet müdahalesi ile serbest piyasa ekonomisini teşvik eder. İslam' a göre; insan, Allah' ın yeryüzündeki halifesi olarak hesap gününde yaptığı her şeyden Allah' a karşı sorumludur²⁷⁷.

2.6.1. İslam İktisadının Tanımı

İslam iktisadı, yeryüzündeki kaynakların, katılım ve iş birliği temelinde organize edilmesiyle gerçekleştirilmekte ve insan felahının incelenmesini amaçlamaktadır²⁷⁸. Bu tanımda belirtilen üç temel kavram olan felah, kaynak, iş birliği ve katılım kavramları İslam iktisadının da temel esaslarını oluşturmaktadır. Bu kavramları aşağıdaki gibi açıklayabiliriz.

Felah; Kelime anlamı olarak gelişmek, başarı elde etmek ve amaca ulaşmak gibi anlamlara gelen felah hem ahiret ve hem de dünya hayatına hitap eden bir mefhumdur. İslam' a göre dünya hayatı; beka (varlığın idamesi), gana (arzulardan kurtulmak) ve izzet (güç ve şeref) olmak üzere üç kavramı ifade etmektedir. Ahiret hayatı ise; sonsuz-ebedi hayat, sonsuz refah, ebedi bir şeref ve her türlü cehaletten uzak ilim anlamlarına gelmektedir. İnsan hayatının esas amacı, Kur' an da ahirette felaha ulaşmak olarak anlatılmaktadır. Felahın, dünya hayatı bağlamında hem bireysel hem de toplumsal davranışlara etki etmesi anlamında çok yönlü etkileri bulunmaktadır. Felahın iktisadi şartlarının ilki infak' tır. İnfak, kişinin yalnız Allah' ın rızasını kazanmak için başkalarının ve toplumun ihtiyaçlarını gidermek adına harcama yapmasıdır. Felahın iktisadi şartlarının ikincisi, faiz yasağıdır. Üçüncü şart, sorumluluk ve sözlerin yerine getirilmesidir. Dördüncü şart, adalettir. Beşinci şartı ise, geçim için çaba sarf etmek yani Allah' ın lütfundan istemek anlamındaki girişimdir²⁷⁹.

Kaynaklar; İslam iktisadının ikinci temel kavramı, yeryüzündeki kaynaklardır. Kaynaklar, Allah tarafından insan için yaratılmış ve insan da bu kaynakların emanetçisi olarak

²⁷⁷ Muhammad Akram Khan, **İslam İktisadına Giriş**, (Çev. Gökhan Umut), İktisat Yayınları, İstanbul, 2017, s. 3-4.

²⁷⁸ Khan, s. 36.

²⁷⁹ Khan, s. 37.

görevlendirilmiştir. İslam’ a göre; kaynaklar, ona sahip olan tarafından ya kullanmalı ya da başkaları için piyasaya sunulmalıdır. Allah, Kur’an da kaynakları yeterli miktarda yarattığını bildirmektedir. Bu sebeple, kaynak kıtlığı olarak gözüken durumlar ya kaynakların yanlış kullanımından ya da kaynakların adaletsiz dağılımından kaynaklanmaktadır. İslam iktisadı, kaynakları “kıtlık” anlayışıyla değil “yeterlilik” anlayışıyla değerlendirmektedir. İslam iktisadına göre, kaynaklar bir derece yeterli gelmez ise, bu durumun düzeltilmesi için birtakım yollar ve araçların geliştirilmesi gerekmektedir. Bu çözümler muhtemelen; üretimin arttırılması, teknik bilginin geliştirilmesi, kaynakların yeniden dağıtılması ve insan isteklerinin kısıtlanması olarak belirlenecektir. İslam’ a göre, kişi dünyada yaptığı her şeyden, ahirette sorumlu olacaktır ve dolayısıyla kaynakları nasıl kullandığı ile ilgili de hesaba çekilecektir²⁸⁰.

İş Birliği ve Katılım; İslam, doğanın muhteşem uyum ve iş birliği içerisinde olmasından ilhamla insanlar arasında da iş birliği ve uyuma vurgu yapmaktadır. İnsan ve doğadaki bu uyum ve iş birliği, Allah’ ın birliğini (Tevhid) işaret etmektedir. Kur’an, birbiriyle iş birliği ve uyum içerisinde olan bir kâinat düzeni tasavvur etmektedir. Allah, beşeriyet düzleminde karşılıklı iş birliğini özendirmek için kaynak dağılımında coğrafyaları doğal eşitsizliklerle ve insanları da farklı özelliklerle yaratmıştır. Tüm bu eşitsizlik ve farklılıkların sebebi, herkesin birbirine bağlı olarak yaşayabilmesi amacıyla. İslam’ da insanlar arasındaki ilişkiler, tüm insanların evrensel olarak kardeş olması anlayışına göre belirlenir. Allah, yeryüzündeki tüm kaynakları kulları için yaratmış ve tüm kaynaklara herkesin katılımını doğal bir düzen olarak kurgulamıştır. Temel ihtiyaçlarda kaynak fazlasına sahip olanlar, temelde başkalarına aktarılması gereken payı bir şekilde elde etmiş olmaktadır ve kaynaklara katılım anlayışıyla muhtaç insanlara kaynakların bir kısmını ayırmaları gerekmektedir²⁸¹.

2.6.2. İslam İktisat Sistemi ve Felsefesi

İslam iktisadı temel olarak; bilgi kuramı, kurumlar ve görevlerin “vahyin bilgisi” marifetiyle birbirine bağlandığı düzenli bir yapıyı ifade etmektedir. İslam iktisadının iktisadi bir yöntem olarak kabul edilebilmesi için ön koşul niteliğindeki bazı temel aksiyomlara²⁸² sahip olabilmesi gerekmektedir. İslam iktisadının mikro temellerini ortaya çıkaran bu aksiyomlar,

²⁸⁰ Khan, s. 47-48.

²⁸¹ Khan, s. 49-50.

²⁸² Aksiyom: kendiliğinden apaçık olan ve böyle olduğu için öteki önermelerin ön dayanağı olan temel önerme. Daha fazla bilgi için bkz. www.kelimecim.com.

iktisadi paydaşların davranışlarını ve düzen içindeki kurumları oluşturan kurucu aksiyomlardır. İslam iktisadının kavramsal temellerini şekillendiren; Ahmad, Chapra, el-Ghazali, Naqvi, Siddiqi ve Sırageldin gibi öncü İslam iktisatçıları aksiyomatik bir yaklaşım geliştirmişlerdir. Bu kavramsal temellerde, hayatın her anına dokunan iktisadi ve sosyal politikalar marifetiyle İslami bir iktisad ve onun ahlaki kuralları amaç olarak belirlenmiştir. İslam iktisadının temelde iddiası; ortaya çıkan ahlaki değerleri, kapitalizm ve sosyalizm gibi diğer sistemlerden tamamen farklı olmasıdır²⁸³. Bu anlamda İslam iktisadının temel aksiyomları;

Tevhid (Allah'ın Birliği ve Hâkimiyeti); İslam'ın Allah ile âlem arasındaki dikey ilişkisini tanımlayan bu boyutta, mükemmel ve kudreti sınırsız olan Allah ile kusurlu ve sınırlı olan toplumsal kurumları ilişkilendirmektedir.

Adalet ve İhsan (Hakkaniyet ve İyilik ya da Sosyo-Ekonomik Adalet); bu aksiyomda İslam'ın insan-insan ilişkisi yani yatay ilişki boyutu anlatılmaktadır. İslam, insanlardan adaleti sağlamalarını ve iyiliği arttırmalarını istemektedir. Bu aksiyom, şimdiki neslin ihtiyaçları ile gelecek kuşakların gereksinimleri arasında bir dengenin tesis edilmesini, insanların ihtiyaçlarını giderebilecek politikalar üretmelerini, geçimlerini sağlayabilecek kadar gelirlere sahip olabilmelerini, refahın adil dağılımını, büyüme ve istikrarın sağlanmasına matuf politikalar geliştirilmesini amaçlar.

İhtiyar (Bireysel İrade); İslam iktisat düşüncesinde insanlara sınırlandırılmamış, özgür ve istekli bir irade bahşedildiği savunulmaktadır. Ancak bu özgür irade, toplumun iç dinamikleri ve zamanla değişen ihtiyaçlara göre yorumlanarak İslami iktisadi düzen içerisindeki etkinliklerin işlevsel kural ve ilkelerini teşkil etmektedir.

Farz (Sosyal Sorumluluk); sosyal sorumluluğun gönüllük esasına göre yerine getirilmesiyle beraber toplumun yararına birey ve toplumların birbirlerine olan sorumluluklarını yerine getirmeleri bir zorunluluktur. Tevhid ve Hilafet ilkelerince ortaya çıkan bu sorumluluklar, her bireyin insanlığın ayrılmaz bir parçası olması dolayısıyla Allah'a, kendisine ve topluma karşı mesuliyetleridir. Bu nedenle her birey ve toplumun iktisadi anlamdaki tüm mülk ve varlığında sosyal sorumluluğu bulunmaktadır.

Rububiyet (İlahi Yönetim ve Düzenleme); rızık ile ilgili ilahi ilkeleri ve eşyanın kemale erdirilmesini anlatan bu aksiyomda, iktisadi ve sosyal hayatın farklı öğeleri arasındaki uyumu açısından sürdürülebilir bir iktisadi kalkınma ve büyümenin gerekliliğine dikkat çekilmektedir.

²⁸³ Mehmet Asutay, **A Political Economy Approach to Islamic Economics: Systemic Understanding for an Alternative Economic System**, Kyoto Bulletin of Islamic Area Studies, 1-2 (2007), pp. 3-18.

Bu sürdürülebilir ve dengeli düzen Kur' an ilkeleri tarafından belirlenmekte ve insanın çabasını içermektedir.

Tezkiye (Arınma); bu aksiyom, davranış ve ilkelerin arınma marifetiyle kusursuza doğru bir gelişim (kemale erme)' i ile alakalıdır. Bireyin, kendisinin sürekli gelişimini sağlayan bu aksiyom, iktisadi ve toplumsal kalkınmayla sonuçlanır. Bu ilke, yaşamın tüm alanlarıyla uyumlu bir Tekâmül (gelişim) sürecini göstermektedir. Dolayısıyla Tezkiye, bu dünya da refah, ahirette ise felah ile sonuçlanmaktadır.

Hilafet ve Allah' a Hesap Verme Bilinci; Allah, insanı dünyaya kendi temsilcisi olarak göndermiştir. İnsanın konumu, rolü ve amacı bireysel ve sosyal açıdan Allah' ın yeryüzündeki iradesini gerçekleştirmek, iyiliği emretmek, kötülükten menetmek, adaleti sağlamak ve ihsan (iyilik)' ı özendirmektir. Tüm bu girişimler Allah' ın izniyle güzel bir hayatla sonuçlanacaktır. Allah' ın yeryüzünde Halifesi olmak, bireyin varoluş amacını ortaya koyarken sorumluluklarını da belirlemektedir. Hilafet kavramı, mütevazı bir hayat tarzına sahip olmayı, Allah' ın bize emanet ettiği kaynakları sürdürülebilirlik çerçevesinde tüketmeyi, cihanşümul bir dayanışmayı ve hayatımızı idame edebilmek adına insani özgürlüklere sahip olmayı ifade etmektedir. İslam iktisadi düzeni ile Ahiret ve Allah' ın huzurunda hesap verebilme bilinci arasında doğru bir orantı bulunmaktadır. Yani bir kişi dünya da toplumun yararına olan bir iş için ne kadar çok çaba harcarsa, ahirette de o ölçüde mükâfatını (sevap) alacaktır.

Şeriat' ın Amaçları (Makasıd); İslam' a göre iktisadi faaliyetlerin nasıl icra edilmesi gerektiği hususunda yasal bir gerekçe sunan bu aksiyom, Şeriat' ın amaçları ile iltisaklı olarak İslam iktisadi ilkelerinin düzenlenmesini gaye edinir. Şeriat' ın amaçları, Gazali (ö. MS. 505) tarafından insanlığın refahının arttırılması olarak tanımlandığı gibi İslam iktisadının ilkeleri de insanlığın refahının sağlanmasına yöneliktir. İnsanlığın refahının arttırılması da iman, nefsin, aklın, neslin ve malların korunması ile sağlanır. Makasıd yani şeriat' ın amacını daha dinamik bir anlayışla yorumlayan Sıddıki' ye göre Makasıd sadece insanların sahip olduklarının korunması ya da muhafaza etmesi ile sınırlandırılmaz. İktisadi görüşlerinde adalet ve eşitliği göz önüne alan İbn-i Kayyim' ın da ileri sürdüğü gibi refahın sağlanması için daha geniş önlemler alınmalıdır. Bu yaklaşım, gelir adaletsizliği ve yoksulluk gibi hususların üstesinde gelinmesini sağlar.

İslam iktisadının mikro temellerini oluşturan tüm bu aksiyomlar, verimlilik, evrensel ahlak düzeni, yönetimde şeffaflık, bilgi edinmek ve çalışmak için güdülenmeyi arttırmayı gaye edinen yöntemlerin üretilmesini sağlar.

2.6.3. İslam İktisadının Kaynakları

Bilginin kaynağı, İslam usul ilminde üç ana esasa dayanmaktadır. Bunlar; eşyanın maddi özelliklerini ortaya koyan beş duyu (havas-ı selime), sadık (doğru) haber ve akıl olarak sıralanmaktadır. Bu esaslardan akıl; sezgi, tecrübe ve istidlal (tümevarım-tümdengelim-analoji) marifetiyle beşerî bilgiyi üretmektedir. Sadık (doğru) haber’ in kaynağı ise Kur’an ve sünnettir. Vahiy, Allah’ ın peygamberleri aracılığı ile insanlara tebliğ ettiği bilgi demektir. Beş duyu ile elde edilen evrensel bilgi, hayatın içerisinde ancak bizim anlayabildiğimiz kadarıyla ve evrenin izafiliği ile sınırlı bir alandır. İslam iktisadı ile ilgili yöntem, vahiyden kaynaklı ilkelere dayanmaktadır. Bu dayanağın dışında kalan diğer tüm kaynaklar ise zaman ve mekâna göre değişen, herhangi bir bağlayıcılığı olmayan bir tecrübe birikimi oluşturarak günümüz sorunlarının çözümünde bizlere yardımcı olmaktadır. İslam iktisadının kaynakları; Kur’ an, sünnet, icma ve kıyas tan oluşan asli kaynaklar, örf ve âdet (teamül), istihsan (kamu yararı), istislah (kolaylık sağlamak), istishab, mütekabiliyet (karşılıklık), devletin çıkardığı mevzuat, sahabe kavli ve İslam’ dan önceki semavi dinler’ den oluşan hususi kaynaklar ile içtihad, tarih, tasavvuf ve ahlak’ tan müteşekkildir²⁸⁴.

2.6.4. İslam İktisadının Özellikleri ve İlkeleri

İslam iktisadının ilkeleri ve amaçları, Kur’ an ve Sünnet’ in kesin hükümlerine göre belirlenmektedir. Bu durum İslam iktisadının “İlkecilik” özelliğini anlatmaktadır²⁸⁵. İslam fıkhnın genel esaslarına ve kesin hükümlerine ters düşmediği müddetçe “eşyada aslolan mübahlıktır” ilkesi, kullanılmaya uygun olan eski ile faydalı olan yeniyi bir araya getirmesi ve vahye dayanan kesin hükümlerle içtihadı yani aklıselimi bir arada kullanabilmesi İslam iktisadının “esneklik” özelliğini yansıtmaktadır²⁸⁶. İslam iktisadında toplumun menfaatleri her daim kişilerin menfaatlerinden üstün tutulmuştur. Dayanışma içerisinde olan bir toplum oluşturmayı isteyen İslam, insanın şahsiyetini yani karakterini kuvvetlendirerek toplumun hizmetine sunar. İslam iktisadı bu anlamda infak kavramına dayanmaktadır. Tüm bunlar İslam iktisadının, insanı yetiştiren ve ona sorumluluk yükleyen “şahsiyetçilik” ve insanı toplumun hizmetine veren “cemaatçılık” özelliklerini ifade etmektedir²⁸⁷.

²⁸⁴ Ahmet Tabakoğlu, **İslam İktisadına Giriş**, Dergâh Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2016, s. 53.

²⁸⁵ Tabakoğlu, s. 64.

²⁸⁶ el-Karadağî, **İslam İktisadına Giriş**, s. 80.

²⁸⁷ Tabakoğlu, s. 65.

İslam fıkhdında, İslami ilkelere aykırı uygulamalar yapılmadığı müddetçe devlete itaat etmek farz kılınmıştır. Dolayısıyla iktisadi düzenin işletilmesinde de devletin önemli bir yeri bulunmaktadır. İslam iktisadına göre devlet, örgütlenme, sosyal adaletin tesis edilmesi ve sosyal güvenliğin sağlanması adına üretim değil denetim görevi üstlenmelidir. Devlet, maslahat yani kamu yararı için bazı kaynakların mülkiyetine ya da rakabesine sahip olabilmektedir.

İslam’a göre, bireyler ahlaki ve ilmi anlamda birbirlerine üstün olabilirler. Gelir ve yetenek bakımından birbirlerinden farklılaşmaları da doğal kabul edilmektedir. Ancak güç, kabiliyet ve gelir bakımından birbirlerinden farklılaşmaları bir üstünlük sebebi olarak değil dünya hayatı için bir imtihan aracı olarak yaratılmıştır. Dolayısıyla İslam iktisadında iş bölümü kabul edilmekte fakat sınıflaşma ve imtiyazlı olmaya izin verilmemektedir. İslam hukuku herkese eşit olarak davranmakta, sosyal statü farklılıkları hiç kimseye hukuki ve siyasi bir imtiyaz sağlamamaktadır. Vakıflar gibi sosyal hizmet kurumlarının İslam toplumlarında çokça yer bulması, İslam’ın sosyal sınıflaşmayı önleyebildiğinin göstergesi niteliğindedir. Vakıfların İslam toplumunda gelişmesinin en temel nedeni; değerinden fazla olan bir malı alabilme kabiliyetinin, lüks tüketimle israf edilmeyip, toplumun genel refah düzeyinin artırılmasına katkı sağlanması amacıdır²⁸⁸.

İslam İktisadının temel hedeflerinden biri, servet ve mülkiyeti yaygınlaştırılarak adil bir gelir dağılımının sağlanmasıdır. Zira Yüce Allah Kur’an da: “(Servet) içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir iktidar vesilesi olmasın” (*Haşr*; 59/7) diye buyurmaktadır. Bu amaca ulaşılması için yapılması gereken ilk şey, büyük mülkiyetlerin oluşma sürecini ortadan kaldırmak olmalıdır. Devletin, büyüklerin daha fazla büyümelerini değil de küçük üreticilerin ve girişimcilerin büyümelerini teşvik etmesi gerekliliği tarihi bir gerçekliktir. Zira iktisadi anlamdaki büyük gücün siyasi bir güce dönüştüğü tecrübe ile sabittir. Adil gelir dağılımı da iktisadi istikrar ile sağlanabilir. İktisadi istikrar için de yüksek seviyede üretim ve arz, istikrarlı bir para düzeni ile kalite ve fiyatın denetlenmesi icap etmektedir²⁸⁹.

İslam iktisat düşüncesinde emek, temel üretim faktörü ve esas değer kaynağı olarak kabul edilmektedir. Yüce Allah Kur’an da: “insan ancak çabasının sonucunu elde eder” (*Necm*, 53/39) buyurmuştur. Ayrıca girişim (teşebbüs)’de emek kavramı içerisinde bulunmaktadır. İslam iktisat düşüncesinde, farklı emeğe farklı ücret verilebilirken, emekçi ile emeği kiralayan arasındaki gelir seviyesinin farklı olmaması istenmektedir. Emeksiz kazanç, İslam’da Riba

²⁸⁸ Tabakoğlu, s. 66-67.

²⁸⁹ Tabakoğlu, s. 67.

kavramı içerisinde her türlü faiz, rant ve spekülâtif kazanç olarak yasaklanırken, emek-kazanç dengesinin korunması için çok hassas davranılmaktadır. İslam’da helal olmayan kazançlara engel olmak, emeğe saygının bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir ve meşru mülkiyet korunmaktadır. Sermaye, emekle birlikte değerlendirilmesi durumunda bir üretim faktörünü ifade etmekte ve üretim dışında etkisiz kalması istenmemektedir²⁹⁰.

İslam’da mülkiyetin asıl sahibi olan Allah, sınanmaları için kendi mülkiyetinden kullarına emanet olarak mülkiyet vermektedir. Yüce Allah Kur’an da: “Mal ve çocuklarınızın sizin için birer imtihan olduğunu ve büyük mükâfatın Allah katından olduğunu bilin” (*Enfal*, 8/28) buyurmuştur. Helal yollardan kazanılan her mülkiyet korunmakta, insanın şahsiyetine değer vermesi ve ona güvenmesi nedeniyle de özel mülkiyeti tanımaktadır. Toplumun faydası esasına göre belirlenen özel mülkiyete, yine toplum yararına göre müdahale edilebilmektedir²⁹¹.

Üretim ve arz yönlü bir toplum amaçlayan İslam’ın en önemli esaslarından biri de infak mefhumudur. İnfak, bir kişinin Allah’ın rızasını kazanmak için kendi malından muhtaç olanlara ayni ve nakdi olarak yardımda bulunmasıdır. İslam toplumu, bir kişinin kendisinden başlayarak yakınlarına ve oradan da çevresindekilere infak halkalarıyla birbirine bağlanmaktadır. İslam iktisadının temel ilkelerinden olan servetin ve mülkiyetin yaygınlaştırılmasında kullanılan en önemli iki araç zekât ve mirastır. İslam iktisadı temel de bir ihtiyaç ekonomisidir. İslam fıkıh usulüne göre ihtiyaçlar; zaruriyat (zorunluluklar), hâciyat (gereklikler) ve tahsiniyyat (güzellikler) olmak üzere üç sınıfta tasnif edilmektedir²⁹².

2.7. İslam İktisat Düşüncesinde Para

Kelime-i Tevhid’de belirtilen “la” (Hayır!) ile önce kabul edilmeyen durum ifade edilmektedir. İslam iktisat düşüncesinde para için de öncelikle bir “hayır” demek icap etmektedir. Zira bu “hayır” paranın mal ya da emtia olarak değerlendirilmesinedir. Bu durumda emtia ya da mal’ın bir tanımını yapmak gerekmektedir. Emtia, fiyatı arz ve talep değişkenlerine göre piyasa tarafından belirlenen mallar olarak tanımlanmaktadır. Genelde topraktan çıkar, üretimsel açıdan ülkeden ülkeye farklılık göstermez ve küresel arz ve talebe göre günlük olarak değişen evrensel bir fiyatı vardır. Emtialar, ham maddeler ve yumuşak maddeler olmak üzere

²⁹⁰ Tabakoğlu, s. 68.

²⁹¹ Tabakoğlu, s. 68-69.

²⁹² Tabakoğlu, s. 69-70.

iki kategoriye ayrılmaktadır. Ham maddeler; Altın, gümüş, platin, paladyum, bakır, demir, alüminyum gibi madenler ve ham petrol olup, yer altından çıkartılırlar ve genellikle bozulmazlar. Yumuşak mallar ise; tuz, şeker, buğday, mısır, pirinç, soya fasulyesi ve kahve gibi tarımsal ürünler olup, son kullanma tarihleri vardır. Ayrıca kömür, petrol, doğalgaz ve elektrikten oluşan enerji emtiaları sınıfı da bulunmaktadır ve elektrik dışındaki tüm enerji emtiaları depolanabilir. Modern finans, para birimlerini de bir emtia olarak kabul etmekte, ticaretini yapmakta, ham madde ve yumuşak maddelerin işlem gördüğü gibi borsalarda işlem görmektedirler. Diğer taraftan İslam iktisadına göre para bir emtia değil bir para olarak görülmektedir²⁹³.

Şeriata göre para, genel olarak bir ödeme aracı ya da bir mübadele aracı olmasının yanı sıra bir hesap birimi olarak kabul edilmektedir. Zira para ekonomide bir değer ölçüsü ve bir ödeme vasıtası olarak evrensel anlamda kabul görmüştür. Para bir mübadele, bir değer ve bir ödeme aracıdır, örneğin bir ev aldığımızda ödemeyi herhangi bir para birimi ile yapmamız, buğday ya da demir ile yapmaktan daha kolaydır. Paranın taşınabilir olması, kolaylıkla depolanabilmesi ve bölünebilmesi (dolar, sent) onun bir hesap birimi olarak çok güzel iş görmesini sağlayabilmektedir²⁹⁴. Günümüzde paranın önemli özelliklerinden biri de tasarruf vasıtası olmasıdır. Fakat bu özellik şeriata aykırı olarak kabul edilmektedir. Zira şeriata göre para, hesap birimi ve mübadele aracıdır ancak emtia değildir. Dolayısıyla para bir şeyle takas edilmeden kullanılamaz ya da tüketilemez. Paranın içsel bir değerinin olmamasından dolayı da şeriata göre tasarruf aracı olarak kabul edilmesi doğru değildir. Para ile insan ihtiyaçları doğrudan giderilemez. Örneğin para yenilemez, ev yapılamaz ya da araçlar hareket ettirilemez. Fakat gıda, ev veya benzin alınabilir²⁹⁵.

2.8. İslam İktisat Düşüncesinde Para Politikası

İslam' ın ortaya çıktığı ilk çağda, İslam toplumunda para olarak Bizans' ın altın parası olan Dinar ve Sasaniler' in gümüş parası olan Dirhem kullanılmaktaydı. Yani o dönemde tüm dünya da “madeni para” sistemi geçerliydi. Hz. Muhammed (s.a.v.)' in kendi döneminde yürürlükte olan paralara dokunmamasından ve para ile ilgili uygulamalarından; bir şeyin İslami açıdan para olup olmadığına, ismine ya da maddesine değil, paranın işlevlerini doğru bir şekilde

²⁹³ Alrifai, s. 182-183.

²⁹⁴ Alrifai, s. 183.

²⁹⁵ Alrifai, s. 184.

yerine getirip getirmediğine bakıldığı anlaşılmaktadır. Yüce Allah' ın, Kur' an' da “Altın ve gümüşü biriktirip de bunları Allah yolunda harcamayanları acıklı bir azap ile müjdele”²⁹⁶ buyurmasından altın ve gümüşün mübadele vasıtası olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Ayrıca birçok İslam âlimi, altın ve gümüşün para olarak yaratıldıklarını ve dolayısıyla bu amaçla kullanılmaları gerektiğini söyleyen Aristo ile aynı anlayışa sahiptir. İslam âlimleri arasında yalnızca İmam Muhammed, küçük ödemeler için altın ve gümüş' ün dışındaki madenlerden yapılan paralar olan “fels” lerin de para olarak kullanılabileceği görüşüne sahiptir²⁹⁷.

İslam iktisadına göre, paranın en önemli işlevi bir mübadele aracı olması olarak değerlendirilmektedir. Zira aynı mübadeleden nakdi mübadeleye geçiş yani ihtiyaç olunan malların para ile satın alınması tavsiye edilmiştir. Öte yandan paranın dolaşım sisteminden çıkarılarak depolanması (iddihar) yasaklanmıştır. Hz. Peygamber (s.a.v.)' in Ribe'l-fadl ile ilgili hadislerinden ümmetini nakdi mübadeleye yönlendirdiği anlaşılmaktadır. Örneğin bir hadiste; malların aynı ölçüde ve peşin olarak mübadele edilmesini ve fazlalık istenmemesi gerektiğini söylerken farklı mallarda ise istenildiği gibi mübadele yapılabileceğini de belirtmiştir. Hakeza özellikleri farklı olan malların aynı cinsten olsalar bile mübadele edilmesini uygun bulmamıştır. Hz. Peygamber (s.a.v.), öncelikle malın satılarak bir para elde edilmesini ve bu para ile aynı cinsten fakat farklı kalitede olan bir mal alınmasının istemiştir. Bu hadislerden de anlaşılabileceği üzere Hz. Peygamber (s.a.v.), faizi ortadan kaldırabilmek için nakdi mübadelenin geliştirilmesini istemiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.), bu tavsiyesinde aynı mübadele ile ortaya çıkma ihtimali olan belirsizlikler, sömürü ve adaletsizlikleri gidebilmeyi amaçlamıştır²⁹⁸. Tüm bu açıklamalardan anlaşılabileceği üzere İslam, para politikasının en önemli esası olarak; belirsizlikler ve spekülasyon hareketlerin engellenerek fiyat istikrarının sağlanması ve adaletsizliğin önlenmesi sayesinde adil bir gelir dağılımının oluşması amaçlamaktadır. Nitekim tarihsel süreçte madeni para sistemi, fiyat artışlarına sebebiyet vermeyecek şekilde para arzını kontrol altında tutmayı sağlayabilmiştir²⁹⁹.

²⁹⁶ Tevbe, 9/34.

²⁹⁷ Ahmet Tabakoğlu v. dğr, **Para Faiz ve İslam, İslam' da Para Politikası Hakkında Bir Deneme**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2015, s. 133.

²⁹⁸ Tabakoğlu v. dğr, s. 134.

²⁹⁹ Tabakoğlu v. dğr, s. 135.

2.8.1. İslami Para Politikası Düşüncesi Olarak Paranın Zaman Değeri

Paranın değeri zamanla değişmektedir. Ödemenin bugün alınması, gelecekte bir tarihte alınmasından daha değerlidir. Zira emeğin gelirini zamanla düşüren, toplumsal ve ekonomik ayrışmayı hızlandıran, parasal durumdan kaynaklanan yaygın, sürekli ve yüksek fiyat artışları anlamına gelen enflasyona neden olmaktadır³⁰⁰. Keza borçlu olan kişi ya da şirketin borçlarını ödeyemeyecek hale gelmesi, kaçması ya da iflas etmesi riskleri de bulunmaktadır. Bu nedenlerden dolayı insanların çoğu paralarını uzak bir gelecekte almaktan ziyade bugün almayı yeğlemektedir. İslam iktisadına göre, paranın içsel bir değeri bulunmuyorsa bir gelir elde edemez. Bu durum paranın para kazanamayacağı anlamına gelmektedir. Para yalnızca üretim faaliyetlerine katılırsa kazanç sağlayabilmektedir. Kullanılmayan ve âtil bir şekilde istiflenen paralar kazanç sağlamaya hak kazanamamaktadır. İslam, paranın zaman değerini kabul etmekte fakat âtil kalan paralar için bu değer geçerli olmamaktadır. İslam' ın zaman değeri ile kastettiği parada değil, paranın mübadele edildiği mal ya da varlıklarda oluşmaktadır³⁰¹.

Paranın zaman değeri ile ilgili Müslüman ilim adamları, Hz. Muhammed (s.a.v.)' in paranın hatalı olması dışında paranın bozulmasını yasaklamasından dolayı paranın standardının korunması hususunda çok dikkatli davranmışlardır. Nevevi, para basma işinin bireylere bırakılması durumunda sahte para basımının ve standart altı madeni paraların korunmasının sıkıntıya gireceği düşüncesi ile kâğıt ve madeni para basımının bir yöneticinin ayrıcalığı olduğunu söylemiştir. Gazzali ise, piyasaya sahte para sokmanın çok büyük bir adaletsizliğe yol açtığından söz etmiştir. Dolaşıma kötü para sürmenin çalma eyleminden daha büyük bir günah olduğunu ve kötü paranın işlemlerinde bunu kullanan birçok kişiyi olumsuz etkileyen kötü bir icat olduğunu ifade etmiştir. Gazzali, altın ve gümüş sikkelere adi metallerin karıştırılması, metal içeriklerinin bozulması, kırılması ve tıraşlanması gibi vasıtalarla parada oluşan değer kayıpları konularını anlatmaya çalışmıştır. Karışık metallerden oluşan madeni paraların ihracatçı devletlerde itibari para olarak kullanılabileceğini beyan etmiştir³⁰².

İbn Teymiyye, döneminin Memluk hükümdarlarının paranın değer kaybı ile sonuçlanan uygulamaları nedeniyle oluşan çalkantılara tanık olmuş ve devletin altın ve gümüş dışındaki madeni paraları, herhangi bir haksızlık oluşmayacak şekilde yalnızca insanların işlemlerinin değerine göre bastırması gerektiğini söylemiştir. İbn Teymiyye, hükümdarlara madeni para basarak ve bakır ve sikkeler satın alarak para ticareti yapmamalarını, yapıldıysa da bu paralarla

³⁰⁰ Tabakoğlu, s. 428.

³⁰¹ Alrifai, ss. 184-186.

³⁰² Islahi, s. 66.

iş yapmamasını önermiştir. Hükümdarların gerçek değere göre hesaplanmış paralar basmasını ve amaçlarının kar etmek olmaması gerektiğini söylemiştir. Ayrıca paranın içsel değerinin pazardaki satın alma gücünü yansıtacak şekilde olması gerektiğini ifade etmiştir. İbn Teymiyye' ye göre, maddelerin içsel değerlerinden daha yüksek bir yazılı değerle basılması ve insanların onları altın, gümüş vb. değerli eşyalarıyla beraber satın almak istemesi, paranın değerinin düşmesine neden olacak ve böylece enflasyon ve kalpazanlık ortaya çıkacaktır. Ona göre, paranın bastırılması ile ilgili maliyetler dahi paranın değerine eklenmemeli, devlet tarafından karşılanmalıdır. Makrızı (1364-1442), yaşadığı dönemde Memluk hazine idaresinin kar etmek ve servet biriktirmek maksadıyla altın ve gümüş paralar yerine piyasaya sınırsız miktarda bakır para arz ettiğini belirtmektedir. Bu bakır paralar (fülüs) piyasada hâkim para konumuna gelirken bu durum parayı faydasız bir hale sokmuş ve gıda maddelerini kıtlaştıran bir felakete neden olmuştur. 15. Yüzyılda Suriye' de yaşadığı dışında yaşamı hakkında çok fazla bir şey bilinmeyen İslam bilgini Muhammed b. Muhammed b. Halil el-Esedi genel fiyatlar düzeyindeki artışların, para birimlerinin değer kaybetmesine neden olduğunu, ayrıca tahılın direk olarak açık pazarda bulunmasını engellemesini, tahılların satıcılar tarafından saklanması ve istiflenmesi ile belirli alanlarda tekellerin oluşabileceğini ifade etmiştir. Ekmek üzerinden enflasyon oranını hesaplamaya çalışan Esedi, başka maddeler içeren bir sepet üzerinden hesaplama yapabilseydi enflasyonun ölçülmesini düşünen ilk iktisatçı olarak kabul edilebilirdi³⁰³.

İbn Teymiyye, para birimlerinin külçe değerlerinin farklı olması durumunda, kötü insanların kötü paraları iyi para ile alıp toplayarak kendilerine bir kazanç kaynağı oluşturacaklarını söylemiştir. Daha sonra ise iyi paraları alıp başka bir ülkeye götüreceklerini ve o ülkenin kötü paralarını da kendi ülkelerine sokacaklarını ifade etmiştir. Makrızı ise, bakır paraların (fülüs) ülkede hâkim para haline gelmesinden dolayı gümüş paraların, basılmamasından (gümüş paraların istiflendiği manasına gelmektedir) veya süs eşyası yapılmak üzere kullanılmasından dolayı ortalıktan kaybolmasına neden olduğunu beyan etmiştir. Bu iki İslam bilginin bu konudaki ifadeleri, 16. Yüzyılda İngiltere mali danışmanı olan Thomas Gresham tarafından “iyi para kötü parayı kovar” ilkesi olarak iktisat literatürüne geçmiştir³⁰⁴.

³⁰³ Islahi, s. 68.

³⁰⁴ Islahi, s. 69.

2.8.2. Kredi Arzı ve Talebi Açısından Para Politikası

Kredi, İslam iktisat düşüncesi açısından para politikasının bir aracı olarak değerlendirilebilir. Kur’ an da Yüce Allah; “Eğer eli darda olan birisi borçlu ise eli genişleyinceye kadar beklemek gerekir. Şu da var ki, eğer bilerseniz bağışlamanız sizin için daha hayırlıdır”³⁰⁵ buyurmaktadır. Hz. Peygamber ise ödünç vermenin sadakadan daha hayırlı olduğunu beyan etmiştir³⁰⁶. Tüm bunlar ödünç vermenin özendirildiğini, ödünç ya da kredi alana kolaylık sağlanması gerektiğini bize anlatmaktadır. Krediyi bu açıdan değerlendirdiğimizde, İslami para politikası anlamında genişletici bir kredi politikasının benimsendiği anlamı çıkarılabilir. İslam iktisat düşüncesinde üretim faktörlerinden “girişim” faktörüne daha fazla önem verilmektedir. Riba yasağıyla birlikte kâr amaçlı girişim teşvik edilmekte, ödünç veya kredinin özendirilmesi ile birlikte kredi arzı yeterli hale getirilmeye çalışılmaktadır. Diğer taraftan kredi talebi, mümkün olduğunca kişilerin kendi imkânlarıyla, işletmelerin ise öz sermayeleri ile iş yapmasının teşvik edilmesi nedeni ile daraltılmaya çalışılmaktadır. Tüm bunlarla verimli bir girişim oluşturmak, üretimin arttırılarak iş hacminin ve istihdamın genişletilmesini sağlamak amaçlanmaktadır³⁰⁷.

Para arzının istikrarı bozmayacak biçimde ayarlanması, İslami para politikasının en önemli esası olarak değerlendirilmektedir. Para talebinde ise; iddihar ve spekülasyon amaçlı para talep edilmesi, paranın değerinin istikrarsızlaşmasına, gelirden ve istihdamda dengesizliklere ve gelir dağılımında adaletsizliklere yol açmaktadır. Riba yasağı ile bu tür para talebi giderilebilir. Kredi sistemindeki spekülasyon hareketleri ise, faizli kredilerin ve bey’u’l-garar’ ın yasaklanması ile engellenebilir. Kenz yasağı, infak’ ın özendirilmesi ve zekât; malların tükenmemesi kaygısı ile paranın sürekli dolaşımında kalmasını sağlamaktadır. Ayrıca bu durum tam istihdam politikasının güvencesi olabilmektedir. İhtiyat amacı ile para talebi ise, zekâta dayalı bir sosyal güvenlik sistemiyle en aza indirilebilmektedir³⁰⁸.

2.8.3. Bir Para Politikası Aracı Olarak Faiz Yasağı

Müslüman ilim adamları, faizin neden ortaya çıktığı ya da faiz oranlarının nasıl belirlendiği gibi sorunlarla değil, faizin olumsuz etkilerini, nasıl bir sömürü kaynağı olduğunu

³⁰⁵ Bakara, 2/280.

³⁰⁶ İbn Mace, Sadakat, 19.

³⁰⁷ Tabakoğlu v. dğr, s. 135.

³⁰⁸ Tabakoğlu v. dğr, s. 140-141.

anlatmaya çalışmışlardır. Tüketim ve üretim kredilerinin faizleri arasında herhangi bir fark görmemişlerdir. Borç verme ve borç alma işlemlerinde kullanılan paranın bir zaman değeri olması durumunu bir hayal olarak görüp uygun bulmamışlardır³⁰⁹.

İslam, girişimin ve sermayenin getirisi olarak “kar” ı kabul etmektedir. Spekülatif, emek verilmeden, risk almadan ve meşru olmayan yollardan elde edilen sermaye kazançlarını ise riba olarak görmektedir. Riba yasağı, yalnızca para politikasının değil, genel olarak tüm iktisadi politikalarında en önemli esaslarından biridir. Riba; mübadelelerdeki eşitsizlikleri belirten riba’ l-fadl, borç verilen paranın ve satılan bir malın geri ödemesinden alınan fazlalığın adı olan riba’ n-nesie ve belirsiz mübadele işlemlerini ifade eden bey’ u’ l-garar olmak üzere üç şekilde ortaya çıkmaktadır. İslam; kredi talebinin en aza indirilmesini, sermayenin âtıl kalmamasını ve üretimden ayrı bırakılmamasını isteyerek ribanın oluşmasını engellemektedir. İslam’ a göre emek, temel üretim faktörü olarak görülmektedir. Dolayısıyla emeksiz bir üretim, riba ile geçinilmesi ve sermaye geliriyle yaşayan bir topluluğun oluşması uygun bulunmamaktadır. Faizin yasaklanması, ticari ortaklıkları geliştirmekte ve tasarruf ile yatırımı birleştirmektedir. Servetin ve sermayenin bir merkezde toplanmasını engellemekte, mülkiyetin ve dolayısıyla refahın yaygınlaşmasını sağlamaktadır. Ayrıca nakdi mübadeleyi geliştirerek, fiyat istikrarsızlığını, belirsizlikleri ve adaletsizlikleri ortadan kaldırmaktadır. İslam tarihinde faizli işlemler olmuş, fakat faiz hiçbir zaman bir para politikası aracı olarak kullanılmamıştır. Tasarrufların kredi aracılığıyla yatırıma dönüştürülmesi, faizden ziyade gelirin bir fonksiyonudur. Dolayısıyla İslam iktisadı açısından para politikası, gelirin bir fonksiyonu olarak sosyal refahın artırılması adına kullanılmaktadır. İslam’ da para politikasının temelinde faiz oranları değil, para ve kredi arzı ile talebinin yapısal olarak değiştirilmesi yer almaktadır. Para miktarını, temelde iktisadi anlamdaki istikrar ihtiyacı belirlemektedir. Para arzının sürekli dolaşımda olması ve kredi arzının genişletilmesi, gelirleri arttırarak hem sosyal adaleti hem de iktisadi anlamda refahı sağlamış olmaktadır³¹⁰.

2.8.4. Kaydi Para Üretiminin İslam İktisadı Açısından Değerlendirilmesi

Para üretimi; kişilerin ellerinde nakit para bulundurmadan, paralarını bankalardaki vadesiz mevduat hesaplarında tutması sayesinde bankaların bu hesapların temsili satın alma

³⁰⁹ Islahi, s. 69.

³¹⁰ Tabakoğlu, s. 434-435.

gücünden faydalanması olarak ifade edilmektedir. Bankalar çek, eft, havale ve benzeri ödeme emirleriyle paraların hesaptan hesaba geçilmesini ve hemen çekilmemesini sağlayarak kendilerine kaydi para üretme imkânı oluşturmaktadır. Bankadan çıkarılmayan vadesiz mevduat bir başka müşteriye kredi olarak verilmekte ve kredi bedeli bir başka müşteriye vadesiz mevduat olarak yatırılarak bu zincir halkalar halinde büyüyerek bir para arzı oluşturulmaktadır³¹¹. Kaydi paralar, daha önce yalnızca havale, eft, çek ve ödeme emri gibi araçların kullanılmasına imkân sağlayan borca dayalı temsili kâğıt paralar iken finansal teknolojilerin gelişimiyle birlikte günümüzde sanal platformlar içerisinde de kaydi paralar oluşmaya başlamıştır. Dolayısıyla kâğıt paraya çevrilebilen herhangi bir belge veya bilgi formu da kaydi para olabilmekte olup bu tür mevduatların adı olan kaydi para, bankaların en büyük para üreticisi olmasını sağlamaktadır³¹². Merkez bankalarının para basımı sınırlı ve doğrudan gerçekleşirken ticari bankaların para üretimi ise dolaylı olarak gerçekleşmektedir. Para üretimi, mal ve hizmetlerin fiyatlarına tesir eden en mühim unsur olması dolayısıyla şahısların iktisadi tercihlerine istikamet veren temel etken olan “satın alım gücü” nü tayin eden en önemli iktisadi faaliyet olarak ortaya çıkmaktadır³¹³.

Kaydi para üretimi konusunda İslam hukukçuları ve iktisatçılarının görüşleri; temel olarak kaydi para üretiminin caiz olmadığı ya da belirli koşullarda caiz olabileceği yönündedir. Kaydi para üretiminin hiçbir şekilde caiz olmadığını savunanlara göre; tam rezerv bankacılığı olarak bilinen sistemde, bankaların mevduatlarının tamamını ihtiyat olarak tutmaları gerekmektedir. Diğer taraftan kaydi para üretiminin belirli koşullarda caiz olabileceğini ileri sürenler ise, kaydi para üretiminin devletin ya da ticari bankaların elinde olması gerektiğini iddia edenler olarak kendi aralarında ikiye ayrılmaktadır.

Kaydi para üretiminin caiz olabileceğini ileri sürenlere göre; “eşyada aslolanın ibaha(helal) olması” ilkesi gereğince, aksine bir delil bulunmadıkça ve şer’ i hüküm ve kurallara karşıt bir durum olmadığı müddetçe bir şeyden faydalanma ya da bir davranışta bulunma mubah olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla kaydi para üretimiyle ilgili bir yasağın bulunmaması nedeniyle aslolan caiz olmasıdır³¹⁴. Ayrıca kâğıt paraların, İslam’ ın ilk dönemlerinde piyasaya hâkim olan madeni para standardının ikamesi olarak değerlendirilmesi sonucunda caiz olarak görülmesi, günümüzdeki kaydi paraların da kâğıt para standardının ikamesi olarak

³¹¹ Cem Korkut v. dğr., **İslam İktisadında Para-Bakırdan Dijitale**, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2020, s. 146.

³¹² Şahin, s. 27.

³¹³ Şahin, s. 133-138.

³¹⁴ el-Haseni, s. 179-185.

değerlendirilmesi neticesinde caiz olarak görülmesini gerektirmektedir³¹⁵. Kaydi parayı caiz olarak görenlerin bir diğer gerekçesi ise; kaydi para üretiminin, iktisadi kalkınma için önemli bir kaynak ve gelişmeyi sağlayan etkin bir araç olması sayesinde kamu menfaati sağlaması ve toplumsal ihtiyacı gidermesidir. Kaydi para mevduatı; üretilmesi için bir çaba ya da çalışma gerektirmemesi ve tüm kamunun menfaatinin söz konusu olmasından dolayı hükmi açıdan, Allah' ın (fethedilen) memleketlerin ahalisinden savaşılmaksızın Peygamberine kazandırdığı mallar; Allah' a, Peygamber' e, onun yakınlarına, yetimlere yoksullara ve yolda kalmışlara aittir..." (Haşr, 59/7) ayeti gereğince "fey" olarak değerlendirilmektedir. Nitekim kaydi para üretimiyle oluşan mevduatın ya da varlığın; hükümet tarafından gerçekleştirilen ve büyük zenginlerin faydalanacağı herhangi bir projede kullanılmaması, gelir dengesizliğini ortadan kaldıracak, sosyoekonomik şartları daha iyi duruma getirebilecek ve yoksulluğu azaltabilecek projelerde kullanılması gerekmektedir. Kaydi para, devlet ve ticari bankaların eğitim, sağlık ve barınma gibi alanlardaki tesislerin kurulmasında ve finansal kaynağa muhtaç olan özellikle kırsal kesimdeki müteşebbis ve serbest meslek sahiplerinin yatırım olanaklarının artırılmasında kullanılmalıdır³¹⁶.

Kaydi para üretiminin caiz olmadığını ileri süren âlimlere göre; kaydi para üretimi, haksız zenginleşmeye, finansal krizlere, sosyoekonomik sorunlara, enflasyon, pahalılık ve deflasyona sebep olması nedeniyle caiz değildir. Kaydi para üretimiyle kredi hacminin artması sayesinde gelir elde eden bankaların dışında nispeten düşük faizle kredi kullanan büyük ölçekli firmalar servetlerine servet katmaktadır³¹⁷. Kaydi para üretimi neticesinde para arzında meydana gelen artışlar, sonsuza dek süremeyeceğinden dolayı bu sanal şişkinlik ve borç hacmindeki artış, bir noktada patlayacak ve krize neden olacaktır³¹⁸. Günümüzün borç temelli konvansiyonel finans sisteminin ana yapısını oluşturan kaydi para üretimi; finansal istikrarsızlık, servet dengesizliği, sürekli borç baskısı, daimî enflasyon, ticari tekelleşme ve iktisadi kıtlık gibi birçok soruna neden olmaktadır. Kaydi para üretimi, ticari bankalardaki mevduatları arttırmakta, artan mevduat bankaların kredi hacmini arttırmakta, artan kredi hacmi para miktarını arttırarak fiyatlar genel seviyesinin yükselmesine, satın alma gücünün düşmesine ve sabit gelirlielerin gelirlerinin azalmasına neden olmaktadır³¹⁹. Parasal bir enflasyona neden

³¹⁵ Şahin, ss. 117,135).

³¹⁶ M.U. Chapra, **Monetary Management in An Islamic Economy**, Islamic Economic Studies, 4(1), 1996, s. 25.

³¹⁷ Ömer Faruk Tekdoğan, **İslam İktisadı Açısından Kısmi Rezerv Bankacılığının Ekonomik İstikrarsızlıktaki Rolü ve Tam Rezerv Bankacılığının Çözüm Potansiyeli**, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam İktisadı ve Finansı Anabilim Dalı, İstanbul, 2019, s. 100.

³¹⁸ Şahin, s. 62.

³¹⁹ Korkut v. dğr., s. 152.

olan kaydi para üretimi, zamanla deflasyona sebep olmakta ve müteşebbisleri yanıltarak tasarruflarının riskli projelerde heba olmasına yol açmaktadır. Para arzının kontrolünü sağlayanlar ve beraber iş yapanlar, kaydi para üretimi sürecinden nispeten kazançlı olarak çıkarken tasarruf sahipleri ve sabit gelirliler ise bu süreçten zararlı çıkmaktadırlar³²⁰.

İslam hukukçularına göre, para basımı ya da üretimi devlet başkanının sorumluluğu altındadır. Devletin bu yetkiden feragat etmesi veya başka birinin bu yetkiye ortak edilmesi caiz görülmemiştir. Ticari bankalar, kaydi para üretimi yoluyla para basmadan merkez bankalarının para basma görevine ortak olmaktadır. Bir başka açıdan ticari bankalar, para arzının belirlenmesinde önemli bir rol üstlenmektedirler. Bu durum merkez bankasının para arzına etki edebilme, nakit para talebinde azalma ve senyoraj gelirlerinin azalması gibi önemli sorunlarla karşı karşıya kalmasına nede olmaktadır. Suni enflasyonların ve adaletsizliklerin önüne geçebilmek, ekonomik istikrarı ve meşruiyeti sağlayabilmek için merkez bankası politikalarının kurallara bağlanması gerekmektedir³²¹.

2.8.5. İslam İktisadı Açısından Kısmi Rezerv Bankacılığı

Para arzında meydana gelen olağan dışı değişim, özellikle altın standardının terk edilmesiyle başlamıştır. Kısmi rezerv bankacılığı, kuyumculara muhafaza etmeleri için verilen ve kuyumcuların ellerindeki senetleri, sahiplerinin haberi ve onayı olmadan başkalarına gayri meşru şekilde borç olarak vermeleriyle başlamıştır. Kuyumcu senetlerinin genel kabul görmesi, kısmi rezervin kolaylaşmasını sağlamıştır³²². Kısmi rezerv bankacılığı sistemi, bankaya yatırılan vadesiz mevduatların bir kısmının rezerv olarak tutulduğu ve geriye kalan kısmının kredi olarak kullanılması yoluyla bankanın kazanç elde ettiği sistem olarak tanımlanmaktadır³²³. Bir ekonomideki para arzı, merkez bankasının bastığı paralar ile bankaların ürettikleri kaydi paraların toplamından oluşmaktadır. Kısmi rezerv bankacılığında, mevduat sahiplerinin bankaların itibarıyla ilgili olumsuz bir algının oluşması sonucunda mevduatlarını çekme talepleri karşılanamamaktadır.

Kısmi rezerv bankacılığını İslam iktisadı açısından değerlendiren İslam iktisatçıları, kaydi para üretimini ahlaken yanlış bulmuşlardır. Bankaların suni bir alım gücü

³²⁰ Şahin, s. 57.

³²¹ Şahin, s. 135.

³²² Eğri, Orhan, v. dğr., s. 201.

³²³ Korkut v. dğr., s. 169.

oluşturduklarını ve haksız bir gelir elde ettiklerini ileri sürerek tam rezerv bankacılığını önermişlerdir. Kaydi para üretimini caiz bulan İslam iktisatçıları ise, faizsiz bir biçimde para ve kredi üretmenin, finansal ve ödeme sistemi yönlerinden bir zararının olmadığını savunmuşlardır. Chapra' ya göre, kaydi para üreten bankalar, sermayenin birkaç katı varlık oluşmasına sebep olmaktadır. Emsali bulunmayan bu durum, banka yöneticilerine ve ailelerine, şahsi çıkar elde etme ve nüfus kullanma imkânı sağlamaktadır. Chapra' ya göre, para üretimiyle sağlanan fayda, belirli kişilerde kalmamalı toplumun geneline yayılmalıdır. Oluşan fayda, enflasyona yol açmayan ihtiyaçlarda ve elde edilen senyoraj kazancı, tüm toplumun yararına kullanılması durumunda, kaydi para üretimi, İslam bir iktisadi düzene göre uygun görülebilmektedir. Merkez bankasının zorunlu rezerv oranının yüzde on ile yüzde yirmi arasında olmasını savunan Chapra, vadesiz mevduatın zorunlu karşılık dışında kalan kısmından karz-ı hasen olarak sosyal fayda sağlayacak projelerde kullanılmak üzere hükümete verilebileceğini söylemektedir³²⁴. Temelde faiz yönünde ilerleyen bir sistem olan kısmi rezerv bankacılığında, bankaların kredi vermeleriyle, para arzı ve borç stokunda artış meydana gelmektedir. İşletilen faizler, borç bakiyelerinin artmasına yol açarak daha fazla kredi talebinin oluşmasına neden olmaktadır. Bu süreç, para arzı ve borç stokunun sonsuza giden bir büyüme döngüsüne girmesiyle sonuçlanmaktadır. Tüketime dayalı bir yaşam tarzıyla hareket eden potansiyel zekât mükellefleri, varlıklarını bankalara ipotek edip, kredilerle sürekli olarak evlerini, arabalarını ve eşyalarını değiştiren sanal servete sahip bir toplum yapısı oluşturmuşlardır. Zekât veremeyecek kadar borçlu olan sanal servet sahiplerinden oluşan bu toplumsal yapı, zekât miktarının da azalmasına neden olmaktadır³²⁵. İslam fikhının “bir şeyden fayda ya da kazanç elde eden, o şeyin getirdiği zarara ya da masrafa da katlanmak zorundadır” ilkesi gereği, kısmi rezerv bankacılığında, sistemden asıl faydayı sağlayan banka ve menfaat çevrelerinin de oluşacak zarar ve masrafa da katlanması icap etmektedir. Fakat banka ve menfaat çevresi dışındakiler, kısmi rezerv bankacılığıyla oluşturulan kaydi para üretiminin sonucunda meydana gelen fiyat istikrarının ve gelir adaletinin bozulması, ekonomik istikrarsızlıklar ve düşen refah seviyesinden etkilenen taraf olmaktadır³²⁶. Kısmi rezerv bankacılığı sistemi; gelir dağılımında adaletsizliğe, üretimin ve tüketim taleplerinin azalmasına ve nihayetinde ekonomik istikrarsızlığa yol açmaktadır.

³²⁴ M.U. Chapra, **Adil Bir Para Sistemine Doğru**, (Çev. Ö.F. Tekdoğan), İktisat Yayınları, İstanbul, 2019, ss. 76, 134-139.

³²⁵ Tekdoğan, s. 97.

³²⁶ Korkut v. dğr., s. 194.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSLAM İKTİSADI AÇISINDAN KRİPTO PARALAR VE BLOK ZİNCİR TEKNOLOJİSİ İLE GELİŞEN FİNANSAL TEKNOLOJİLER

3.1. Sanal Para ve Sonrası

Cep telefonu ve uydu gibi kablosuz olarak düşündüğümüz iletişim cihazlarının dijital alt yapısıyla, cebimizdeki, bilgisayarlarımızdaki ve cep telefonlarımızdaki altına endeksli olmayan nakit gibi birçok finansal araçlar arasındaki ilişkiye “sanal para devrimi” adı verilmektedir. 1871 yılında Union şirketinin telgraf yoluyla para göndermesiyle, dünyadaki ilk elektronik para transferi gerçekleştirilmiştir. Claude Shannon, 1948 yılında yazdığı “İletişimin Matematiksel Teorisi” isimli makalesiyle birlikte dijital veriyi ölçebilmemizi sağlayan ilk ve tek ölçü birimini de icat etmiştir. Ülkeler arasındaki para akışının koordine edilebilmesi amacıyla, 1977 yılında Brüksel’ de kısaca SWIFT olarak bilinen “Society for Worldwide Interbank Financial Telecommunication” isimli bir kontrol merkezi faaliyete geçmiştir. Günümüzdeki modern telekomünikasyon firmaları, cam liflerden üretilen ve bir tanesi saç telinden daha ince olan, yeryüzünü on kez dolaşacak uzunluktaki fiber optik kablolarla yerküreyi döşemiş ve yirmi milyondan fazla kitabı altmış saniyede aktarabilme durumuna gelebilmiştir. Bu sayede para küreselleşmiş ve paranın formunun yenilenmesine çok az bir zaman kalmıştır³²⁷.

Paranın kalıtsal özelliklerinden biri olan hayatın doğal akışına uyum göstermesi özelliğinden dolayı, para tüm insanlığa ulaşmalı ve kabuk değiştirmeliydi. Sonuç olarak, uygarlık tarihinin baş döndüren gelişiminden nasibini alan para, teknolojiye uyum göstermiş ve önce dijitalleşmiş, sonrasında da sanallaşmıştır. Günümüzde, para olduğuna inanılan her şey para olarak kabul edilmektedir. Bu algı, mecaz anlamdaki “para kuvvettir” sözünü doğrulamakta ve ayrıca kişilere asalet, firmalara prestij ve devletlere de bağımsızlık bahşetmektedir. Kredi çarkının her dönüşü yoktan para yaratılmasını sağlamakta iken sistemde oluşan kasılma tabiri, kurgusal işlemlerin maskesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu konuda John Kenneth Galbraith’ ın, “Bütün bilimlerin amacı gerçeği ortaya çıkarmak iken para biliminin amacı ise gerçeği gizlemektir” sözü durumu daha iyi tanımlamaktadır. Sanal para

³²⁷ Dursun Ali Yaz, *Antik Çağdan Geleceğe Para*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2020, s. 267.

sisteminde borcu veren, paranın ve doğal olarak sistemin sahibidir. Zira sanal para, borç karşılığında ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla cebimizdeki nakit ya da banka hesabımızdaki bakiyeler, bir başkasının aldığı krediye tekabül etmektedir. Ticari bankalar tarafından üretilen sanal paralar, ödeme aracı olmakla birlikte aynı zamanda borç ve mevduattır³²⁸.

Bitki, hayvan ve insandan sonra dördüncü bir canlı türü olarak uygarlık sahnesinde yerini alan yapay zekâ, mal paranın yazıyı, tartı paranın ise alfabeyi harekete geçirdiği gibi sanal para tarafından tetiklenmiş ve yapay zekânın yazılım dili, paranın yerini almaya başlamıştır. Bu paraya, uygarlık tarihimizin ilk dijital alfabesi olan kripto para denilmektedir. İnsanlık olarak para ile beraber yola çıkalı 11.000 yıl olmuştur. Paradan önce antik insanların iki temel korkusu; yırtıcılara yem olmak ve açlıktan ölmek iken modern uygarlığımızda, parasızlıktan ölmek ve sanal paraya yem olmak gibi yepyeni iki evrensel korku üretildi³²⁹.

3.2. Kripto Para Ekosistemi

3.2.1. Blokzinciri Teknolojisi

Blokzincir teknolojisi; kriptografik algoritmalar, dağıtık bir veri tabanı ve merkezi olmayan bir mutabakat mekanizmasının birleşiminden oluşan bir internet uygulamasıdır. Herhangi bir bloğun, kendisinden önceki ve sonraki bloklara özet algoritmayla bağlanıyor olmasından dolayı bu teknolojiye, zincirlere bağlı bloklar anlamına gelen “Blokzincir” ismi verilmiştir³³⁰. Blokzincir, kaydi varlıklara ait işlemlerin bir araya getirilerek bloklar şeklinde birbirine eklendiği dağıtık yapıda bir veritabanıdır. Varlığın zincir içindeki hareketlerinin geçerliliği anonim uzlaşma ile teyit edildiğinden dolayı veritabanına kaydedilen işlemlerin doğruluğu için merkezi bir müdahale gerekmemektedir. Blokzincir modeli, bloklar ve bu blokları oluşturan kayıtlar olmak üzere iki temel kavramdan meydana gelmektedir. Bir bloğun oluşmasında genel olarak kriptografik özet algoritmalar ve dijital imza kullanılmaktadır³³¹. Blokzincir üzerinde yeni bir işlem yapıldığında ya da mevcut bir işlem üzerinde düzenleme

³²⁸ Yaz, s. 285-307.

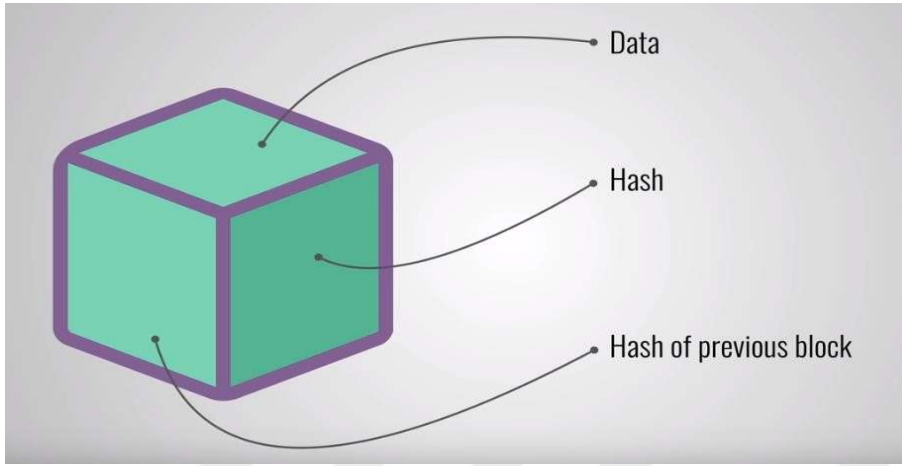
³²⁹ Yaz, s. 312-317.

³³⁰ Murat Şimşek, Mahmut Samar v. dğr., **İslami Finans ve Finansal Teknolojiler (Fintech) Blokzincir-Akıllı Sözleşmeler-Kripto Paralar**, Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları, Konya, 2020, s. 83.

³³¹ Muhammet Mustafa Şenel, **İslam İktisadından Kripto Paranın Yeri**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam İktisadı ve Finansı Bölümü, İstanbul, 2019, s. 18.

yapıldığında, blokzincirdeki cihazlar önerilen blokzincir bloğunun geçmişini ve doğruluğunu değerlendirmek için algoritmalar yürütür. Cihazların çoğunluğu, tarihin ve imzanın geçerliliği hususunda bir fikir birliğine varırsa, yeni işlem bloğu deftere kabul edilir ve işlem zincirine yeni bir blok eklenmiş olur. Eğer çoğunluk, defter girişinin eklenmesini ya da değiştirilmesini teyit etmez ise işlem reddedilir ve zincire eklenmez. Dağınık olarak çalışan mutabakat modeli, blokzincir' in dağıtılan bir defter gibi çalışmasına olanak sağlar.

Şekil 3.1: Blokzincir' de Blok Oluşumu

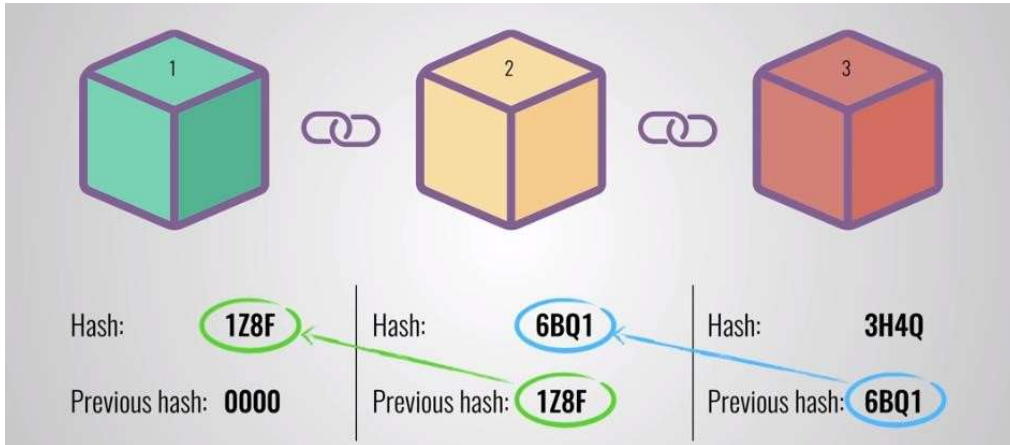
Kaynak: Şenel, 2019;21.

Data: Blokun bilgiyi saklayan bölümü olan bu kısım, Bitcoin' in zincirinde ise bilgi yollayan alıcı ve miktardır.

Hash: Blok ve blok içeriğini tanımlayan, parmak izlerine benzer eşsiz kodlardır. Yeni bir blok eklenirken hash' i de hesaplanır, bloktaki herhangi bir değişiklik hash kısmına yansır ve blokta değişiklik olup olmadığı hash' ten anlaşılabilir.

Bir Önceki Blok'un Hash' i: Blokzincir sisteminin çok güvenli olmasını sağlayan bölümdür.

Şekil 3.2: Blokzincir' in Oluşması

Kaynak: Şenel, 2019;22.

Bilgisayarların artık çok hızlı olması ve binlerce Hash' i hesaplama yeteneğine sahip olması nedeniyle Hash' leri kullanmak, yapılabilecek hileleri engellemek için yeterli olamamakta ve bütün zinciri tekrar hesaplayıp zinciri tekrar geçerli hale getirmek mümkün olabilmektedir. Bu ihtimalleri bertaraf edebilmek için blokzincir **iş kanıtı (proff of work)** kullanılmaktadır. Bloklara müdahale etmeyi zorlaştıran bu mekanizma, Bitcoin Blokzincirin de zincire yeni bir blok eklemek için 10 dakika gerektirmekte ve bir bloka müdahale ederseniz ardındaki tüm blokların iş ispatını yeniden hesaplamak gerekmektedir. Blokzincir, kendini güvence altına alabilmek için **dağıtık defter (distributed ledger)** yani merkezi yönetim yerine kişiden kişiye network' ü (P2P) kullanmakta ve herkesin katılmasına izin vermektedir.

Şekil 3.3: Blokzincir Nasıl Çalışır?

Kaynak: Kayhan Balaban, Teknoloji Devriminin Son Dalgası: Blok Zincir, 2020, <https://www.teknolojidenbihaber.com/teknoloji-devriminin-son-dalgasi-blok-zincir> (16.05.2021).

Blokszincir teknolojisindeki gelişim aşamaları halen devam etmektedir. Blokszincir 1.0 nesli; dijital para evresi olarak ta bilinen bu evrede, para transferleri ve dijital ödeme gibi işlemler yapılmaya, şifreleme, blok yapısı ve madencilik gibi teknolojiler kullanılmaya başlanmıştır. Blokszincir 2.0 nesli; birçok iktisadi ve finansal uygulamaları kapsayan bu evrede, krediler ve ipotekler gibi geleneksel bankacılık araçlarının yanı sıra tapu belgesi, sağlık bilgisi, kimlik bilgisi, vadeli işlemler, sözleşme, tahviller ve hisse senetleri gibi araçlar bulunmaktadır. Örneğin bu evrede kurallara bağlı karmaşık işlemler için akıllı sözleşmeler (smart contracts) kullanılarak diploma gibi mezuniyet belgelerinde sahteciliğin önüne geçilebilmektedir. Bu evre kripto varlığın her türünün transferinin sağlandığı ikinci sürümlerdir. Şu an içinde bulunduğumuz Blokszincir 3.0 nesli ise; dijital toplum olarak adlandırılan bu evrede, önceki araçlara ek olarak eğitim, sanat, sağlık, bilim, iletişim, yönetim ve denetim gibi alanları kapsamaktadır. Blokszincirin gelişmiş sürümü olan akıllı yaşam, akıllı ekonomi, akıllı ulaşım, akıllı yönetim ve doğal kaynakların akıllı kullanımı gibi birçok uygulamayı kapsayacak şekilde akıllı kentler projesine dönüşmüştür. Blok zincir teknolojilerinin kullanıldığı siber güvenlik, elektronik tıbbi kayıt sistemleri, dijital kimlik ve dijital bankacılık uygulamaları da üçüncü nesil gelişmeleri kapsamındadır. Yapay zekâ ve algoritmalar ile yakın ilişki içerisinde olunan bu evrede, endüstri 4.0, makinelerin haberleşmesi, nesnelerin interneti ve otonom sistemler, blokszincir teknolojisi için çok önemli olanaklar sunmaktadır. Bu evre, herkesin kendine göre bir güvenlik mekanizması geliştirerek bir ağda yer alan kullanıcıların ileriye doğru fikir ayrılıklarına düşerek çatallanmalar meydana gelebildiği algorand gibi networklerin olduğu bir dönemdir³³².

3.2.2. Kripto Paralar

Sanal para, Avrupa merkez bankası tarafından; herhangi bir merkez bankası, kredi ve e-para kuruluşu tarafından ihraç edilmemiş ve bazı durumlarda paraya alternatif olarak kullanılabilen varlığın sanal temsili olarak tanımlanmıştır. Kripto (şifreli) para ise, internet vasıtası ile kullanılabilen, merkezi bir otoriteye ya da aracı kuruma bağlı olmayan sanal para birimidir. Bu sistemde ödemeler bireyler arasında internet ağı üzerinden doğrudan kişiden kişiye (peer to peer) gönderilmektedir. Kriptoloji, şifreleme sistemi ile dijital alanda yer alan bilgilerin gizliliğini, bütünlüğünü ve güvenliğini sağlamayı amaçlayan bir bilimdir. Şifreleme

³³² Mustafa Tanrıverdi, Mevlüt Uysal ve Mutlu Tahsin Üstündağ, **Blokszinciri Teknolojisi Nedir? Ne Değildir? Alanyazın İncelemesi**, Bilişim Teknolojileri Dergisi, Cilt:12, Sayı:3, Temmuz 2019, Ankara, s. 205.

sistemi ile oluşturulan sanal paralar, Blockchain (blok-zincir) olarak adlandırılan dijital kayıt sistemine kaydedilerek kripto para üretilmiş olur. Blockchain sisteminde, her bir kullanıcıya özel olarak atanan bir anahtar ve diğer kullanıcılarla paylaşılan genel bir anahtar kullanılmaktadır. Sanal parayı alacak olan kişi, kendi genel anahtarını parayı gönderecek olan kişiye gönderir ve bir algoritmanın dijital imzasıyla para transfer edilmiş olur³³³.

Kripto paraların temeli, 1990'lı yıllarda David Chaum isimli bir öğretim elemanı tarafından DigiCash adıyla anılan ve kriptoloji bilimine dayanan şifreli hesaplar, evrensel bir kayıt sistemi ve çifte kaydı engelleyen sistemlerle atılmış ve Avrupa'da dijital bir ödeme sistemi projesi olarak ilerlemiştir. 2008 yılında ise, Satoshi Nakamoto kod adındaki bir kişi tarafından "Bitcoin: Kişiler Arası Elektronik Para Transferi" başlıklı bildirisi ile belirli bir mutabakat yöntemiyle çalışan ve kriptografik bir altyapıya sahip kripto para birimi "Bitcoin" piyasaya çıkmıştır. Bitcoin, kişilerin kimliklerinin gizliliğini koruyarak bir cüzdandan diğerine kriptografik olarak Bitcoin transferi sağlamaktadır³³⁴.

Kripto para sisteminin olumlu ve olumsuz özellikleri bulunmaktadır. Olumlu özellikleri; herhangi bir otoriteye bağıllığının bulunmaması ve merkezi olmaması dolayısı ile bağımsız olması, manipülasyondan etkilenmemesi, enflasyon riskinin olmaması, parayı herhangi bir aracı olmadan doğrudan kişi ya da kurumun hesabına aktarmasından dolayı işlem maliyetinin bulunmaması ve hızlı olması, hesapların gizli olması, üçüncü kişi ya da kurumların kurallarına bağlı olmaması dolayısı ile özgürce işlem yapabilmesi. Olumsuz özellikleri; fiziki tarafının bulunmayıp sadece bilgisayar yazılımı ya da kodunun bulunması, sistemin işleyişi dolayısı ile denetiminin yapılabilecek bir otoritenin bulunmayışı sonucunda ortaya çıkabilecek riskler, basılan para miktarının sınırlı olması sebebi ile paranın fonksiyonlarının yerine getirilmesinde yaşanabilecek aksaklıklar, para arzının artırılmasını ve paranın bütünlüğünü sağlayan "madencilik" sisteminin yapısından dolayı sürdürülemez olması, muhasebe birimi olarak kullanılmasında sıkıntı yaşanabilmesi, günlük değeri hakkındaki belirsizliklerden dolayı fiyat riski taşıması, dijital formda olması dolayısı ile sanal cüzdanlarda yaşanabilecek soygunlara, internet korsanlarının saldırılarına açık olması ve ani kayıplara karşı savunmasız olması, geri dönülemez olmasından dolayı operasyonel hatalardan ya da kötü niyetli satıcıların suiistimallerinden kaynaklı risklere açık olması, vergi kaçakçıları, bahis şirketleri, silah

³³³ Alkış, s. 75-76.

³³⁴ Korkut v. dğr., s. 299-300.

tüccarları, uyuşturucu ve çocuk pornosu gibi yasadışı sitelerin kontrolsüz ve limitsiz işlemler yapabilmelerini kolaylaştırmasıdır³³⁵.

Piyasada, 03.06.2021 tarihi itibarıyla 10.248 adet kripto para, 393 farklı borsada işlem görmektedir. Piyasada işlem gören kripto paraların günlük işlem hacmi 115 milyar doları ve toplam büyüklüğü ise 1,7 trilyon doları aşmıştır. Piyasadaki kripto paraların ağırlıkları işlem hacmi ve piyasa değerine göre belirlendiğinde, piyasanın %43' lük kısmının Bitcoin ve %19' luk kısmının ise Ethereum' un hakimiyetinde olduğu görülmektedir³³⁶.

Şekil 3.4: En Yüksek Değere Sahip 9 Kripto Paranın Piyasa Kapitalizasyonu

#	Ad	Fiyat	24h %	7d %	Piyasa Değeri	Hacim(24s)	Dolaşan Arz
1	 Bitcoin BTC Satın Al	₺337,627.31	-1.53%	-2.07%	₺6,295,707,153,211	₺304,898,726,083 906,882 BTC	18,725,768 BTC
2	 Ethereum ETH Satın Al	₺24,462.61	-0.54%	-0.22%	₺2,827,003,322,648	₺264,949,802,604 10,884,902 ETH	116,141,445 ETH
3	 Binance Coin BNB Satın Al	₺3,603.03	-0.05%	-10.10%	₺551,941,386,081	₺38,301,200,255 10,647,261 BNB	153,432,897 BNB
4	 Tether USDT Satın Al	₺8.72	-0.14%	-0.47%	₺537,502,441,003	₺692,266,373,168 79,427,950,748 USDT	61,670,939,202 USDT
5	 Cardano ADA Satın Al	₺15.90	-1.52%	-6.60%	₺506,095,674,989	₺30,256,775,515 1,910,019,932 ADA	31,948,309,441 ADA
6	 Dogecoin DOGE	₺3.54	-2.94%	-19.60%	₺461,688,300,455	₺64,317,736,377 18,091,918,793 DOGE	129,868,178,051 DOGE
7	 XRP XRP Satın Al	₺8.98	-1.04%	-2.09%	₺413,018,593,158	₺32,183,380,998 3,596,195,595 XRP	46,151,013,329 XRP
8	 Polkadot DOT Satın Al	₺239.70	-6.30%	-16.61%	₺223,584,973,186	₺26,016,146,822 109,915,603 DOT	944,624,019 DOT
9	 USD Coin USDC	₺8.72	-0.13%	-0.37%	₺199,041,849,708	₺18,586,144,048 2,131,590,697 USDC	22,827,529,695 USDC

Kaynak: “CoinMarketCap, All Cryptocurrencies”, (Çevrimiçi), <https://coinmarketcap.com/all/>, (03.06.2021).

³³⁵ Alkış, s. 78.

³³⁶ “CoinMarketCap, All Cryptocurrencies”, (Çevrimiçi), <https://coinmarketcap.com/>, (03 Haziran 2021).

Şekil 3.5: En Fazla İşlem Yapılan 9 Kripto Para Borsası

#	Ad	Borsa Skoru	Hacim(24s)	Ort. Likidite	Haftalık Ziyaretler	# Piyasalar	# Coin'ler	Fiat Destekleniyor
1	 Binance	9.8	₺252,021,843,131 ▲ 0.71%	643	38,475,284	1255	365	AED, ARS, AUD and +43 more
2	 Huobi Global	8.8	₺67,141,351,080 ▲ 0.61%	653	1,470,777	974	333	ALL, AUD, BRL and +47 more
3	 Coinbase Exchange	8.7	₺23,142,483,218 ▼ 4.66%	525	3,891,464	217	64	USD, EUR, GBP
4	 Kraken	8.5	₺14,447,911,150 ▼ 2.11%	539	3,573,941	312	69	USD, EUR, GBP and +4 more
5	 KuCoin	8.3	₺12,261,953,722 ▲ 8.59%	427	1,900,201	799	356	--
6	 Bitfinex	8.0	₺6,976,089,058 ▲ 15.55%	436	1,036,762	309	136	USD, EUR, GBP and +1 more
7	 Gate.io	8.0	₺9,779,923,675 ▲ 0.33%	376	1,885,387	1273	674	--
8	 Binance.US	8.0	₺7,795,953,000 ▼ 8.52%	323	1,505,945	109	54	USD
9	 Bithumb	7.9	₺8,251,013,032 ▲ 4.14%	236	1,591,708	235	180	KRW

Kaynak: <https://coinmarketcap.com/>, (03.06.2021).

Bitcoin, dijital teknolojiyi kullanarak merkezi otorite ya da bankalardan bağımsız olarak çalışan bir kripto para birimidir. 2009 yılında gerçek kimliği hiç açıklanmayan Satoshi Nakatomo' ya göre, Bitcoin, eşten eşe nakit ödeme sistemi olarak tanımlanmıştır. Bitcoin, ihtiyaç duyulanın, herhangi bir istekli tarafın güvenilir bir üçüncü tarafa muhtaç olmadan doğrudan birbirleriyle işlem yapmalarına müsaade eden, güven yerine kriptografik kanıtlara dayanan elektronik bir ödeme sistemi olduğu belirtilmiştir. Ana işlevi bir ödeme aracı olan Bitcoin' lerin, işlem maliyetleri çok düşük tutularak, tüm dünyadaki hızlı para miktarlarıyla para transferini kolay ve ekonomik bir duruma getirmektedir³³⁷. Merkezi olmayan ilk para birimi olan Bitcoin, 2009 yılından beri finans ve medya endüstrisinden çok büyük gelir elde etmiştir. Geleneksel güvene dayanmaktan ziyade yüksek likidite, düşük işlem maliyeti ve anonimlik olmak üzere, geleneksel ödeme yöntemlerine (Visa ve Mastercard gibi) göre birçok fayda sağlayan kriptografik kanıtlara dayanmaktadır. Bitcoin' e olan ilgili her geçen gün artsa' da birçok eleştiriyi de karşı karşıya kalmaktadır. Bu eleştirilerin başlıcaları; Bitcoin' de hesap

³³⁷ Aslı Civelek, **İslam Hukuku Açısından Kripto Paralar**, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslami Bilimleri Anabilim Dalı, Çanakkale, 2020, s. 28.

sahiplerinin kim olduğu ve işlemlerin kimler tarafından yapıldığının bilinmemesinin kara para aklamada kullanılabilmesine imkân sağlaması, kendi başına bir değerlendirme aracı olmaması nedeniyle fiyatlarda sürekli dalgalanmaların meydana gelmesi ve kripto para üretiminde madencilerin üretilecek bloklar için yoğun hesaplama gücü nedeniyle hem bilgisayarları çalıştırmak hem de soğutmak için yüksek enerji tüketimine neden olmasıdır³³⁸.

Şekil 3.6: Bitcoin Nasıl Kullanılır?

Kaynak: <https://www.slideshare.net/boraerkmen/fintech-101-80771390> (04.06.2021).

Bitcoin ekosisteminde kullanıcılar, takas merkezleri, madenciler ve yazılım geliştiriciler bulunmaktadır. Kripto para birimlerinin kullanıcılarına sağladığı anonimlik nedeniyle kullanıcı sayılarının kesin olarak bilinmesi imkansızdır. Farklı sanal para birimleri arasında takasların gerçekleştirilebildiği çevrimiçi takas platformları bulunmaktadır. "Coinex" en fazla bilinen takas platformudur. İşlemlerin defterde tutulmasından sonraki bir süreçte, her işlem başkalarının bilgisayarları kontrol edilen ve onaylanan bir blok şekline gelmektedir, bu doğrulama işlemini yapan kişilere madenciler denilmektedir. Madenler, zincire eklenecek bir bloğu başarıyla oluşturmak için aktif olarak birbirleriyle rekabet ederler ve blok zincire en yeni bloğu oluşturmaktan sorumlu olan başarılı madenciler "blok ödülü" olarak isimlendirilen parasal bir tazminat almaya hak kazanırlar. Yazılım geliştiriciler ise, madencilerin teşvik

³³⁸ Civelek, s. 30.

yapılarının genel ekosistem ile tam uyum içerisinde olmasını garanti etmekten sorumludurlar. Protokol içerisinde özel algoritma zorluğunu “karma oranı” ile belirlemekle sorumludurlar³³⁹.

3.2.3. Kripto Paraların Hukuki Statüleri

Ülkelerin kripto paralar üzerindeki değerlendirmeleri, paraların kullanım şekillerine göre yapılmıştır. Kripto paralar, dünyadaki kimi ülkeler tarafından olumlu, kimi ülkeler tarafından ise olumsuz olarak değerlendirilirken kimi ülkelere de net bir tavır ortaya konmamıştır. 2010 yılından itibaren kripto paralarda görülen yaygınlaşma ve hızlı büyüme nedeniyle, ülkeler bu alanda düzenleme yapma gereği duymuşlardır. Ülkelerin düzenlemelerindeki en önemli mesele, kripto paraların küresel ölçekte işlem görmesine rağmen, yerel düzenlemelerde ve kavramlarda belirli bir standartlaşmanın sağlanamamasıdır. Kripto paralar temelde, şifrelemeyle blokaj olarak bilinen aynı tür merkezi olmayan teknolojiye dayanmaları açısından benzer olsalar da kripto paraları tanımlamak için kullanılan terminoloji, yargı alanları arasında büyük oranda değişmektedir. Merkez Bankası gibi yerel otoriteler, ülkelerde kripto para birimlerine yatırım yapmanın riskleri hakkında genellikle yatırımcıları bilgilendirmektedir. Bu bilgilendirmeler; kripto paraların devlet tarafından verilen ve güvence altına alınan gerçek para birimleri olmadığı, kripto para birimlerinin yüksek oynaklığa sahip olduğu, kripto para birimlerinin para aklama ve terörizm gibi yasa dışı faaliyetler için ortam oluşturduğu ve işlemleri kolaylaştıran organizasyonların geneli ile ilgili yeterli denetimin olmadığı hakkında olmaktadır. Ayrıca kripto para birimlerine yatırım yapanlar, oluşabilecek muhtemel risklerin tamamen kendi üzerlerinde olduğu ve oluşabilecek zarar durumunda da zararın giderilmesi için başvurabilecekleri bir otoritenin olmadığı konusunda da bilgilendirilmektedir³⁴⁰.

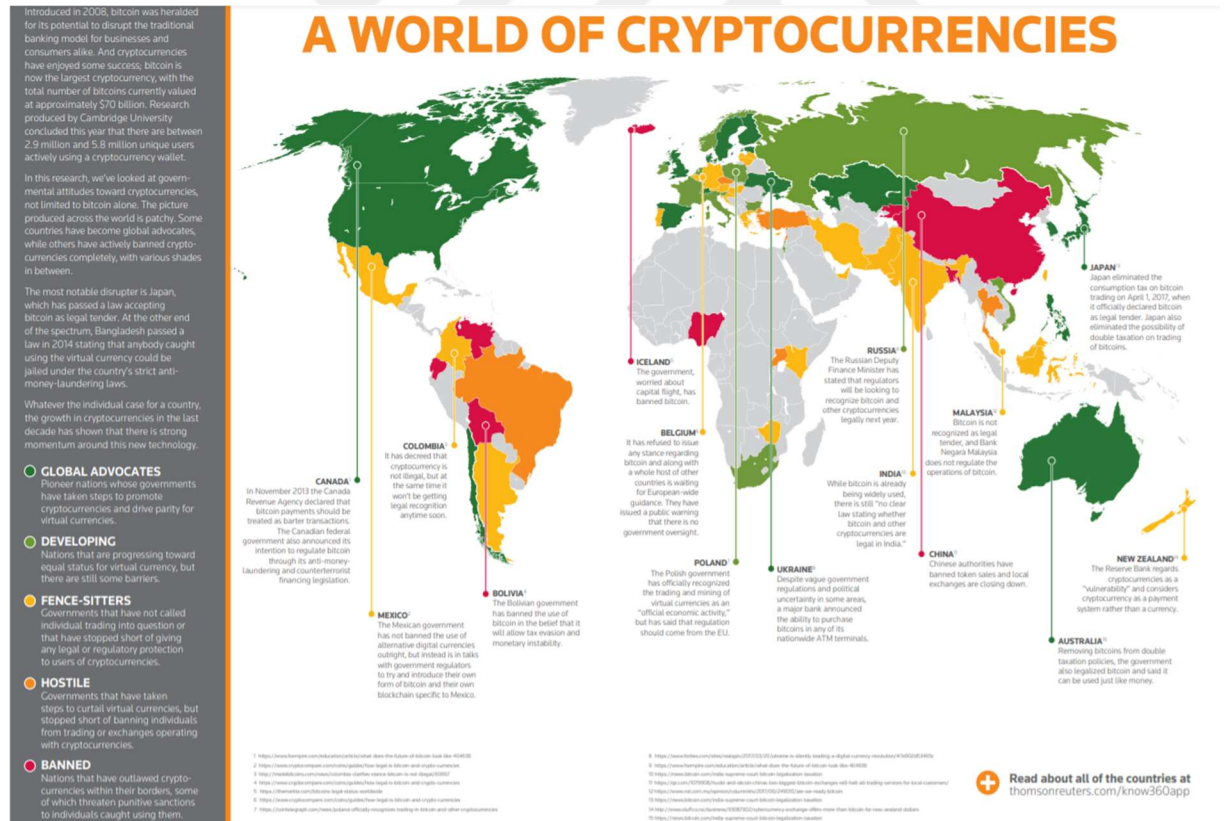
Bazı ülkeler (Avustralya ve Kanada gibi), kamuoyunu uyarmanın ötesine geçerek, organize suçlar konusunda para aklama, terörle mücadele ve kripto para birimlerini de içerecek şekilde yasalarını genişletmişlerdir. Kimi ülkeler kripto para birimi yatırımlarına kısmi kısıtlamalar getirirken Cezayir, Bolivya, Fas, Nepal, Pakistan ve Vietnam gibi ülkeler ise kripto para birimlerini içeren tüm faaliyetleri yasaklamıştır. Katar ve Bahreyn, vatandaşlarının yerel olarak kripto para birimleri içeren her türlü faaliyette bulunmalarını engellemiştir. Bangladeş,

³³⁹ Civelek, s. 35-37.

³⁴⁰ Şenel, s. 42-43.

İran, Tayland, Litvanya, Lesoto, Çin ve Kolombiya gibi ülkeler ise vatandaşlarına kripto para birimlerine yatırım yapmalarını engellememesine rağmen, kripto para birimlerini içeren işlemleri yapan finansal kurumları yasaklayarak dolaylı kısıtlamalar getirmişlerdir. Para biriktirme mekanizması olarak kripto para halka arzları (ICO) bazı ülkelere düzenlenmiştir. Çin ve Pakistan gibi ülkelere tamamen yasaklanan ICO' lar çoğu ülke tarafından serbest bırakılmıştır. Yeni Zelanda ve Hollanda gibi ülkeler ICO' lar ile ilgili bazı şartlar nispetince düzenlemeler yapmışlardır. Tüm ülkeler farklı sebeplerle de olsa, blok zinciri teknolojisi ve kripto para birimlerinin gelişimini bir tehdit olarak değerlendirmemişlerdir. İspanya, Belarus ve Lüksemburg gibi ülkeler kripto para birimlerini alternatif bir para ya da yatırım aracı olarak görmemelerine rağmen arkasındaki teknolojide bir potansiyel görmek ve kripto paraları bu sektörde öne çıkan teknoloji şirketlerine yatırım çekmenin bir aracı olarak kripto para yanlısı düzenleyici bir politika geliştirmişlerdir. Çin, Venezuela, İrlanda ve Litvanya gibi ülkeler ise, kendi para birimi sistemlerini geliştirmeye çalışmaktadırlar³⁴¹.

Şekil 3.7: Kripto Paraların Ükelere Göre Yasallık Durumu

Kaynak: <https://www.thomsonreuters.com/en-us/posts/news-and-media/world-cryptocurrencies-country/>

³⁴¹ Şenel, 43-45.

3.2.4. İslam Hukuku Açısından Kripto Para Uygulamalarının Değerlendirilmesi

Sanal paralar, teknolojide meydana gelen gelişmelerle birlikte gündeme gelmeye başlamış, ancak henüz gelişimini tamamlayamamış ve yaygın bir kullanım alanı bulamamıştır. Ayrıca bu paraların geleceği ile ilgili birtakım belirsizliklerin bulunması, bu paralar hakkında net bir karar verilmesini de engellemektedir. Tüm bunlara rağmen kısa bir zamanda para piyasasında çok yüksek bir işlem hacmine ulaşan kripto paralar, herkesin dikkatini çekmiş ve zamanla daha çok itibar görmeye başlamıştır. Müslümanlar arasında da tartışmalara neden olmaya başlayan ve para olarak ortaya çıkan kripto paraların İslam hukuku açısından değerlendirilmesi zorunlu hale gelmiştir. İslam hukuku açısından parasal bir mübadelenin geçerli olabilmesi için; “Ey iman edenler! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret dışında mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin” (Nisa, 4/299) ayeti ışığında akitlerde hezl, ikrah, cehalet, garar ve zarar, gabn ve tağrir, hile, galat, fasid şart ve faiz gibi durumların bulunmaması icap etmektedir³⁴². Ayrıca İslam hukuku mali konularda; malın belirsizliğinin olmaması yani açık olması, dolaşımda olması, korunması, isbatı ve adaleti şeklindeki beş şartın gerçekleşmesi aranmaktadır³⁴³. Kripto paralar ile ilgili fıkhi hüküm verenler, yasa dışı faaliyetlerin kullanıma açık olması, değerlerinde aşırı dalgalanma, devlet otoritesinden bağımsız olması ve yasal düzenlemelerin olmaması, devlet denetimi ve güvencesinde olmaması, yüksek risk içermesi, garar (belirsizlik)’ a ve aldatmaya açık olması, haksız kazanca neden olması, elektrik israfına neden olması ve para vasfına sahip olmaması gibi konulara temas etmişlerdir.

Bir kripto para birimi olan “Bitcoin” in dini hükmü ile ilgili Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kuruluna sorulan soru neticesinde, kurulun mütalaası şu şekilde olmuştur; “Kullanıcılar arasında değişim ya da kıymet ölçüsü olarak genel kabul gören, kaynağı itibarıyla kullanıcılara güven veren her türlü paranın kullanımı caizdir. Bu noktada önemli olan husus, para olarak bilinen değişim aracının kendi özünde yani üretim şeklinde, sürüm aşamalarında ve muhataplık niteliğinde büyük belirsizlik (garar) içerip içermemesi, bir aldatma (tağrir) aracı olarak kullanılıp kullanılmaması ve belli bir kesimin haksız ve sebepsiz zenginleşmesine vesile olup olmamasıdır. Son yıllarda ortaya çıkan ve birçok çeşidi bulunan, dijital-kripto paralardan her birini kullanmanın hükmünü yukarıdaki genel ilkeler doğrultusunda değerlendirmek gerekir. Buna göre kendi ciddi belirsizlikler taşıyan, aldanma ve aldatma riski ileri düzeyde olan, dolayısıyla herhangi bir güvencesi bulunmayan ve kamuoyunda saadet zinciri olarak

³⁴² Orhan Çeker, **İslam Hukukunda Akitler**, Tekin Kitabevi, Konya, 2014, s. 100-106.

³⁴³ Muhammed Tahir Bin Aşur, **İslam Hukuk Felsefesi Gaye Problemi**, Çeviren: Vecdi Akyüz, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2013, s. 250.

bilinen uygulamalar gibi belirli kesimlerin haksız ve sebepsiz zenginleşmesine yol açan dijital kripto paraların kullanımı caiz değildir”³⁴⁴.

Hayrettin Karaman, Yeni Şafak gazetesindeki köşesinde kripto paralar ile ilgili yazdığı bir makalesinde özetle şunlardan bahsetmektedir; kripto paraların sınırlı sayıda arz edilebilmesi sebebiyle fiyatlarının aşırı derecede yükseldiğini, kripto paraların kullananların kimliklerinin gizliliği ve herhangi bir otorite tarafından denetlenemiyor olmasından dolayı vergi kaçakçılığı, uyuşturucu ve silah ticareti gibi yasa dışı işlemlere zemin oluşturmaktadır. Mevcut düzende, devletlerin tekelinde ve kontrolündeki karşılıksız paralar, birçok haksız kazanç ve kayıplara sebebiyet verirken, sanal paralar daha fazlasına neden olacaktır. Döviz ve altın gibi rezerv değerlere para yatırıp fiyatları yükseldiğinde satmak sureti ile kazançlar sağlamak, fıkhi açıdan caiz olsa da stokçuluk (kenz) olarak değerlendirilmesi gerektiğinden, üretime katılmayan ve dolayısı ile topluma da faydası olmayan paradan kazanç elde etmek takva sahibi Müslümanlar için tercih edilmemesi gereken bir yoldur. Tüm bu bilgileri ışığında sanal para alıp satarak kazanç sağlamak caiz değildir³⁴⁵.

Sanal paraları İslam hukuku açısından değerlendiren araştırmacılardan Şevki İbrahim Allam ve Müfti Faraz Adam’ a göre Bitcoin henüz bir para olarak kabul edilemez. Servet Bayındır ise bazı riskler ve belirsizlikler içerdiğinden dolayı bitcoin’ e şüphe ile bakmak gerektiğini ifade etmektedir. Diğer taraftan Abdullah b. Muhammed b. Abdülvehhab el-Akil ve Charles Evans Bitcoin’ in kâğıt paralar gibi itibari bir para olduğunu iddia etmektedir. Hasan Doğan’ a göre ise, Bitcoin ile kripto paranın aynı şey olmadığını Bitcoin’ in sadece bir kripto para olduğunu, kripto paralardaki risklerin giderilmesi ile birlikte para olarak işlem görebilmesinin mümkün olabilecek olduğunu ileri sürmektedir³⁴⁶. Malezya merkezli danışmanlık şirketi Amanah Finance Consultancy’ e göre, Bitcoin yatırımı caiz görülmüştür. Endonezya merkezli Blossom Finance fetva danışmanlık şirketi ise, 0 Nisan 2018 tarihinde Bitcoin’ in helal olup olmadığı konusunda yayımladığı raporunda, bitcoin kullanımının ve genel kabulünün artması nedeniyle para olarak kabul edilebileceği ve caiz olacağını söylemiştir. Fakat devlet kanunlarıyla kripto para ülkede yasaklanmış ise caiz olmayacağını bildirmiştir³⁴⁷. Sakarya Üniversitesi İslam Ekonomisi ve Finansı Uygulama ve Araştırma Merkezi (İSEFAM)

³⁴⁴ DiB, Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı, “Bitcoin” Dini Hükümü, <https://kurul.diyanet.gov.tr/Cevap-Ara/38212/dijital-kripto-paralarin-kullaniminin-dini-hukmu-nedir-?enc=QisAbR4bAkZg1HIImMxXRn2t8ij%2beDtMkJdRGirgyeb8%3d>, (17.08.2019).

³⁴⁵ Hayrettin Karaman, “Sanal Para (Bitcoin, Bitpara)”, *Yeni Şafak Gazetesi*, 2017, <https://www.yenisafak.com/yazarlar/hayrettinkaraman/sanal-para-bitcoin-bitpara-2041314>, (19.08.2019).

³⁴⁶ Alkış, s. 81.

³⁴⁷ Şenel, s. 50-52.

Müdürü Süleyman Kaya’ nın “Kripto Para Birimleri ve Fıkhi Açıdan Değerlendirilmesi” isimli makalesinde, her kripto para biriminin kendine has bir yapısı ve kod sistemi olması nedeniyle her birinin münferiden incelenip değerlendirilmesi gerektiğini söylemiştir. Süleyman Kaya’ ya göre, tedavüldeki kripto paraların mübadele ve değer saklama aracı olarak ya da para transferlerinde kullanılmasında ve madencilik faaliyetlerinde fıkhen bir sakınca bulunmamaktadır. Fakat kripto paraların spekülasyon amacıyla kullanılması ve manipülasyon yapılması meşru değildir. Ayrıca kripto paraların kara para aklamak, kaçakçılık ve gayrimeşru işlerde kullanılması da caiz değildir. Kripto paranın ister para ister emtia isterse finansal bir varlık olarak kabul edelim fıkhen mütekavvim hükmündedir. Dolayısıyla kripto paraların varlık hesaplarına dahil edilerek zekât verilmesi gerekmektedir. Sonuç olarak, kripto paralara direkt olarak karşı çıkmak yerine, spekülasyon ve manipülasyonlara karşı insanları uyarmakla birlikte bu tür para birimlerinin oluşturabileceği fırsatları değerlendirmeye çalışmak daha doğru olacaktır³⁴⁸.

Bitcoin ile ilgili olarak yukarıda bahsedilen risklerin ve suiistimallerin varlığı devam ettiği sürece kripto paralara şüphe ile bakılması normal olarak gözükebilir. Ancak kripto paranın, para olma hususundaki tüm vasıfları uhdesinde bulundurması durumunda, geçerli bir para olma imkanına kavuşabilecektir. Rusya ve Venezüella gibi ülkelerin değerli varlıklara dayalı kripto paraları tedavül etmeye başlamaları, Türkiye’ nin de bu minvalde çalışmaların başlatıldığına dair haberlerin çıkması, daha fazla ülkenin gelecekte kripto para çıkartabileceğini göstermektedir. İslam hukuku açısından kripto paraların para olarak kabul edilebilmesi için; İslam hukukunun mali hususlardaki amaçlarına uygun olması, İslam hukuku açısından para vasfı şartlarına uygun olması, İslam hukukundaki akdın sıhhat şartlarına uygun olması, devlet otoritesince kabul edilmesi, sebepsiz zenginleşmenin olmaması gerekirken sistemsel bazı engellenemez risklerin bulunabilmesi ve teknik bilgi neticesinde kripto para edenlerin ödüle (cuale) sahip olabilmeleri de mümkündür³⁴⁹.

³⁴⁸ Süleyman Kaya, “Kripto Para Birimleri ve Fıkhi Açıdan Değerlendirilmesi”, İSEFAM, (Çevrimiçi), https://www.isefam.sakarya.edu.tr/wp-content/uploads/2018/01/Kripto-Para-Birimleri-ve-f%C4%B1khi-A%C3%A7%C4%B1dan-De%C4%9Ferlendirilmesi_son.pdf (08.06.2021).

³⁴⁹ Alkış, s. 81-85.

3.2.5. Kripto Para ve Blok Zinciri Teknolojisinin İslami Finans İçin Kullanım Potansiyeli

Kripto paralar ve Blockchain gibi teknolojiler, İslam iktisadı ve finansı açısından ekseri yatırım ve getiri üzerinden değerlendirilmiştir. Ancak bu teknolojinin, getiri odaklı yatırım yönünden ziyade uzun vadeli ve finansal teknolojik (Fintech) tarafı daha önemlidir ve İslami finans bakımından da bu dönüşüm tarafı ile ilgilenilmelidir. Zira İslam medeniyeti tarihinde mevcut bilgi ve teknolojinin İslam' ın hizmetinde ustaca kullanıldığı örneklerle doludur. Dolayısıyla günümüzdeki bu bilgi ve teknolojinin de İslam' ın faydasına nasıl kullanılması gerektiği üzerinde çalışmalar yapılmalıdır³⁵⁰. Kripto paralar İslami finans bakımından; devlet tarafından basılmaması, arkasında güvenilir bir finansal kuruluşun bulunmaması, yatırımda değer istikrarsızlığının bulunması, kara para aklanması, denetim mekanizmasının olmaması, hukuki bir düzenlemenin bulunmaması ve yüksek güvenlik riskine sahip olması nedenleriyle kimleri tarafından olumsuz olarak değerlendirilmektedir. Diğer taraftan müteakvim mal olması, tüm kripto paralara bakılarak özel olarak değerlendirme yapılması, bakır para ve itibari paraların hükümlerinin uygulanması, güvenlik riskinin çözülebilir olması, devletlerin kendi kripto paralarını çıkararak yasallaştırılması ve gelecek potansiyeline yoğunlaşılması açısından da kimilerince olumlu bakılmaktadır³⁵¹. Kripto paraların kullanılması için İslam' ın ruhuna uygun özgün bir düzenin oluşturulması gerekmektedir. İslam fıkında yer alan “zararlı olanı defedip yararlı olanı celbetmek” kaidesi mucibince kripto paraların, kısa vadede değişik türleriyle zarar verse de uzun vade de şeklinin değiştirilmesiyle fayda vermesi sağlanabilir. İslam, şarap üzümünden üretiliyor diye tüm üzümün yok edilmesini istememektedir. İslam fıkındaki “eşyada aslolan mübahlıktır” ilkesi gereği tüm kurum ve uygulamalar bu kapsamda değerlendirilmiş ve İslam' a uymayan kısımlar atılarak devam edilmiştir³⁵².

Dünya genelindeki para transfer sisteminin batı ülkeleri tarafından yönetiliyor olmasından dolayı ambargo gibi uygulamalarla Müslüman ülkelerin ticaret hacmi kısıtlanabilmektedir. Merkezi bir otorite olmadan kişiden kişiye (Peer to Peer) finansal varlık transferi yapılabilen bitcoin gibi kripto paraların blok zinciri teknolojisi kullanılabilir. Bu teknoloji, eğer İslam ülkelerinin kendi aralarında belirledikleri ortak bir para birimine dayalı bir kripto para sisteminde kullanılırsa bu sayede İslam ülkeleri hem bağımsız bir para transferi sistemi kurmuş hem de ticaret hacimlerini arttırabilme imkanına kavuşmuş olabileceklerdir.

³⁵⁰ Korkut v. dğr., s. 295-296.

³⁵¹ Korkut v. dğr., s. 302-303.

³⁵² Korkut v. dğr., s. 303.

Blok zinciri teknolojileriyle birlikte bazı kolaylık ve yenilikler yardımıyla şeffaf ve kontrol edilebilir akıllı sözleşmeler yapılabilmektedir. Ayrıca bu sözleşmeler sayesinde İslam feraiz hukukuna uygun bir miras pay hesaplaması yapılması ve aktarılmasıyla ilgili teknolojiler kullanılabilecektir. Ayrıca blok zincir teknolojisi, iş sözleşmelerinde, patent başvurularında, girişim ortaklıklarında ve dijital eserlerde telif hakları açısından kullanılabilecektir. Blok zincir teknolojisi, işlemlerin şeffaf ve denetlenebilir şekilde kayıt altına alınması nedeniyle zekât ve bağış ödemelerinde de kullanılabilecektir. Kitle fonlaması, bir proje ya da girişimi günümüzün imece usulüyle desteklenmesi anlamına gelmektedir. Paya dayalı şekilde yatırım amaçlı olarakta kullanılabilen kitle fonlamasında paylar genellikle hisse senedi yönetmeliğine göre işlem görmektedir. Blok zincire dayalı bir pay senedi çıkarılarak ikincil bir borsa oluşturulabilir ve özellikle mudarebe iş modeline uygun girişimlerin ortaklarının payları piyasada rahat ve şeffaf bir şekilde işlem görebilir³⁵³.

3.2.6. İslam Ülkelerinde Kripto Para ve Blokzincir Teknolojisi Uygulamaları

İslam ülkelerinin devlet başkanları, İslam ülkeleri arasındaki ticaretin geliştirilmesi ve dolara olan bağımlılığın azaltılabilmesi için kripto paraların kullanılması gerektiği konusunu daha fazla gündeme getirmektedirler. Malezya'nın başkenti Kuala Lumpur'da 2019 yılı aralık ayında Malezya, Endonezya, Türkiye, İran ve Katar gibi ülkelerin devlet başkanlarının katılımıyla, Müslüman dünyasının karşı karşıya olduğu sorunları tartışarak yeni çözümlerle beraber Müslüman ülkelerin ve Müslümanların refahını iyileştirmek amacıyla "2019 Kuala Lumpur Zirvesi" düzenlenmiştir. Zirve' de İran Cumhurbaşkanı Ruhani, Müslüman ülkelerde yerel para birimlerinde işlem gören ve ABD dolarına olan bağımlılığı azaltan, para piyasalarındaki dalgalanmaların ve spekülasyonların engellenmesini sağlayabilmek için İslami bir finansal ödeme aracı olarak Müslüman ülkelerin kullanabilecekleri bir kripto para oluşturulmasını önermiştir. Yine aynı zirvede Malezya Başbakanı Tun Dr. Mahathir, Müslüman ülkelerin kullanabilecekleri ortak bir kripto para teklifinin yerinde olduğunu ve bu konuda çalışmaların başlayabileceğini ifade etmiştir³⁵⁴. Birleşik Arap Emirliklerinden biri olan Dubai, 2017 yılında EmCash ismini verdikleri kendi kripto para birimleriyle ilgili çalışma başlattıklarını duyurmuşlar fakat şimdiye kadar herhangi bir ihraç işlemi gerçekleştirmemiştir.

³⁵³ Korkut v. dğr., s. 304-308.

³⁵⁴ News.bitcoin "Iran, Turkey, Malaysia Discuss Creating Unified Muslim Cryptocurrency", 21.12.2019, [https://news.bitcoin.com/iran-turkey-malaysia-discuss-creating-unified-muslim-cryptocurrency/\(09.06.2021\)](https://news.bitcoin.com/iran-turkey-malaysia-discuss-creating-unified-muslim-cryptocurrency/(09.06.2021)).

Türkiye, 2019-2023 yılları arasını kapsayan 11. Kalkınma Planı'nda, "Blok zincir tabanlı dijital merkez bankası parası uygulamaya konulacaktır" şeklinde bir hedef belirlemiştir. Ayrıca diğer İslam ülkelerinin de merkez bankası kripto parası ihracına yönelik bazı çalışmalarının olduğu bilinmektedir.

Birleşik Arap Emirlikleri (BAE)'nin finans kuruluşlarından ADAB Solutions, dünyada Şeriat ile uyumlu ilk İslami Kripto Para Borsası (FICE)'ni 2017 yılında kurmuş ve 2019 yılı Ekim ayında faaliyete başlamıştır. ADAB Solutions amaçlarının, helal kripto para birimi işlemleri sorununa çözüm üreterek, dünya nüfusunun %22'lik kısmını oluşturan Müslümanlar için 3,8 trilyon USD'lik ticaret hacmine ulaşan varlıkları yöneten kripto para piyasasına erişimi kendi bünyesinde kurduğu Şeriat Danışma Kurulu aracılığı ile sağlamak olduğunu söylemiştir³⁵⁵. The Stellar Development Foundation (SDF-Stellar Geliştirme Vakfı), kurucularından biri aynı zamanda Ripple'ın de kurucusu Jed McCaleb olan, Lumens isimli bir organizasyon tarafından 2014 yılında açık kaynaklı Stellar ağının gelişimini ve büyümesini desteklemek için kurulmuş, kâr amacı gütmeyen bir kuruluştur. Açık kaynak kodlu bir kripto para birimi olan Stellar, geliştirilen alt yapı desteği ile transfer işlemlerini kolaylaştıran bir blokzincir teknolojisidir. Vakfın amacı, az gelişmiş ülkelere para gönderme işlemlerini, basit bir hale getirirken en uygun maliyetlerle yapmasını sağlamaktır. Ripple ve Stellaraltcoin olarak İslami bankacılık sektöründe yer alan Stellar, ödemeler ve kredi kartı bilgilerini saklama (token) oluşturma konusunda şeriat sertifikalı ilk blokzincir olmuştur³⁵⁶. Malezya merkezli HelloGold adında bir firma, blokzincir teknolojisi alt yapısını kullanarak altın destekli GoldX adında kripto para çıkarmıştır. Şeriata uygun olmadığı ve yeterli hizmeti alamadıkları için geleneksel bankaları tercih etmeyen bireysel yatırımcılar hedef alınmıştır. Blokzincir teknolojisiyle finans ürünleri bütünleştirmek amacıyla uygun kuruluşlara sağlanacak hibeler için fon toplamaktadır³⁵⁷. Kullanıcıların, sistemlerin ve pazarların ihtiyaçlarını İslam hukukuna uygun olarak birleştiren bir blokzincir ortamı oluşturmak için İslami Finans hususunda uzman iki İsviçre firması Qintar Capital Switzerland ve ISL-Blokchain Sarl, İslam hukukuna uygun Islamic Blockchain (ISL) ağı tabanlı token olan Qintar'ı 2019 yılı Nisan ayında piyasaya sürmüştür³⁵⁸. İslam ülkelerinin ortak bir kripto para üzerindeki çalışmalarının yanı sıra Dubai'de özel bir girişim tarafından 2017 yılında dünyanın ilk Şeriat ile uyumlu ve altına dayalı kripto parası olarak duyurulan "OneGram" piyasaya çıkmıştır. Diğer kripto paralardan farklı olarak

³⁵⁵ FICE, About ADAB, 2019, <https://icoholder.com/en/adab-solutions-23736> (08.06.2021).

³⁵⁶ Civelek, s. 101-102.

³⁵⁷ Neşe Yavuz, "Şeriata Uygun Dur Belgesi Alan İlk Para Birimi: GOLDX", 22 Şubat 2018, <https://kriptoparahaber.com/seriata-uygundur-belgesi-alan-goldx.html> (08.06.2021).

³⁵⁸ Civelek, s. 104.

her bir OneGram kripto paranın arkasında en az bir gramlık altın bulunduğundan fiyat dalgalanmaları karşısında korunaklı olduğu ifade edilmektedir. Diğer taraftan OneGram' ın altına dayalı olması dolayısıyla içsel bir değere de sahip olması da sağlanmaktadır. Bünyesinde Şer'i bir danışman bulunan OneGram' ın işlemlerinden elde edilen gelirin %2,5'luk kısmı, kurulan OneGram vakfına aktarılmaktadır³⁵⁹. Birleşik Arap Emirlikleri'nde faaliyet gösteren Emirates İslam Bank blok zincir teknolojisini 2017 yılında potansiyel sahtekarlığı en aza indirebilmek için çek bazlı ödeme süreçlerine entegre ettiğini duyurmuştur. Birleşik Arap Emirliklerinden başka bir banka olan el-Hilal Bank ise 2018 yılının sonlarında blokzincir teknolojisini kullanarak kira sertifikası (sukuk) ihraç eden ilk İslami banka olmuştur. İslam Kalkınma Bankasına bağlı faaliyet gösteren İslami Araştırma ve Eğitim Enstitüsü, İslam hukukuna uygun finansal ürünler çıkarabilmek için Riyad'dan Ateon ve Dubai'den Settle Mint gibi Fintech firmaları ile blokzincir teknolojisine dayalı akıllı sözleşmeler üzerinde çalışmalar yürütmektedir. Bu çalışmaların amacı; bu teknoloji ile bütün sözleşme süreçlerinin İslami finans kurumları için otomatik hale getirilmesi ve helal sertifikasyon işlemlerinin daha kolay ve güvenilir hale getirilmesidir. Bu kapsamda ZakatTech, zekât ödeyen kişiye, dijital defter kaydı tutarak şeffaf bir şekilde ödenen zekâtların nereye gittiğini gösterme imkânı sunmaktadır. Ayrıca İslamiChain, bağış yapan kişilere, yaptıkları bağışların doğru yere gidip gitmediğini görebilme imkânını sunabilmektedir.

Türkiye'de Takasbank' ın Ar-Ge Merkezi tarafından, blokzincir teknolojilerinin finans sektöründe kullanılması amacıyla “Fiziksel Karşılığı Olan Blokzincir Tabanlı Yeni Nesil Transfer Sistemi- BİGA” projesi geliştirilmiştir. BİGA markası “Bir Gram Altın” ifadesinin kısaltması olup, fiziki karşılığı misli olarak saklamaya alınmış, standartları belli olan kaydi altının taraflar arasında doğru, kontrollü ve mahremiyet odaklı bir şekilde transfer edilebilmesini sağlayan blokzincir tabanlı bir altyapı projesidir. Bir kripto varlık olarak tasarlanan BİGA henüz nihai kullanıcıların kullanımına açılmamıştır. Tamamen altına endeksli olması (1 BİGA = 1 gr. Altın) dolayısıyla değerini koruyabilen BİGA 'nın kendi değeri bulunmamaktadır. Mahremiyet merkezli ve fiziksel olarak karşılığı olan BİGA, merkezi otoritenin istediği zaman izleyebileceği bir mekanizmadır. BİGA, dünyada ilk defa “Altın Transfer Sistemi” ile beraber yürütülen blokzincir tabanı üzerinde oluşturulmuştur. BİGA sistemi vadettiği dijital varlık için ihraç, itfa ve transfer olmak üzere üç yeterliliği içermektedir.

³⁵⁹ Eğri, Orhan, v. dğr., s. 322.

Ayrıca “Altın Transfer Sistemi” ile sistemin altyapısını oluşturan blokzincir teknolojisi arasında bütüncül mutabakat sayesinde izleme ve raporlama gibi ek yetkinliklerde sağlanmaktadır³⁶⁰.

BİGA, blokzincir teknolojisindeki yoğun kriptografik algoritmaların kullanılması sayesinde işlemlerin güvenli bir şekilde gerçekleşmesini ve onaylanmasını temin eden, çalışması için tek bir merkeze muhtaç olmayan yapısı ile mevcut kripto paralara benzeyen, fiziksel dayanağa sahip olması ve denetlenebilir olması açısından ise bu yapılardan farklı olan dijital bir varlık platformudur. BİGA, blokzincir altyapısını kullandığından ödeme sistemleri için kullanılabileceği gibi farklı değerlerin aktarım işlemleri içinde kullanılabilecektir. Son kullanıcılara henüz açılmamakla birlikte, son kullanıcılara tanımlı bir aracı kurum üzerinden BİGA alım ve satım işlemleri için cüzdan arayüzü sağlanması ve bir sonraki adımda ise, bireysel kullanıcıların kendi hesaplarını yönetebilecekleri dijital bir cüzdan uygulaması geliştirilecektir. Fıkhi açıdan durumunun ortaya konulmasına ihtiyaç duyulan BİGA, şeklen altın karşılığı banknot basılmasına benzemektedir³⁶¹.

3.3. Yeni Dönemin Finansman Araçları (Finansal Teknolojiler)

Finansal teknolojiler, tüm dünyada etkili olan Mortgage krizinden sonra kendini iyiden iyiye hissettirmiş ve daha da hızlı bir şekilde gelişerek yakın gelecekte finansal piyasanın baş aktörü olması kuvvetle muhtemel bir hale gelmiştir. Finansal teknolojiler, yalnızca bankalara yardım etmelerinin ötesinde bankada hesabı olmayanlara da ulaşabilecek uygulamalarla hayatın tümünü içine alacak şekilde küçük girişimlere büyük etkiler oluşturabileceği fırsat alanları sunabilmektedir. Fintekler, yeni nesil teknolojileri merkeze alarak sundukları alternatifli ürün ve hizmet anlayışlarıyla hantal konvansiyonel bankacılık sistemini değişime zorlamaktadır. Zira birçok alanda olduğu gibi finans sisteminin bu yeni teknoloji ile yeniden tanımlandığı, oyuncuların değiştiği ve bu değişime ayak uyduramayanların yok olma tehlikesi ile karşı karşıya olduğu bir düzene girilmiş bulunmaktadır³⁶².

Teknolojiyle birlikte finansal hizmetlerin sunulması olarak tanımlanabilen Fintekler, kavram olarak yeni nesil teknolojilerin finans sahasında hayata geçirilmesi olarak ifade edilebilmektedir. Douglas W. Arner vd.’ e göre Fintekler, 1860-1967 yılları arasında finansal

³⁶⁰ Takasbank, BİGA, https://biga.takasbank.com.tr/biga_whitepaper.pdf (09-06.2021).

³⁶¹ Şimşek, Samar, v. dğr. s. 88-89.

³⁶² Yavuz Demirdöğen, **İslami Fintek Ekosistemi Üzerine Bir Değerlendirme**, Gaziantep Üniversitesi, İktisadi ve idari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 1, Mayıs 2020, ss. 63-99. s. 64-65.

hizmetlerin teknolojiyle ilk kez buluşmaya başladığı Fintek 1.0 dönemi, 1967-2008 yılları arasında neredeyse tüm finans endüstrisinin dijitalleşerek teknolojiye erişilebildiği Fintek 2.0 dönemi ve 2008 yılından günümüze kadar inovasyon ve start-up' ların yükselişe geçtiği Fintek 3.0 dönemi olarak gelişmiştir. Fintekler, danışmanlık hizmetleri, uygunluk, ödemeler, kitlesel fonlama ve finanslama olarak beş farklı grupta ele alınmaktadır³⁶³.

İleri teknolojilerin ve yeni dijital gelişmelerin etkin, hızlı ve doğrudan uygulanabildiği finans sektörü, geleceğe kendini adapte edebilmek için teknolojiyi bir kaldıraç olarak kullanmaktadır. Fintekler için en çok kullanılabilen ve etki edebilenleri ise; blok zincir, bulut bilişimi, büyük veri analizi, nesnelerin interneti, derin öğrenme ve yapay zekâ teknolojileridir. Dağıtık mizan defteri teknolojisi anlamına gelen blok zincir, halka açık bir ticari işlem defteri olarak tanımlanmaktadır. Blok zincir; bilgi ve varlık değişimi için merkezi olmayan bir aracı şeklinde çalışmaktadır. Paylaşımlı veri depolama ya da “P2P” ve ortak anahtar şifrelemesi blok zincir’ in iki temel teknoloji bileşenidir. Bulut bilişiminde; kişi, kurum ve firmalar kendi veri merkezleri ya da bilişim altyapılarını oluşturmak yerine bulut sağlayıcılarından alan kiralayarak bu ihtiyaçlarını karşılamaktadırlar. Büyük veri analizi; mobil cihazlar, teçhizat, simülasyonlar, ar-ge, etkinlikler, sosyal etkileşimler ve fiziksel yapıdan gelen bilgi akışlarının gözlemlenmesi ve analiz edilmesi olarak tanımlanmakta olup, gelecekte olabilecek olayları tahmin edebilmek adına kullanılmaktadır. Nesnelerin interneti; internet, yerel alan ağları ve kablosuz ağlar gibi sistemler ile nesneler ve bilgisayarlar arasında sensörler, RFID (Radio-Frequency Identification), aktivatörler ve akıllı telefonlar gibi cihazları kullanarak bir bilgi akışı sağlamaktadır. Derin öğrenme; desen analizi, dönüştürme, denetimli ya da denetimsiz özellik çıkarma ve sınıflandırma için çok fazla doğrusal olmayan gizli katmandan faydalanan bir makine öğrenme tekniği olarak tanımlanmaktadır. Yapay zekâ ise; çevreden aldığı verileri kullanarak öğrenen ve öğrendiği verilerle de amacına ulaşmaya çalışan bir bilgisayar terimidir³⁶⁴.

³⁶³ Demirdöğen, s. 65-66.

³⁶⁴ Demirdöğen, s. 67.

3.3.1. Finansal Hizmet Yenilikleri

3.3.1.1 Dijital Ödeme Sistemleri

Bu sistemde, alacaklı ve borçlunun fiziksel olarak aynı mekânda bulunmasına gerek kalmadan teknoloji sayesinde para transferleri, dijital ödeme sistemi yardımıyla yapılabilmektedir. Online ödeme sistemi, muhasebe ve elektronik para tabanlı sistemlerinden oluşmaktadır. Muhasebe tabanlı sistem, kullanıcıların kendi hesapları üzerinden ödeme yapmalarına imkân sağlarken elektronik para tabanlı sistemde ise borçlunun elektronik hesabında yeterli tutarda parası bulunması durumunda ödeme yapılabilmesi mümkün olabilmektedir. Bu sistemler; elektronik ödeme kartları (debit kart ve kredi kartı), elektronik cüzdan, sanal kredi kartları, mobil ödemeler, akıllı ve sadık kartlar, elektronik nakit (e-cash) ve diğer yüklemeli kartlar gibi ödeme yöntemleri önermektedir. Mevcut durumda aktif olarak kullanılan ödeme sistemlerinde; Alipay, PayPal, WeChatPay, Android Pay, Apple Pay, Lg Pay, Samsung Pay, VISA ve Ctipay gibi firmalar ön plana çıkarken bu firmaların içerisinde özellikle PayPal, Alipay ve WeChatPay en fazla kullanılan ve pazardan en fazla pay alanlarıdır³⁶⁵. Son geliştirmelerle birlikte üç yeni ödeme sistemi daha ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki; nakit ve kart kullanımlarını değiştirebilecek nitelikteki satış sırasında sunulan mobil ya da aplikasyon ödemeleri gibi ödeme seçenekleri ya da perakende arayüzündeki yeniliklerdir. İkinci olarak; işletmeler tarafından yasal bir ödeme aracı olarak görülen bitcoin gibi kripto para birimleridir. Son olarak; mahsuplaşma ve kliring sisteminin yerine kullanılabilecek olan otonom organizasyonlar ya da dağıtık defterler gibi yeni teknolojilerdir.

Dijital ödeme sistemlerinin, kullanıcılarına çeşitli satın alma seçenekleri sunması, erişim kolaylığı sağlaması, eş zamanlı olarak finansal kaynaklara ulaşım imkânı oluşturması, aracılardan ortadan kaldırılması sayesinde maliyetlerin azaltılması gibi olumlu yanları bulunmaktadır. Diğer taraftan çeşitli elektronik ödeme yöntemlerinin karmaşıklık olarak görülerek sisteme düşük uyum ve katkıya neden olabilmesi ile sisteme duyulan güven ve sistemde oluşan güvenlik açıkları ise dijital ödeme sistemlerinin olumsuz yanları olarak öne çıkmaktadır³⁶⁶.

³⁶⁵ Demirdöğen, s. 75.

³⁶⁶ Korkut v. dğr., s. 315-316.

3.3.1.2. Kitlesele Fonlama

Dağıtık finans modeliyle internet kullanıcıları üzerinden nispeten küçük paralar talep edilerek, girişimciler (start-up) için finansal kaynak sağlayan bir sistemdir. Kitle fonlaması, yeni iş fikirlerini uygulamak, mevcut girişimleri sürdürebilmek ve/veya büyütmek isteyen genç girişimci firmalar için oldukça uygun bir yöntemdir. Ayrıca toplumsal ve sosyal aktivitelerin kaynak temini için de kullanılabilir. Bankalar ve melek yatırımcılar gibi fon kaynaklarına ulaşması çok maliyetli ve zor olan girişimciler için çok önemli bir kaynak sağlamaktadır. Bu sistemde internet üzerinden açık çağrı yapılarak küçük tutarlardaki sermayeler büyük havuzlarda toplanmakta ve buradan da uygun bulunan girişimciler fonlanmaktadır.

Kitlesele fonlama üç şekilde yapılmaktadır. Bunlardan ilki; kurucunun, kitlelerin içsel ya da vicdani tatminini sağladığı, açılışa davet, özel aktivitelere katılım ya da üretim sürecine katılım, tanışma ve ufak hediyelerle onore edildiği, aslında karşılıksız para talep edildiği “bağış temelli kitlesele fonlama” yöntemidir. İkincisi; kişiden kişiye ya da kişiden firmaya borç olarak verilen ve kurucudan karşılığının istendiği “borç temelli kitlesele fonlama” yöntemidir. Bu kitlesele fonlama türü ise üç şekilde yapılmaktadır. Bunlar, katılımcının piyasa değeri üzerinden alım taahhüdünde bulunduğu ve katkı tutarının da bu taahhüde göre belirlendiği satış öncesi model, verilen borcun kampanya bitiminde faiziyle geri alındığı geleneksel kredi modeli ve verilen borcun projenin bitirilip kar edilmeye başlandığında alındığı bağışlanabilir kredi modelleridir. Üçüncü kitlesele fonlama şekli; katılımcıların girişime ait ortaklık ya da hisse alması karşılığında katkı verdiği “yatırım ya da sermaye amaçlı kitlesele fonlama” yöntemidir.

Kitle fonlaması, Fintek endüstrisinin en hızlı büyüyen hizmetlerinden biri olsa da henüz ortada olmayan bir girişim için yatırımda bulunulması gibi bazı riskleri barındırmaktadır. Proje riski, sahtekârlık ve kurucunun yetersizliği gibi temel sorunların bulunduğu bu sistemde, kalite, güven, itibar, yeteri kadar fon sağlanamaması ve piyasanın yetersizliği gibi genel risklerde vardır. Bu nedenle, kredibilitesi olan girişimcilere iş yapılması, doğru girişimin tercih edilmesi, girişimcinin başlangıç sermayesinin bir miktarını yakın çevresinden elde etmesi, girişimin ilk aşamasında itibarı olan yatırımcıların ortak edilmesi, doğru hedef kitlenin seçilmesi, örnek olabilecek uygulamaların takdim edilmesi, verilecek ödüllerin ölçülebilir olması, son durum güncellemesinin sıkça yapılması ve imkânlar nispetince bağımsız kuruluşlardan doğrulama

raporlarının alınabilmesi gibi bazı yol ve yöntemler yatırımın amacına ulaşmasında yardımcı olabilecek önemli unsurlardır³⁶⁷.

3.3.1.3. Kişiden Kişiyeye (P2P) Borçlanma

Sosyal borçlanma olarak ta bilinen bu borçlanma türü, kişi ve işletmelerin aralarında herhangi bir resmi aracı olmaksızın online olarak yaptıkları bir borç finansmanı yöntemidir. Özellikle 2008 krizinden sonra Fintek endüstrisinde kendine bir alan bulan bu yöntem, en hızlı büyüyen ve büyüme potansiyeli en yüksek olan Fintek hizmetidir. Bu borçlanma yöntemi, daha az maliyet ve kullanım kolaylığı sağlamaktayken geleneksel borçlanma yöntemlerine nazaran daha risklidir. Kişiden kişiyeye borçlanmalar, muhtemel borçlular için online platformlarda para toplamayı, derecelendirme yapabilmeyi ve kredinin özelliklerinin yaygınlaştırılmasını kolaylaştırmaktadır. Diğer taraftan yatırımcılar için kredi çeşitlendirmesi yapabilmesi, borçlunun riskini dağıtabilmesi ve gerçek zamanlı raporlama imkânı sağlayabilen kredi teklifleri alınabilmesi sağlanabilmektedir. Ayrıca kredi geçmişinin raporlanabilmesi, kredi performansının online hizmet olarak verilebilmesi ve izlenebilmesi gibi teknolojik imkanlar da kişiden kişiyeye borçlanma ile sunulabilmektedir.

Kişiden kişiyeye borçlanma sisteminde, platform üzerinden muhtemel borçlular için bir veri tabanı oluşturulmaktadır. Borç alabilmek için başvuruda bulunanlardan; talepte bulundukları kredinin tutarı, vadesi ve amacının yanı sıra geliri, işi ve diğer borçlarının durumu gibi zorunlu bilgiler alınır. Ayrıca öz geçmiş ve diğer borçlarının faiz oranları gibi isteğe bağlı bilgilerde alınabilir. Platformlar, kredi başvurusunda bulunanların kredi skorlarını bir risk sınıflaması yaparak kredi talep bilgilerini muhtemel yatırımcıların bilgisine sunar. Yatırımcılar, algoritmik bir sistem üzerinden veya yatırım gruplarından, yatırımda bulunacakları işi seçebilmekte, borçlunun kredi ihtiyacını tamamen karşılayabilecekleri gibi diğer yatırımcıların yatırım kararlarına da katılabilmektedirler. Kredi talep edenlerin yatırımları için gerekli olan tutar karşılanamazsa kredi alınamamakta, karşılanır ise, marjinal fonlama faizi ya da platformun borçlunun risk skoruna göre hesapladığı faiz oranı üzerinden fonlama gerçekleşmektedir.

Kişiden kişiyeye borçlanma sistemi, yapay zekâ ve büyük veri kullanılarak bilgilerin tahlil edilmesi sayesinde geleneksel borç verme yöntemlerinden daha etkin ve nesnel değerlendirme yapabilme fırsatı sunmaktadır. Ayrıca bu sistem geleneksel finans yöntemlerindeki aracılığı

³⁶⁷ Korkut v. dğr., s. 317-318.

ortadan kaldırarak maliyetlerin azaltılmasını sağlamaktadır. Bu sistemde, kredi talep edenler kendilerini daha net ifade ederken bankaların kredi kısıtlarından da kurutulabilmektedir. Diğer taraftan yatırım yapmak isteyen kullanıcılar için ise yatırımlarını bilerek ve seçerek yapmalarına olanak sağlamaktadır³⁶⁸.

3.3.1.4. Neo-Bankalar (Dijital Bankalar)

Neo-bankalar, işlemlerin yalnızca internet üzerinden yapıldığı, bankaların tamamen aracı olmaktan çıkarıldığı ve banka benzeri hizmetlerin sanal olarak sunulduğu önden ödemeli kartların daha geniş hali olarak tanımlanmaktadır. Neo-bankalar, fiziki bir mekân olmaksızın denetimin yapıldığı, önden yüklemeli debit kartlar ve tasarruf hesaplarının bazı türlerinin işletildiği uygulamalardır. Bu uygulamalar; mobil hesaplar, mobil bütçeleme araçları, anlık dijital fatura tahsilatları ve kişiden kişiye ödeme gibi işlemler için kullanılmaktadır.

Neo-bankalarda fiziki bir şube ağının olmaması, paydaşlarını yüksek maliyetten ve operasyonel iş yükünden kurtarmakta ve nispeten düşük işlem ücreti sunabilmeleri imkânı sağlamaktadır. Ayrıca neo-bankalarda kredi riskinin bulunmaması; sermaye akçesi ve rezerv bulundurma gibi yasal zorunluluklarının olmamasını ve dolayısıyla maliyetlerin düşük olmasını sağlamaktadır. Bu durum, karmaşık bir risk yönetimi gerektirmedikinden hızlı bir altyapı kapasitesine sahip olma imkânı da sağlamaktadır³⁶⁹.

3.3.1.5. Robo-Danışmanlar ve Varlık Yönetimi

Finansal teknoloji hizmetlerinden biri olan robo-danışmalar, geleneksel finansal araçlar ve bankaların verdiği varlık yönetimi hizmetlerini, yeni teknolojik temelli metotlarla daha ucuz, daha hızlı ve geliştirilmiş hizmet süreçleriyle sunabilmektedir³⁷⁰. Robo-danışmanlar, insan müdahalesinin neredeyse hiç olmadan algoritma ve formüllerin kullanılması sayesinde portföy yönetiminin yapıldığı finansal danışmanlık olarak ifade edilebilir³⁷¹. Varlık yönetimi,

³⁶⁸ Korkut v. dğr., s. 319-320.

³⁶⁹ Korkut v. dğr., s. 321.

³⁷⁰ K. Phoon & F. Koh, **Robo-advisors and Wealth Management**, The Journal of Alternative Invesments, 20(3), 2017, s. 79.

³⁷¹ Sovereign Wealth Fund Institue, *Everyone Wants a Robo-Advisor, Right?* 2015, <http://www.swfinstitute.org/swf-article/everyone-wants-a-robo-advisor-right-8461344//>, (01/07/2020).

müşterilerin yatırım ve harcama alışkanlıklarına ve risk beklentilerine göre profillerinin belirlenip uygun algoritmalar oluşturulmasıyla yapılmaktadır. Robo-danışmanlık sunanların verdiği hizmet alanları; yatırım amaçlı tahvil ve hisse senetlerinin yanı sıra belediye tahvilleri, devlet iç borçlanma senetleri, hazinenin enflasyona karşı korumalı tahvilleri, gelişmekte olan piyasaların tahvilleri ve şirket bonoları gibi sabit getirili tahviller, gayrimenkuller ve doğal kaynaklardır³⁷². Yeni ve gelişime açık olan robo-danışmanlık hizmetlerinde henüz yeterli seviyede başarı elde edilememiştir. Fakat geleneksel bankalara kıyasla hizmet maliyetleri daha düşük olmasının yanı sıra karar ve tercihlerde yüksek isabet oranlarına sahiptir.

Robo-danışmanlar, otomatik algoritma temelli portföy yönetim hizmeti sunan online platformların olduğu doğrudan müşteriye çalışan model, geleneksel danışmanlara destek hizmeti sunan dijital platform sağlayıcılarının olduğu işten işe çalışan model ve bu iki modelin harmanlanmasıyla oluşan hibrit model olmak üzere üç modelde hizmet verilmektedir. Robo-danışmanlık hizmetlerinin hitap ettiği kitle, start-up olarak nitelendirilen küçük girişimlerden ultra zenginler ve büyük firmalara kadar geniş bir yelpazededir. Robo-danışmanlar, küçük girişimciler için tavsiye ve ipuçları verirken zengin kesim için ise; uzun vadeli yatırım planlamaları, gayrimenkul yatırım danışmanlığı, vergi kaybının önlenmesi ve düşük gelirli yatırımlardan çıkılması gibi çok özel hizmetler sunabilmektedir³⁷³.

3.3.1.6. Sigorta Teknolojileri: Insurtek

Teknolojinin sigortacılık sektöründe kullanılmasıyla oluşan Insurtek kavramı, günümüzde ve gelecekte teknoloji temelli olarak sunulan sigortacılık hizmetlerini ve bu hizmetleri sunan firmaları tanımlamaktadır. Insurtek firmaları, geleneksel sigorta firmalarının aksine daha öznel hizmetler sunmaktadır. Siber güvenlik, evde kullanılan nesnelerin interneti, oto-telematikler, talep süreçleri için çözümler, kişiden kişiye sigorta platformu ve isteğe bağlı platformlar kimi start-up'ların merkeze aldığı güncel hizmetlerdir. Bu hizmetlerin ortak özellikleri; internet temelli olmaları, anlık veri kullanmaları, kişisel risk ölçümü yapmaları, kişiye özel ihtiyaçlara cevap verebilmeleri ve esnek çözümler sunabilmeleridir. Geleneksel sigorta şirketlerinin “bir çözüm herkese uyar” anlayışından ziyade teknolojiyi daha çok kullanan yeni kuşağın (Z kuşağı) beklentilerine göre kişiye özel çözümler sunmaktadır.

³⁷² Phoon & Koh, s. 80.

³⁷³ Phoon & Koh, s. 82.

Nesnelerin interneti sayesinde güvenlik sensörleri oluşturmak, oto-telematikler marifetiyle araç kullanıcılarının sürüş alışkanlığı bilgilerini temin etmek ve giyilebilen teknolojiler ile birlikte müşterilerinin sağlık bilgilerine anlık olarak ulaşmak gibi hizmetler, sigorta teknolojilerinin kişisel çözümlerinden bazılarıdır³⁷⁴.

3.3.1.7. Akıllı Sözleşmeler

Akıllı sözleşmeler; insanların etkileşimi veya müdahalesi olmadan, tarafların önceden kararlaştıkları ve yasaya uygun olarak belirttikleri şartları içeren ve program üzerinden tanımlanan sözleşmelerin koşullarının yerine getirilmesi durumunda ise gerçek dünyadaki nesnelerin değiş tokuşuna ve otomatik olarak uygulanmasına izin veren dijital anlaşmalar olarak tanımlanmaktadır. Anlaşmaların, tüm taraflar için bağlayıcı olmasının yanı sıra her iki tarafın da anlaşmadan kaynaklanan yükümlülüklerini yerine getirmesi ve bir kuruluşun aracılığıyla yasalara uygulanabilir olması gerekmektedir. Akıllı sözleşmeler, sözleşme gibi kaynak kodlarla yazılmış anlaşma biçimleri olup, akıllık sözleşmelerin bizzat kendisi yasal sözleşmeler değildir. Anlaşma, kanuni şartlarının yerine getirilmesi durumunda yasal olmaktadır³⁷⁵.

3.3.2. İslami Finansın Gelişiminde Finansal Teknolojik Yenilikler

İletişim ve teknolojinin etkisiyle hızlı bir şekilde gelişen finansal piyasalar, günümüzde finansal teknolojiler (Fintek) olarak adlandırılan ve bir dizi karar verme mekanizmalarının dijitalleşmesiyle oluşan kendine has yöntemler ortaya çıkarmıştır. Bu yöntemler, teknolojinin bilgisayar ve internet kısmının yazılım tarafının finasta uygulanması ile oluşmaktadır. Finansal teknolojilerin oluşmasında, işlem yapma hızlarının günümüzde artık saniyelerin altına düşmüş olması ve karar verme mekanizmalarının kişilerin bilgi birikimi ve algılarından ziyade algoritmik yapılar tarafından yapılması çok büyük bir rol oynamıştır. Özellikle 2008 krizi sonrası ortaya çıkan Fintek teknolojilerinin başlıca uygulamaları; dijital ödemeler, kitle

³⁷⁴ Korkut v. dğr., s. 324.

³⁷⁵ Korkut v. dğr., s. 325-326.

fonlaması, kişiden kişiye (P2P) ve firmadan firmaya (B2B) borçlanmalar, varlık yönetimi, insurtek, neo-bankalar, robo-danışmanlar ve akıllı sözleşmeler olarak belirlenebilir³⁷⁶.

İslami ya da şer' i düzene göre kullanılan, teknoloji tabanlı yenilikçi finansal ürün ve hizmetlere "İslami Fintek" denilmektedir. İslam, şer'i kurallara uyduğu sürece teknolojik yenilikleri mubah görmektedir. Konvansiyonel finans kuralları içerisinde kısıtlı imkânlarla faaliyet gösteren İslami finans sektörü, son zamanlarda hızlı bir büyüme içerisinde yer alsa da mevcut düzen içerisinde, farklı ürün ve hizmet geliştirmekte zorlanmakta ve büyümesi sınırlı kalmaktadır. İslami Fintekler ise İslami finansın adalet, şeffaflık, dürüstlük gibi ilkelerle yanlış yönlendirme, aldatma ve sahtekârlık eylemlerinden kaçınma gibi şer'i kurallara uygun yeni ürün ve hizmetler geliştirerek büyümesine imkân sağlayabilecektir.

Global İslami Ekonomi Raporu 2019' a göre, 2024 yılında İslami finans endüstrisinin varlıkları tahminen 3,5 trilyon dolarlık bir büyüklüğe ulaşacaktır. İslami finansın büyümesinde, Müslüman ülkelerde nüfusun artması, genç nüfusun fazla olması, işgücüne katılımın yüksek olması ve ekonomik büyüme oranlarının artması gibi nedenler sıralanabilir. İslami finans pazarının 2020 yılında %15 büyüyeceği öngörülmüştür. Ancak Müslüman coğrafyalarda meydana gelen iç savaş, savaş ve afet gibi durumların göçleri arttırması neticesinde Amerika, İngiltere ve Avrupa'ya göç eden Müslüman nüfusun, bulundukları ülkelerde İslami ekonomi arayışlarına girmelerine nede olmuştur. İngiltere ve Amerika'da bulunan İslami finans kuruluşları ve Finteklerin kurucu ve/veya yöneticileri göçmenlerden ya da onların birinci nesil çocuklarından oluşmaktadır. Müslüman nüfus genelde, Gayri Safi Milli Hasıla'sı nispeten düşük, az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde yaşamakta olup, bu ülkelerde ekonomik yapı yeterli seviyede gelişmemiş ve bireyler finansal sisteme tam olarak entegre olmamıştır. Müslüman nüfusun finansal sisteme entegre edilmesi İslami finansı büyütecektir. Fintek girişimleri, bireye odaklanmaları, hızlı olmaları, nispeten düşük maliyet ve komisyon ile hizmet sunmaları ve teknoloji odaklı olmaları nedeniyle genç nüfusa daha kolay ulaşabilmeleri konusundaki yararları nedeniyle İslami finansın büyütülmesinde daha üstündür. Diğer taraftan teknolojiadaki gelişmeler ve internetin yaygınlaşması ile birlikte genç Müslüman nüfusun akıllı telefon kullanımının artması da İslami Finteklerin büyümesini hızlandıracaktır³⁷⁷.

İslami fintek firmaları, küresel finans sisteminin ölçütlerinden kurtularak İslami yaklaşımla ürün ve hizmetler tasarlamaya uygundur. Esasında İslami finans, İslami Fintekler

³⁷⁶ Korkut v. dğr., s. 303.

³⁷⁷ Demirdöğen, s. 85.

aracılığıyla, konvansiyonel finans ürünlerine kıyasla, Şer'i uyumlu ürün sunma hususunda çok daha fazla fırsata sahip olmaktadır. Zira İslami finteklerin artması ve büyümesiyle birlikte İslami finansında daha çok şeffaf ve etik değerleri ön plana alan alternatif finansı büyümesi mümkün olabilecektir. Alaa Alaabed ve Mirakhor, finteklerin İslami finansın risk paylaşımı uygulamasını hızlandıracağını söylemişlerdir. Fintek firmaları, piyasadan farklı olarak bankacılık sisteminin içerdiği vade ve kaldıraç risklerini düzenleyeceğinden dolayı Şeriatın ruhuna uygun olarak kullanabilecektir. Firmansyah ve Ramdani'ye göre, fintekler özel sosyal sorunlara ve finansal sistem içerisinde bulunmayanlara yenilikçi çözümler sunabileceklerdir. İslami finteklerin geleneksel fintekler gibi yasal düzenlemelere ihtiyaçları vardır. Zira gerekli düzenleme ve denetim mekanizmaları geliştirilemezse fintekler için ihtiyaç duyulan güvenin sağlanması mümkün olamayacak ve yatırım almakta zorlanacaklardır. Yasal düzenlemelerin yapılması, fintek girişimlerinin daha sağlıklı kurulmasını ve ilerlemelerini temin edecektir. Fintek kavramı ve ürünleri nispeten çok yeni olduğundan, fintek girişimleri varlıklarını zamanla kabul ettirebileceklerdir. Henüz emekleme aşamasında olan fintekler, varlığını kabul ettirene kadar İslami finans ile birlikte hareket etmesi gerekmektedir. Fintekler, İslami finans için yıkıcı olmasının yanı sıra destekleyici ve tamamlayıcı bir rolü bulunmaktadır. İslami fintekler, Şer'i hukukun faiz, spekülasyon, gereksiz risk alma, kumar, haksız kazanç, yasaklı ürün ve sektörlere yatırım yapma yasaklarına tabi olduğu sürece hem "İslami" kalacak hem de ahlaki yaklaşımı nedeniyle "Müslüman olmayan" kesimler tarafından ilgi görecektir³⁷⁸. İslami finansın karşı karşıya olduğu fırsat ve zorluklar bulunmaktadır. Rabbani ve Khan tarafından bunlar aşağıdaki tabloda anlatılmaya çalışılmıştır.

Tablo 3.1: İslami Fintek Fırsat ve Zorlukları

Fırsatlar	Zorluklar
İslami fintek şirketleri yeni girişimlere büyük yardım sağlayabilir.	İslami fintek sektöründe iyi ve özgün araştırma eksikliği bulunmaktadır.
İslami fintek şirketleri çok çeşitli yenilik, ürün ve hizmetler sağlayabilir.	İslami fintek' in gelişimi için eğitimli insan ve personel gerekliliği, hükümetin açık ve net politikasına ihtiyaç duymaktadır.
Müşterilere hem geleneksel finansal servisleri hem de yeni ve yenilikçi hizmetleri kullanma seçeneği sunar.	Eğitim kuruluşları iyi araştırmalar yapmalı, eğitilmiş personel yetiştirmeli ve akademik araştırmacılar kaliteli araştırmalar sunmalıdır.

³⁷⁸ Demirdöğen, s. 86-87.

Finansal servisler maliyet-etkin çözümler sunarak geleneksel İslami bankalara yaşam çizgisi verebilir ve düşük maliyetle finansal hizmet sağlayabilir.	İslami fintek, konvansiyonel finans dünyasındaki hızlı gelişmeye ayak uydurmalıdır.
İslami fintek şeffaf, erişilebilir ve kullanımı kolaydır ve kolayca müşteri güvenini kazanabilir	İslami fintek istikrarı korurken yatırımcılarla kurumları hileli ticaret uygulamalarından korumalıdır
Kripto paralar, blok zincir ve sınır ötesi ödemeler gibi diğer alanlara bağlanabilir.	Teknoloji daha fazla şeffaflık sağladığından bankalar da her seviyede buna maruz kalır.
Şeriatın öngördüğü kurallara uygun olduğu sürece Müslüman yatırımcıların güvenini kazanabilir.	İslami fintek hala çok yeni olduğundan yatırımcılar ne kadar yatırmaya değeceğine karar verebilmiş değildir.

Kaynak: Rabbani, Khan ve Thalassinou, 2020: 352.

3.3.3. İslami Finansal Teknoloji Uygulamaları

Salaam Gateway tarafından yayınlanan The Global Islamic Fintech Report 2021 bilgilerine göre, 2020 yılı sonu itibariyle dünya genelinde 64 ülkede 241 adet İslami fintek firması toplamda 49 milyar usd işlem hacmi oluşturmuş ve küresel fintek hacminin %0,7'sini oluşturmaktadır. İşlem hacminin, ortalama her yıl %21'lik bir büyüme trendi ile 2025 yılı sonu itibariyle 128 milyar usd 'ye çıkması beklenmektedir. Bu rapora göre fintek firmaları; alternatif finans, sermaye piyasaları, dijital varlıklar, ödemeler, fon toplama, mevduat ve borç verme, varlık yönetimi, sigorta ve sosyal fonlar olarak sınıflandırılmıştır. İslami fintek firmalarının %77'si fon toplama, mevduat ve borç verme, varlık yönetimi, ödemeler ve alternatif finans kategorileri içerisinde faaliyette bulunmaktadır. İslami fintek pazarındaki 49 milyar usd işlem hacminin ülkeler bazında dağılımı; Suudi Arabistan 17,9 milyar usd, İran 9,2 milyar usd, Birleşik Arap Emirlikleri 3,7 milyar usd, Malezya 3 milyar usd ve Endonezya 2,9 milyar usd olmak üzere toplamda 36,7 milyar usd şeklindedir. Bu 5 ülkenin işlem hacimleri oran olarak toplam işlem hacminin %75'lik kısmını oluşturmuştur. MENAT (Orta Doğu, Kuzey Afrika ve Türkiye) bölgesindeki hakimiyetleri açısından bakıldığında Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Malezya, Türkiye ve Kuveyt fintek gelişimi açısından ilk 5 Pazar ülkesi olarak göze çarpmaktadır³⁷⁹.

³⁷⁹ Abdul Haseeb Basit ve Tayyab Ahmed, The Global Islamic Fintech Report 2021, Salaam Gateway, <https://www.salaamgateway.com/reports/the-global-islamic-fintech-report-2021> (30.03.2021).

Salaam Gateway tarafından yayınlanan The Global Islamic Fintech Report 2021’de İslami finteklere bazı anket soruları yöneltilmiş ve alınan cevaplar raporlanmıştır. Yapılan anket analizine göre, fintek firmalarının çoğu büyümenin önündeki en büyük engelin sırasıyla sermaye yetersizliği, tüketicilerin eğitimi ve uzman eleman eksikliği olduğunu belirtmişlerdir. Ankete katılan fintek firmalarının %52’si büyüme, %22’si başlangıç ve %18’i teknik gelişim aşamasında iken yalnızca %5’i kuruluşunu tamamlamış karlı bir firmadır. Yine aynı ankete katılan fintek firmalarının yasal durumları sorulmasına karşılık alınan cevaplara göre, firmaların %54’ünün direkt ve dolaylı olarak yasal statülerini tamamladıklarını, %35’inin yasal statüde olmadıkları ve %11’inin ise yasal statü için başvurdukları görülmektedir. Fintek firmalarının çoğu, büyümelerine olanak sağlayabilecek en önemli şeyin ne olduğuna yönelik sorulara ise sırasıyla sermaye, hizmet verilmeyen müşteriler ve temel yetenekler cevabını verdiği görülmüştür. 2021 yılında ne şekilde ve ne kadar fon sağlamayı bekledikleri sorulan fintek firmalarının %56’sı hisse senedi şeklinde ortalama 5 milyon usd tutarında bir fon sağlamayı düşünürken, %44’ü ise kâr payı bazlı finansman, SAFE (Simple Agreement for Future Equity/Gelecekteki Özsermaye için Basit Anlaşma) Anlaşması, İşletme Sermayesi, Borç Sermayesi ile Köprü ve Asma Kat Finansı şeklinde ortalama 3,5 – 5,4 milyon usd beklentileri bulunmaktadır. Ankete katılan fintek firmalarının %78’inin şeriat sertifikalarının olduğu anlaşılmıştır. Ankete katılan fintek firmalarına yöneltilen finteklerin İslami olarak değerlendirilmesi için gerekli özelliklerin neler olması gerektiği sorusuna; %32’si şeriat sertifikalı olmak, %30’u şeriat ilkelerine uygun olarak doğaya saygılı olmak, %24’ü şeriata dayalı hareket etmek, %14’ü ise şeriata aykırı olmamak koşulu ile sorumlu finans ilkelerine uygun olmak olarak ifade etmişlerdir. İslami Fintek firmalarının çoğu 2021 yılında büyümesini bekledikleri fintek alanlarını; sırasıyla ödemeler, mevduat ve borç verme ve fon toplama olarak görmektedirler.

Launchood, EthisCrowd, Hellogold, Jibrel gibi birçok alanda faaliyet gösteren kendini kanıtlamış İslami fintekler, İslami finansal teknolojiler için potansiyelin büyüklüğüne işaret etmekte ve birçok yeni girişime ilham kaynağı olmaktadır. Türkiye’deki İslami finteklerin finansal teknolojilerin ve İslami finansın büyüklüğüne göre çok az geliştiği ve İslami finteklerin daha çok katılım bankaları tarafından kurulduğunu görüyoruz. Özel anlamda fonlanan ve geliştirilen İslami fintekler çok azdır ve hiçbiri henüz katılım bankaları tarafından desteklenmemektedir. İslami finteklerin Türkiye’deki ilk gelişim fırsatı, katılım bankalarının kendilerine özgü ana bankacılık uygulamalarını geliştirme zorunluluğundan ortaya çıkmıştır. Kuveyt Türk, kendi ana bankacılık altyapısı olan “BOA” sistemini diğer katılım bankalarının

da kullanımına sunabilmek amacıyla 2015 yılında “Architech” finansal teknoloji firmasını kurmuş ve bu uygulama Türkiye’deki katılım bankalarının yarısında kullanılmasının yanı sıra yurt dışına ihraç edilen ilk İslami finansal teknoloji ürünü olmuştur. 2017 yılında ilk olarak Albaraka Türk “Albaraka Garaj” ve sonrasında da Kuveyt Türk “Lonca” girişimcilik merkezleri finansal teknolojilere destek vermek amacıyla kurulmuştur. 2018 yılında Kuveyt Türk ve Vakıf Katılım ortaklığı ile Kuveyt Türk iştiraki olan KT Portföy tarafından yönetilen “Teknogirişim Girişim Sermayesi Yatırım Fonu” ve Albaraka Portföy tarafından yönetilen “Albaraka Fintech Girişim Sermayesi Yatırım Fonu” kurulmuştur. Kuveyt Türk 2015 yılında gençlere yönelik dijital ve şubesiz bankacılık uygulaması olan “Senin Bankan” ı faaliyete geçirmesinin ardından 2018 yılında Albaraka Türk yenilikçi bir model anlayışıyla hizmet olarak bankacılık (Banking as a Service) yoluyla Almanya’ da “insha” dijital bankacılık uygulamasını faaliyete geçirmiştir. Açık bankacılık ile büyüyeceği düşünülen fintekler için Kuveyt Türk 2017 yılında 75 API ile API marketini duyurmuştur. Ardından Albaraka Türk ise 29 API ile kendi portalını yayına almıştır. Fintek ekosisteminde Hazine yatırım uygulamaları alanında, Türkiye Finans 2014 yılında “TFX Target” uygulamasını yayınlayarak sektörde bir ilke imza atmıştır. 2019 yılında ise Kuveyt Türk “TradePlus” uygulamasını devreye alarak hazine alanında atılım yapmıştır. 2019 yılında sektörde ilk defa ayrı bir uygulamada bir mobil cüzdan ve pos hizmeti sunan Albaraka Türk’ün “Alneo” uygulaması işlem görmeye başlamıştır. 2020 yılında ise, finansal teknolojiler anlamında Kuveyt Türk, fatura ödemelerine odaklanan uygulaması “Mufi” ve dijital bankacılık anlamında 18 yaş altı gençlere yönelik harçlık odaklı “Dijital Kâşif” uygulamalarına yatırım yapmıştır. Türkiye’de azda olsa bağımsız İslami fintek uygulamaları da bulunmaktadır. Bu uygulamaların başında ise blokzinciri ile ödeme dünyasını dönüştürmeye çalışan, Orta Doğu bölgesinde büyümeyi, bu bölgenin ödeme sistemi haline gelmeyi amaçlayan ve İslami finansa uyumlu olduğunu söyleyen “MenaPay” gelmektedir. Katılım bankalarının mikrofinans yöntemlerinde kullanabilecekleri kredi skorlaması uygulaması sunan “Colendi” ise diğer bir girişim olarak söylenebilir. Diğer taraftan zekât yönetimini kolaylaştırmayı amaçlayan ve zekât hesaplama yöntemi aracı sunan “Dijital Zakat” henüz ticarileşmemiş özel bir girişimdir. Yine henüz ticarileşmemiş “Wigorta” P2P modeli ile katılım sigortacılığı (tekafül) yapmak için hazırlanmaktadır. Faizsiz finans anlamında girişim sermayesi ve melek yatırım ağı oluşturmaya çalışarak bu alana katkı sağlamaya çalışan “Maqasid” isimli portföy yönetim

şirketi bulunmaktadır. Ayrıca Turkcell firmasının BOA sistemi ile katılım finans ilkelerine göre mikrofinans yöntemi uyguladığı “Financell” firması da faaliyette bulunmaktadır³⁸⁰.

3.4. Para Sisteminin Yarını

ABD doları, 2. Dünya Savaşı sonrası dünya finans düzeninin istikrarlı olabilmesi adına oluşturulan Bretton Woods sistemi ile altına endekslenerek ve diğer para birimlerinin de dolara bağlı olması sağlanarak, paraların parası durumuna getirilmiştir. Fakat bu sistem yaklaşık otuz yıl sürdürülebilmiş ve 1971 yılında alınan Nixon Kararları ile doların altına olan bağı kopartılınca ABD dolarının dünya finans piyasasındaki gücü ve ağırlığı azalmıştır. Uzak doğunun ve özellikle de Çin’in 1990 yıllardan itibaren dünya ticaret hacminden elde ettiği payın artması ile birlikte dünyanın ekonomik eksenini hızlı bir şekilde Asya’ya doğru kaymaya başlamıştır. 2000’li yılların dünyasında ise, siyasette, ticarete ve sanayide çok kutuplu bir dönem yaşanırken finans alanında halen daha tek kutuplu bir durum devam etmektedir. ABD’nin yaptırımlar uygulayarak doları bir silah gibi kullanması, doların küresel anlamdaki itibarının daha da azaltmıştır. Ortaya çıkan yeni ekonomik güçler, doların itibarının azalması ile birlikte yeni bir finansal sistemin mücadelesini vermektedirler. Fakat Emtia para, temsili para ve itibari para sistemlerinde etkin olan aktörler, günümüzde de güçlü bir finansal yapıya sahip olmaya devam etmeleri nedeniyle yeni sistem içerisinde de regülasyonu, para arzını ve emisyonu kontrol altında tutmak istemektedirler. Etkinliklerini devam ettiren bu aktörlerin, etkinliklerini tek alternatif üzerinde kurgulayarak riske etmekten ziyade itibari rezervler, ulusal ya da bölgesel para birimleri ve kripto paralar gibi farklı alternatif sistemler üzerinde eş zamanlı olarak çalışacakları anlaşılmaktadır. Bu anlamda, yeni finansal düzen çekişmelerinin SDR gibi itibari rezerv para veya ulusal ya da bölgesel para birimleri üzerinden yapılması beklenirken blokzincir teknolojisi ile dolaşıma giren kripto paralar finansal sistemi temelden sarsmıştır. Yaşanan tüm bu gelişmeler, 2000’li yılların dünyasında, tek kutuplu bir finansal düzenin daha fazla sürmeyeceği ve yeni kurulacak finansal düzenin tek bir ülkenin para birimine dayalı olmayacağını ortaya koymaktadır. Çok eksenli yeni finansal düzenin önünde iki seçenek olacaktır. Ya ülkelerin ticaret hacmi, ekonomik büyüklüğü ve siyasi ağırlığı nispetinde bir ağırlığa sahip ve sadece ülkeler arası ticarete kullanılabilen soyut bir uluslararası (rezerv) para

³⁸⁰ Melih Turan, Türkiye’ de İslami Finteklerin Güncel Durumu, <https://webrazzi.com/2020/05/03/turkiyede-islami-fintechlerin-guncel-durumu/>, 03.05.2020, (05.04.2021).

birimi olacak ya da mevcut paralardaki risklerin bertaraf edilerek bölgesel birlik oluşturma'nın yanı sıra blokzincir teknolojisinin de kullanılmasıyla parasal bir birlik tesis edilecektir³⁸¹.

Mevcut parasal düzen, muhabir bankacılık hesapları ve uygulamalarıyla çalıştırılırken mesaj trafiği büyük çoğunlukla SWIFT sistemi üzerinden yapılmaktadır. Her ikisi de bankalar arası bir mutabakat sistemi altyapısı ile yürütölmektedir. Bazı ölkeler ise, para akışı üzerinde hakimiyet kurmak, parasal aktarım sistemindeki bilgileri kendi menfaatlerine ve potansiyel düşmanları aleyhlerine kullanmak üzere bazı düzenlemeler ve yaptırımlar uygulayabilmektedir. Bu uygulamalar ise Müslöman ölkelerin mal emniyetini engelleyecek bazı riskler taşımaktadır. Günümüzde ekonomik savaşlar, kur savaşları ve küresel düzen ve hakimiyet kurmak için egemenlik savaşları gibi şekillerde yaşanmaktadır. Ekonomik yaptırımlar, yapılan bu savaşlar içerisinde gelişmekte olan ölkeleri olumsuz etkilemektedir. En görünür şekliyle ödeme süreçlerinde yürütölen muhabir bankacılık uygulamaları ve yaptırımlar nedeniyle İslam ölkelerinin baskı ve köşeye sıkıştırma adımlarına karşı çıkış yolları araması bir tercih değil artık bir zorunluluk halini almıştır. İslam ölkeleri bu anlamda, ilk olarak blokzinciri gibi teknolojilerin hem üreticisi hem de kullanıcısı olabilir, D-8 birliğini tekrardan canlandırabilir ya da bu konuda uygulanabilir çalışmalar yapabilmek için yeni birlikler oluşturabilir. Fakirliği önleyip kalkınmayı sağlayabilecek bu çalışmaları yapmak, İslam'ın getirdiği hükümlerin amaçları bakımından ve güçlü olabilmenin gereği olarak bir zorunluluk olmaktadır³⁸².

3.5. İslami Para Sistemi

Tarihte geliştirilen birçok para sistemi çökmüş ve yeni çıkan her para sistemi önceki sistemin eksik yanlarını tamamlayabilmek için yeni felsefe ve özelliklerle birlikte meydana çıkmıştır. Günümüzde ise para, borç senetleri karşılığında faizli olarak üretilirken karşılığında reel piyasalardan uzak finansallaşmış devasa bir borç bulunmaktadır. Fiat para sistemi olarak günümüzde uygulanan bu sistem, bir önceki sistem olan madeni para sistemine göre daha başarılı olarak ortaya çıkmıştır. Zira madeni para sisteminde değerli metallerin kıtlığından dolayı para arzının sınırlı olması beraberinde spekülasyonları da getirmekteydi. Fakat fiat para sisteminde kolay para üretme imkanının bulunması nedeniyle devletlerin savurganlığı sebebiyle

³⁸¹ Korkut, v. dğr., s. 122-123.

³⁸² Korkut, v. dğr., s. 96.

toplumun demografik yapısında ve ahlakında bozulmalar meydana gelmiştir. Sonunda bu para sistemi de çökmekte ve yeni para sistemi arayışları başlamış bulunmaktadır³⁸³.

İslami bir iktisadi düzenin en önemli parçalarından biri de İslami para sistemidir. İslami para sistemi içerisinde uygulanacak para politikası ise İslam' ın sorumlu insanlarla oluşturmaya çalıştığı ideal toplumun oluşmasına yardımcı olacaktır. Adil gelir dağılımı ve sosyoekonomik adaletin tesis edilmesi, haksız rekabete neden olmayacak bir ödemeler sistemi ve tasarrufları kalkınmaya yönlendirebilen bir bankacılık düzeni İslam' ın öne sürdüğü ve tavsiyede bulunduğu ahlaki değerler tarafından şekillenen İslami para politikalarından bazılarıdır. Temsili ve itibari paraya dayanan mevcut düzenin ortaya çıkardığı enflasyon ortamı, finansal sistemi borca dayandırmakta ve bunun sonucunda da sermaye sahiplerinin daha da zenginleşerek sosyal gelir adaletsizliğine neden olmaktadır. Bu durum ise; dinin, hayatın, neslin, malın ve aklın korunması olarak bilinen dinin gayesi (makasidü's-ş-şeria)' ne terstir³⁸⁴.

Tablo 3.2: Para ve Para Politikası Konusunda Geleneksel Para Sistemi ve İslam İktisadı Açısından Temel Farklılıklar

Geleneksel Para Sistemi	İslami Para Sistemi
Faiz, parasal sektörü, reel sektörden ayrılmaya ve bağımsız bir şekilde işlemeye zorlar.	Parasal sektörün, reel sektörden bağımsız ve ayrı şekilde hareket etmesine izin verilmemektedir.
Faiz ve para piyasası parayı, paraya bağlı tüm problemlerle dışsal (eksojen) bir değişken haline getirir.	Faizin yokluğunda para piyasası parayı, sistem içerisinde kararlaştırılan içsel (endojen) bir değişken haline getirir.
Para, geniş bir dışsallığa sahip olmasına rağmen özel mal olarak özel sektörün elinde toplanmıştır.	Para, yarı kamusal mal olarak görülmektedir ve bu yüzden kamunun elinde toplanmıştır.
Para piyasası dahil tüm piyasalarda spekülatif faaliyetler meşru görülmektedir.	Para piyasası dahil olmak üzere tüm piyasalarda spekülatif faaliyetler yasaklanmıştır.
Parasal politikalarda faiz tabanlı araçlar etkindir.	Para politikasında kâr payı oranı ve zorunlu rezervler gibi faiz içermeyen politika araçları kullanılmaktadır.
Para politikası mali politikadan bağımsız olarak genelde sadece fiyat istikrarı amacıyla belirlenir.	Para politikası ve mali politika arasında uyum olabilir ve tam istihdam, sosyoekonomik adalet gibi amaçlar da para politikasının hedefleri arasında yer alabilir.

³⁸³ Abdulsamet Kayada, **İslam İktisadı Çerçevesinde Yeni Para Sistemi Tetkiki**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Ekonomisi ve Finansı Anabilim Dalı, İstanbul, 2019, s. 38.

³⁸⁴ Korkut v. dğr., s. 16.

Yasal düzenlemeler çerçevesinde işler	Yasal düzenlemeler çerçevesinde işlese de İslami kaynaklar politikanın şekillenmesinde etkilidir.
Bankacılık sistemi kısmi rezerv sistemine dayandığı için bankalar para yaratabilirler.	%100 Rezerv sistemi uygulanmakta olduğu için bankaların para yaratması önlenmiştir.

Kaynak: Toutounchain (2009), Asgari vd. (2015), Korkut vd. (2020) ve yazar tarafından derlenen başlıklardan oluşmaktadır.

İslam iktisadının bakış açısına göre para sisteminin taşınması gereken özellikler şunlardır³⁸⁵;

- Para sisteminin başlangıcı ticaret ile olmalı, paranın oluşumu bir ürünün talep edilmesi ile gelen talebe göre ortaya çıkmalıdır. Para ihtiyaçlar zincirine göre üretilmeli ve yeni oluşturulan paranın karşılığında emek ve üretim olmalıdır.
- Para kazanımı, spekülasyona dayalı sıfır toplamı oyun (zero sum game) ve haksız rekabet ile değil emeğe ve üretime dayalı katma değer içeren, ticaret kanalıyla iş birliğini özendiren ve emek (work effort) verilerek olmalıdır. İnsanlar çeşitli nedenlerle talep edilen ürünleri üretilmeli ve kendi paralarını oluşturmamalıdır. Bu paraların mübadelesi ve serbestçe dolaşımı devlet otoritesi tarafından sağlanmalıdır.
- Para üretimi işlemi günümüzdeki gibi riba içeren hazine tahvilleri sözleşmeleriyle değil şeriata uyumlu riba içermeyen anlaşmalarla yapılmalıdır.
- Ortaya çıkan para miktarı, piyasada yer alan gerçek mal ve hizmetlerin değerleri ile alakalı olmalı, faiz, belirsizlik ve kumar içeren türev araçlar gibi, piyasalar ile reel ekonomi arasında fark oluşturmamalıdır. Ayrıca kripto para gibi paralar da reel piyasadaki kesinlik bağımsız ve ilişkisiz olmamalıdır.
- Paranın değeri ile temsil ettiği mal ya da hizmet, enflasyon ya da varlık şişmesinden asla etkilenmemeli ya da nedeni olmamalıdır.
- Elektronik takas platformu üzerinden elektronik para ile yapılacak ticarete, günlük ticaret hacmi ölçüsünde para arz ve talebinin elektronik para platformu tarafından karşılanması gerekmektedir.
- Ticari piyasalarda adil fiyat oluşumunu güvence altına alabilmek için gerekli olan kanun ve politikalar, sisteme olan itibarı zedelemeyecek şekilde uygulanmalıdır.

³⁸⁵ Ahmet Şuayip Gündoğdu, **A Modern Perspective of Islamic Economics and Finance**, Bingley: Emerald, 2019, s. 41-47.

İslami para sisteminde, günümüzdeki kâğıt para ve kısmi rezerv bankacılık düzenindeki durumun tersine emeğe ve üretime dayalı bir para sistemi oluşacak ve kısmi rezerv bankacılığını oluşturan mevduat bankacılığı iş modelinden de vazgeçilecektir. İslami açıdan uygun bir para düzeni geliştirilemezse faizsiz finans sisteminin Şeriata ve Makasıd' a uygun bir biçimde uygulanması mümkün olmayacaktır. İslami para sistemi, toplumda gelir adaletinin sağlanmasına yardımcı olacak, insanları üretime yönelterek herkesin ürettiği ve emek verdiği kadar helal kazanç elde etmesini sağlayacaktır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Para, insanlık için iş bölümü ve uzmanlaşma fırsatını ortaya çıkarmasının yanı sıra alışverişlerin daha kolay yapılabilmesine de olanak sağlamıştır. Tarihsel süreç içerisinde para olarak kullanılan şeyler değişim göstermiş ve bu durum günümüzde de devam etmektedir. Genel olarak içsel değere sahip paralardan itibari paralara doğru ilerleyen bu değişim, somuttan soyuta doğru gelişmiştir. Para türleri arasındaki geçiş bir anda olmamış, eski ve yeni paralar bir süre beraber kullanılırken bir müddet sonra biri diğerinin yerini almıştır. Örneğin; mal paralar ile madeni paralar birlikte kullanılırken bir süre sonra banknotlar da kullanılmaya başlanmış ve mal paralar zamanla piyasadan kalkmıştır. Günümüzde de kâğıt paralarla birlikte çekler ve ticari bankaların mevduatlarından oluşan kaydi paralar, elektronik paralar ve kripto paralar gibi para türleri değişik oranlarda kullanılmaya devam etmektedir. Kaydi para, elektronik para ve kripto paraların kullanım oranlarının artmasıyla birlikte bir süre sonra kâğıt paraların da piyasadan kalkacağı anlaşılmaktadır.

Kur'an ve sünnette, paranın tanımı ve belirlenmesinde neyin para olup neyin olmadığı hususunda net bir ifade bulunmamaktadır. Hz. Peygamber kendi döneminde, daha önce tedavülde bulunan altın ve gümüş paraları kullanmaya devam etmiştir. Kur'an ve hadislerde de kullanılan altın ve gümüş paralardan bahsedilmiştir. Satım, faiz, zekât nisabı ve mihrin asgari miktarı gibi hususlardaki hükümlerde, bu dönemde kullanılan paralara göre verilmiştir. İslam fikhına göre bir şeyin para olmasının hükmü, içsel/hakiki bir değere sahip olup olmamasına göre değişmektedir. Klasik fıkıh eserlerinde, altın ve gümüş asli para olarak kabul edilirken para görevi gören diğer maden ve nesnelerde ıstılahevi para olarak kabul edilmiştir. İslam fikhı açısından paranın kabulünde, insanların bir şeyi para olarak kabul etmeleri yani örf esas alınmıştır. Halk arasında mal ve hizmetlerin mübadelesinde kullanılabilen, borçların ödenmesinde kabul gören ve paranın diğer görevlerini ifa edebilen tüm ödeme araçları para olarak kabul edilmektedir. Klasik fıkıh eserlerinin yazıldığı dönemlerde, altın ve gümüş paraların kullanılıyor olmasından dolayı enflasyonun çok düşük olduğu ve fiyatların da uzunca bir zaman değişmediği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu dönemde borçlanılan paranın değerinin değişmesi sorunu, altın ve gümüş için değil bu dönemde itibari para olması açısından kâğıt paralara benzeyen fels ve mağşuş paralar için ortaya çıkmış ve bu konuda farklı içtihatlar ortaya atılmıştır. Fels ve mağşuş paralar hususunda mezheplerin ortaya koydukları farklı içtihatlar, günümüzdeki kâğıt para ve benzeri itibari paralar için hüküm vermede bir kaynak oluşturmaktadır. Fakat fakihlerin naslara dayanmayan bu görüşlerini, kendi dönemlerindeki

iktisadi ve ticari şartlara göre ortaya koydukları dikkate alınmalıdır. Kâğıt paralar ve itibari ya da kaydi paralar, gerçek bir değere sahip olmadıklarından dolayı değer dalgalanmalarına, manipölasyona ve aldatmaya açıktırlar. Bu nedenle, yeni para türlerinde bu tarz zayıflıklara ve mağduriyetlere mahal verilmemelidir.

İslam parayı, bir mal olarak değil, ticaret içerisinde mübadeleyi kolaylaştırıcı bir araç olarak görmekte ve kullanmaktadır. Paranın tek başına bir mal olarak değerlendirilip ticaretinin yapılması ve faiz sert bir şekilde yasaklanmıştır. Zira ticareti yapılan para, bir mal olarak değerlendirilmekte ve spekülasyona açık hale gelmektedir. Spekülasyon içeren bir malın, mübadele aracı olan para olarak kabul edilmesi ise mümkün olmamaktadır. Kur'an-ı Kerimdeki ayetlerde; insanlara ancak emeklerinin karşılığının yarar sağlayacağı, infak görevlerinin öncelikle yerine getirilmesi gerektiği ve hayır hasenat yaparken de mali disipline göre hareket edilmesi gerektiği söylenmektedir. İslam' da paranın zaman değeri olarak faizin, ekonomide yer almadığından ve paranın yalnızca işlem amacıyla talep edildiğinden, kendi içinde bir değeri olmadığı varsayımından hareketle, para illüzyonu ya da paranın elde tutularak spekülatif kazançlar elde edilmesi durumu oluşmamaktadır. Bu nedenle para talebi ve para piyasası olmayacak ve reel piyasa etkilenmeyecektir. Paranın borç vermede ya da borç almada sabit bir getirisi olmadığından dolayı elinde parası olan biri getiri sağlayabilmek için parasını kar ya da zarar edebileceği yatırımlarda kullanmak zorundadır. Sermaye, kapitalist ekonomilerdeki gibi ayrıcalıklı bir konuma sahip değildir. Faiz, sermaye verimliliğinin bir karşılığı olmadığı gibi yatırımın belirleyicisi de değildir. Sermayenin bedeli, diğer üretim faktörlerinde olduğu gibi reel sektör tarafından belirlenmektedir.

Mevcut ekonomik düzende harcamak fazilet, tasarruf ise günah olarak görülmektedir. Bu bakış açısı, ekonomistlerin, insanların kişisel harcama yapmadıkça ve hatta borçlanarak tüketmedikçe bir ulusun büyümesinin mümkün olamayacağı düşüncesine kapılmalarına neden olmuştur. İslam iktisadında, piyasa ekonomisinin haricinde piyasa dışı ekonomi olarak tabir edebileceğimiz zekât, sadaka vb. infaklardan oluşan yalnızca Allah' ın rızasını ve ahirette kurtuluş için yardımı esas alan “fi sebilillah” faaliyetleri de bulunmaktadır. İslam iktisadının öğretileri, parayı elde tutmak yerine israf etmeden harcamayı, helalinden yatırım yapmayı ya da infak olarak vermeyi teşvik eder. Bu nedenle İslam iktisadına göre para talebi; mal ve hizmet alabilmek, yatırım fırsatı oluşturmak ve Allah rızası için tasadduk edebilmek amacıyla likit varlık tutabilmek için yapılır. Yani bir Müslümanın elindeki para; günlük birtakım işlemlerinin giderilmesi, ihtiyati olarak çeşitli ihtiyaçlarının giderilmesinin yanı sıra akraba ve arkadaşlarından gelebilecek yardım taleplerinin karşılanması adına yalnızca zaman tercihinden

kaynaklananların yanında olası ihtiyaçlarını karşılamak için paraya çevirebileceği çok kısa vadeli yatırımlardan oluşan daha fazla para kazanmak üzere yatırım yapması için bulunmalıdır.

Modern iktisadi düzende para arzı, merkez bankalarının para basması ve bankacılık sisteminin kredi üretmesi ile oluşmaktadır. Bankaların marjinal rezerv gerekliliklerinden dolayı tuttıkları mevduatların birkaç katı kadar kredi vererek para üretme kabiliyetleri bulunmaktadır. Ana akım iktisadi düşünce; sosyal adalet, istikrar ve verimlilik üzerindeki olumsuz etkilerine rağmen borcu teşvik etmenin, yatırımları hızlandırmak ve ekonominin kolaylıkla büyümesini sağlamak gibi bir rolü olduğunu varsaymaktadır. Bu nedenle, ekonomi bankacılık sisteminin insafına bırakılmış ve bankalar için %100 rezerv gerekliliğinin düşünülmesi imkânsız hale gelmiştir. Ana akım iktisadın para politikasında kullanılan faiz, istendiğinde kolayca nakde çevrilebilen ve hiç risk taşımayan faizli devlet tahvillerinin ihracına imkân vermekte ve merkez bankalarının bankalar arası borç alıp vermede reeskont oranının belirlenmesinde kullanılmaktadır. İşlam iktisadına göre, paranın işlem aracı olması dolayısıyla fiyat seviyesinin haricinde bir etkisinin olmaması varsayılmaktadır. Para politikası, hedeflenen ekonomik büyüme ve enflasyon oranı için ideal para arzının belirlenmesinde kullanılır. İdeal para arzı düzeyi, ekonomik hedeflerin yanı sıra İşlam hukukunu da esas alarak tavsiyelerde bulunacak ekonomistler ve İşlam hukuku alimlerinden oluşacak bir danışma kurulunun, istişare yoluyla alabileceği bir merkez bankası kararı ile belirlenmelidir. İşlam iktisadı, borç oluşturan yatırımı onaylamadığından mevcut ekonomik düzende bankacılık sisteminin kendi isteğine göre kredi üretmesi sınırlanmalı ve para arzı ihtiyaı merkez bankası tarafından para basılarak giderilmelidir. Rezerv gerekliliğinin ölçülü hale getirilerek üretilen kredinin kullanılması sağlanmalı, borç temelli ikincil piyasadan ortaklık temelli ikincil piyasaya geçilmeli ve reeskont oranına alternatif olacak İşlami bir sistem oluşturulmalıdır.

Tarihteki para sistemleri, kendinden önceki sistemlerin çökmesi sonucu telafi amaçlı olarak oluşmuştur. Günümüzde, takas sistemi ve madeni para sisteminden sonra fiat para sistemi yaşanmaktadır. İnsanların a gözlü davranışları yüzünden mübadele amaı ile kullanılması gereken para, farklı amaçlarla kullanılmış, tüm dinlerde yasak olmasına rağmen faiz gibi gayri ahlaki bir yönteme başvurulmuştur. Fiat para sisteminde devletlerin sorumsuzca para basması, basılan paranın bir mal ya da hizmeti değil devlet teminatlı bir borcu temsil etmesi ve para üretme sistemine yakın kişi ve kurumlara dağıtılması gibi durumlara neden olmaktadır. İşlami bir hayat düzeni kurabilmenin yöntemlerinden biri de İşlami bir iktisat sistemidir ve bu sistemin en önemli parçalarından biri de İşlami bir para sistemidir. Bu sistem sağlıklı bir iktisadi hayatın yanı sıra sağlıklı bir toplum için de çok önemlidir. İşlami para sistemi, faizden

arındırılmış bir finans sistemini, reel sektör ile güçlü bir ilişki kurmayı, paradan para kazanmanın önlenmesini, sermayenin tek başına üretim faktörü olmamasını ve ortaklık temelli sağlıklı bir ekosistemi kurgulamaktadır. İslami bir para sisteminin kurulmasıyla birlikte izlenecek para politikası ise, adil gelir dağılımı ve sosyal adaletin sağlanmasını, belirsizlik ve istikrarsızlığa neden olan gelir ve serveti zamanla eriten enflasyonla mücadele ederek fiyat istikrarının sağlanmasını ve tam istihdama yönelik politikalar geliştirilmesini amaçlamaktadır.

Dünya genelinde, finansal piyasaların şişmanlaması, türev piyasaları ve ürünleri yardımıyla olmuştur. Geleneksel finans düzeninin tezleri olan para üretme, para satma ve türev piyasalar gibi hizmetlerin İslami finasta kullanılması imkânsızdır. İslami finansın mevcut finans düzenini yineleyerek varlığını kabul ettirmesi ve büyümesi de mümkün değildir. 2008 krizi sonrasında ortaya çıkan kripto para, blokzincir ve finansal teknolojilerdeki gelişmeler İslam iktisadının ve finansının özüne dönmesi için önemli bir fırsat oluşturmuştur. Bu teknolojiler, temelde fon arz edenlerle fon talep edenler arasında aracılık hizmeti sunması gereken bankaların piyasa faizi uygulamaları yerine İslami Fintekler vasıtasıyla aracılıktan kaynaklı hizmet bedelleri olarak piyasa dışı makul kar payları almalarını sağlayacaktır. İslami Fintekler sayesinde, düşük hizmet maliyetlerinin yanı sıra rekabetçi kar payları dağıtılabılır, lokasyon kısıtı olmadan yatırım ve sermaye imkânı bulunabilecektir. Ayrıca para transferleri, ulusal ve uluslararası tröstlerin kontrolü dışında serbestçe yapılabilecektir. Bu durum İslami bankaların pazar paylarını arttırmasının yanı sıra İslami hassasiyetler ve maliyetler sebebiyle sisteme giremeyen kişilerin dâhil olmalarını da mümkün kılacaktır. Ayrıca İslami finansın geleneksel yöntemler dışında sermaye artışı sağlayarak sermayenin biriktirilmesi yerine ruhuna uygun şekilde sermayenin işletilmesi sağlayacaktır. Kişiden kişiye borçlanma ve kitlesel fonlamalar sayesinde, sermaye tabanlı mudarebe ve müşareke gibi sermaye finansının, zekât ve sadaka tabanlı karz-ı hasen gibi yardımların artırılması ve kolaylaştırılması sağlanacaktır.

Blokzincir teknolojiye dayalı kripto para sistemleri, günümüzün yeni para sistemi olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle ödeme sistemleri teknolojilerinde adını duyurmaya başlayan kripto para sistemleri, mevcut para sistemlerine alternatif olabileceği düşüncesiyle popüler olmuş fakat kullanım oranı oldukça sınırlı kalmıştır. Günümüzdeki kripto paralar İslami para anlayışına göre, gerçek bir üretim ve emeğe dayalı olmamakla beraber spekülasyona açık ve gerçekten uzaktır. Günümüzdeki kripto paraların madencilik süreci ve sınırlı olması, altın ve gümüş gibi değerli madenlere dayalı geçmiş para sistemlerinin, sınırlı maden rezervine karşın daha fazla para basılması ve reel ekonomiden uzaklaşması sonucu çökmesi süreci ile benzeşmektedir. Diğer taraftan mevcut blokzincir teknolojisinin faydaları, özellikleri ve

uygulama alanları dikkate alındığında İslami finans sektörüne önemli fırsatlar sunmaktadır. Blokzincir teknolojisi, İslami finansın mevcut ürünlerine uygulanabileceği gibi yeni finansal araçlar ve politikalar geliştirilmesinde kullanılabilir. Kripto paraların üretiminin gerçek üretim ve emeği Gazali' nin ayna misali yansıtmaması, Makasıd açısından su gibi erişilebilir olması, karar vericiler ve ilgili otoriteler tarafından şeffaflık, dürüstlük gibi ilkelerin gözetilmesi, İslam dininin yasakladığı aldatma, dolandırıcılık, manipölasyon ve spekülasyon gibi uygulamalardan kaçınılması durumunda para olarak kabul edilebileceği değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

Yararlanılan Kitaplar:

Akdiş, Muhammet, Para Teorisi ve Politikası, Gazi Kitabevi, 2. Baskı, Ankara, 2011.

Aktan, Can, Politik İktisat, Anadolu Matbaası, Ankara, 2000.

Alrifai, Tariq, İslami Finans ve Yeni Finansal Sistem, Çeviren: Barış Satılmış, Buzdağı Yayınevi, Ankara, 2017.

Aslan, Hanifi, Para Teorisi ve Politikası, Alfa Aktüel Yayınları, Bursa, 2009.

Aşur, Muhammed Tahir Bin, İslam Hukuk Felsefesi Gaye Problemi, Çeviren: Vecdi Akyüz, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2013.

Aren, Sadun, Para ve Para Politikası, İmge Kitabevi, Ankara, 4.Baskı, Ocak 2018.

Bilmen, Ömer Nasuhi, Büyük İslam İlmihali, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2015.

el-Cevziyye, İbn Kayyım, İ ‘lamu ‘l-Muvakkın, (Çev. Dr. Pehlül Düzenli), Pınar Yayınları, 2.Baskı, İstanbul, 2017.

Chapra, M.U., Adil Bir Para Sistemine Doğru, (Çev. Ö.F. Tekdoğan), İktisat Yayınları, İstanbul, 2019.

Çeker, Orhan, İslam Hukukunda Akitler, Tekin Kitabevi, Konya, 2014.

Çoban, Serap, “Neoklasik İktisadi Düşünce” İktisadi Düşünce Tarihi, Lisans Yayıncılık, İstanbul, 2012.

ed-Dihlevi, Şah Velîyullah, Hücetullahi ‘l-Baliğa, (Çev. Prof.Dr. Mehmet Erdoğan), İz Yayıncılık, 5.Baskı, İstanbul, 2018.

Dinler, Zeynel, İktisada Giriş, Ekin Kitabevi, 22.Baskı, Bursa, Eylül 2016.

Durmuş, Abdullah, Fıkhi Açından Günümüz Para Mübadelesi İşlemleri, İsam Yayınları, İstanbul, 2014.

Durmuş, Abdullah, İslam Hukuku Açısından Tarihten Günümüze Kredi ve Finans Yöntemleri, Tartışmalı İlmi İhtisas Toplantısı, İstanbul, 2011.

Eğri, Taha, Zeynep Hafsa, Orhan, v. dğr., İslam İktisadında Para, İktisat Yayınları, İstanbul, 2020.

Ergin, Feridun, İktisat, Hamle Matbaası, İstanbul, 1964.

Ergin, Feridun, Para Siyaseti, İ.Ü. İktisat Fakültesi, Sermet Matbaası, Ankara, 1972.

Ergin, Feridun, Para, Faiz ve Teorileri, Beta Yayınları, İstanbul, 1983.

Erkal, Mehmet, Para, faiz ve İslam, İsav Yay., İstanbul, 1992.

Eroğlu, Nadir ve diğerleri, İktisadi Krizler ve Türkiye Ekonomisi, Orion Kitabevi, Ankara, 2015.

Eroğlu, Nadir ve diğerleri, Para-Banka ve Finans, Orion Kitabevi, 1.Baskı, Ankara, 2016.

Ferid, Hasan, Nakid ve İtibar-i Mali, İstanbul, 1334.

el-Gazzali, Ebu Hamid Muhammed ibn Muhammed, İhya-u Ulumi' d-Din, (Çev. Mehmet A. Müftüoğlu), Çelik Yayınevi, İstanbul, 2016.

Günal, Mehmet, Para Banka ve Finansal Sistem, Berkan Yayınevi, 4. Baskı, Ankara, 2012.

Gündoğdu, Ahmet Şuayip, A Modern Perspective of Islamic Economics and Finance, Bingley: Emerald, 2019.

Hamidullah, Muhammed, İslam Peygamberi, (Çev. Salih Tuğ), İrfan Yayınevi, İstanbul, 1995.

Hammad, Nezih, İktisadi Fıkıh Terimleri, (Çev. Recep Ulusoy), İz Yayıncılık, İstanbul, 1996.

el-Haseni, Ahmed Hasen Ahmed, İslam' da Para, (Âdem Esen Ed.), İz Yayıncılık, İstanbul, 1996.

Helmkamp, John G., Imdieke, Leroy F., Smith, Ralph E., Principles of Accounting, Second Edition, John Wiley&Sons, Inc., New York, 1986.

Islahi, Abdul Azim, Müslümanların İktisadi Düşünce ve Analize Katkıları, (Çev. Fatih Furkan Akosman ve Mustafa Özer), İktisat Yayınları, İstanbul, 2017.

İbn-i Abidin, Muhammed Emin, Redd' ül Muhtar, Çev. Ahmet Davutoğlu, Şamil Yayınları, İstanbul, 2010.

Kallek, Cengiz, İslam İktisat Düşüncesi Tarihi *Harac ve Emval* Kitapları, Klasik Yayınları, İstanbul, 2004.

- Kaplan, Michel, Bizans'ın Altınları, Çev. İhsan Batur, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.
- el-Karadaği, Ali Muhyiddin, İslam İktisadına Giriş, Çev. Abdullah Karaman, İktisat Yayınları, İstanbul, 1.Baskı, 2018.
- el-Karadavi, Yusuf, İslam Hukukunda Zekât, çev. İbrahim Sarmış, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1984.
- Karaman, Hayrettin, Mukayeseli İslam Hukuku, İz Yayıncılık, İstanbul, 2012.
- Kazgan, Gülten, İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011.
- Keynes, John M., Genel Teori: İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi, (Çev. Uğur Selçuk Akalın), Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2008.
- Khan, Muhammad Akram, İslam İktisadına Giriş, (Çev. Gökhan Umut), İktisat Yayınları, İstanbul, 2017.
- Korkut, Cem, v. dğr., İslam İktisadında Para-Bakırdan Dijitale, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2020.
- Mandel, Ernest Marksist Ekonomi El Kitabı, Çev. Orhan Suda, Özgür Üniversite Yayınları, İstanbul, 2008.
- Mendel, Ernest, Marx' ın Kapitali, Çev. Osman S. Binatlı, Yazın Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 99.
- Mannan, M.A., İslam Ekonomisi, (Çev. Bahri Zengin-Tevfik Ömeroğlu), Fikir Yayınları, İstanbul, 1976.
- el-Maverdi, Ebu'l-Hasan Habib, El-Ahkamü's Sultaniye/İslam'da Devlet ve Hilafet Hukuku, (Çev. Prof.Dr. Ali Şafak), Bedir Yayınları, İstanbul, 2017.
- Mevsili, Abdullah bn. Mahmud, El-İhtiyar, (Çev. Hüsamettin Vanlıoğlu vd.), Muallim Neşriyat, 1.Baskı, İstanbul, 2015.
- Mishkin, Frederic, Para, Bankacılık ve Finansal Piyasalar İktisadı, (Çev. Nazım Engin), Akademi Yayıncılık, İstanbul, 2011.

Mortmann, J.H. “Himyer “, İA, MEB Yayınları, İstanbul, 1998, V, 487; Tkatsch, j., “Main”, İA, MEB Yayınları, İstanbul, 1988, X, 267; Cevad Ali, Tarihu’l-Arab Kable’l-İslam, Beyrut, 1969.

Orman, Sabri, Gazali’ nin İktisat Felsefesi, İnsan Yayınları, İstanbul, 2014.

Orman, Sabri ve diğerleri, Para, Faiz ve İslam (Tartışmalı İlmi Toplantı), Ensar Neşriyat, 3.Baskı, İstanbul, 2015.(8)

Özsoy, İsmail, Türkiye’de Katılım Bankacılığı, TKBB Yayınları, İstanbul, 2009.(2)

Özsoy, Şerafettin, Sağlam Bankacılık Modeli ile Katılım Bankacılığına Giriş, Biltur Basım Yayın, İstanbul, 2012.

Özyurt, Hasan, Para Teorisi ve Politikası, Çelepler Matbaacılık, 5. Baskı, Trabzon, 2015.

Parasız, İlker, Para Banka ve Finansal Piyasalar, Ezgi Kitapevi, Bursa, 2009.

Parasız, İlker ve Ekren, Nazım, Uluslararası İktisat ve Yeni Yönelimler, Ezgi Kitabevi, Bursa, 2013.

Paya, M. Merih, Makro İktisat, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1997.

Paya, M. Merih, Para Teorisi ve Para Politikası, Türkmen Kitabevi, İstanbul, 2013.

Sanus, Burhan Zihni, Para Ekonomisi, İstanbul Matbaacılık, 1956.

Savaş, Vural F., İktisadın Tarihi, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2000.

Skousen, Mark, İktisadi Düşünce Tarihi, Adres Yayınları, Ankara, 2009.

Snowden, Brain ve Vane, Howard. R., Modern Makroekonomi, (Çev. Barış Kablamacı) Elif Yayınevi, Ankara, 2012.

Şimşek, Murat, Samar, Mahmut, v. dğr., İslami Finans ve Finansal Teknolojiler (Fintech) Blokzincir-Akıllı Sözleşmeler-Kripto Paralar, Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları, Konya, 2020.

eş-Şirbini, Şemseddin Muhammed b. Ahmed el-Hatip, Muğni’l Muhtac Minhacü’t-Talibin Şerhi, (Çev. Soner Duman), Miraç Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2017.

es-Suyuti, Celeleddin, Ed Dürrül Mensur fit Tefsir bil Mensur, (Çev. Zekeriya Yıldız), Ocak Yayıncılık, İstanbul, 2012.

- Tabakoğlu, Ahmet, İslam İktisadına Giriş, Dergâh Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2016.
- Tekin, Oğuz, Eski Çağda Para, Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1994.
- Tiryaki, Göksel, Para ve Finansın Dönüşümü, Efil Yayınevi, 1.Baskı, Ankara, Ocak 2016.
- Tunay, Batu, Makro Ekonomi Teori ve Politika, Arıkan Basım Yayın Dağıtım, İstanbul, 2007.
- Tunç, Hüseyin, Katılım Bankacılığı: Felsefesi, Teorisi ve Türkiye Uygulaması, Nesil Yayınları, İstanbul, 2010.
- Turan, Osman, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, Ötüken Neşriyat, 21. Baskı, İstanbul, 2017.
- Türkbâl, Aydın, Makro İktisat, Aktif Yayınevi, İstanbul, 2005.
- Tuğ, Salih, İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı, Ankara, 1963.
- Yaz, Dursun Ali, Antik Çağdan Geleceğe Para, Timaş Yayınları, İstanbul, 2020.
- Zarakoğlu, Avni, Bankacılar için Para ve Kredi Bilgisi, Türkiye İş Bankası Vakfı Yayınları, Ankara, 1993.

Yararlanılan Dergi ve Makaleler:

- Alkinoğlu, Lale Parasal İstikrarı Sağlamada Merkez Bankasının Bağımsızlığı, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Yıl: 1, Sayı: 5, ss. 75-86, 2000.
- Alpaslan Alkış, İslam Hukuku Açısından Bitcoin ve Kripto Para, Kahramanmaraş Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt. 8, Sayı. 2, ss. 69-90, 2018.
- Aral, Zeki Namık, Para Meselesi ve Bretton Woods Konferansı, Siyasi İlimler Mecmuası, Sayı: 162, ss. 297-324, Eylül 1944.
- Asutay, Mehmet, A Political Economy Approach to Islamic Economics: Systemic Understanding for an Alternative Economic System, Kyoto Bulletin of Islamic Area Studies, 1-2 (2007), pp. 3-18.
- Aydın, Yılmaz, Keynes'in Parasal Faiz Teorisi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Haziran 2015, Cilt 17, Sayı: 1, ss. 207-224.

Aydoğan, Esenay, 1982' den Günümüze Türkiye' de Enflasyon Serüveni, Yönetim ve Ekonomi, Cilt: 11, Sayı: 1, s. 19, Manisa, 2004.

Bayındır, Servet, Banka Mevduat Hesaplarının İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi, Marife Dergisi, Yıl. 5, Sayı. 2, ss. 7-20, 2005.

Caves, Douglas W., Fiege, Edgar L., Efficient Foreign Exchange Markets and the Monetary Approach to Exchange Rate Determination, The American Economic Review, Vol.70, No.1, 1980, ss. 120-134.

Çalık, Abdurrahman, Katılım Bankalarında Sigorta Uygulamaları ve Tekafül Sigorta Sistemi, Finans Politik & Ekonomik Yorumlar Dergisi, Cilt: 51, Sayı: 587, ss. 95-106, 2014."

Çiçek, Macide, Türkiye' de Parasal Aktarım Mekanizması: Var (Vektör Otoregresyon) Yaklaşımıyla Bir Analiz, İktisat İşletme ve Finans Dergisi, Cilt: 20, Sayı: 233, 2005, ss. 82-105.

Demirdöğen, Yavuz, İslami Fintek Ekosistemi Üzerine Bir Değerlendirme, Gaziantep Üniversitesi, İktisadi ve idari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 1, Mayıs 2020, ss. 63-99.

Doğruyol, Adnan, Aydınlar, Kıvanç, Değerden İllüzyona: Para, Kredi, Banka, Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 13, ss. 160-187, Ocak 2017.

Döndüren, Hamdi, İslam' da Para-Kredi, Faiz ve Enflasyon İlişkileri, İslami Araştırmalar Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 3, 1986, ss. 57-58.

Emanet, Celal, Emeviler Döneminde Para, Hikmet Yurdu Dergisi, Yıl: 7, Cilt: 7, Sayı: 13, Ocak-Haziran 2014/1, ss. 251-269.

Irland, Peter N., The Monetary Transmission Mechanism, Boston: Federal Reserve Bank of Boston Working Papers, No. 06-1, 2005, ss. 1-13.

Işık, Halim, Eski ve Yeni Ahid' de Para, Marife Dergisi, 6. Cilt, 1. Sayı, s. 51-76.

Kargı, Veli, Enflasyon ve 1980-2005 Döneminde Türkiye' de Fiyat Artışları, Maliye Dergisi, Sayı: 152, 2007, s. 61-65.

Korkmaz, Turhan, Çevik E., İsmail ve Çevik K. Nüket, Satınalma Gücü Paritesinin Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan için Geçerliliği: Birim Kök ve Eşbütünleşme Analizi, Bilig, 2013, Sayı: 64, s. 259-284.

Loayza, Norman, Schmidt, Klaus, Monetary Policy Functions and Transmission Mechanism: An Overwiev, Monetary Policy: Rules and Transmission Mechanism, Ed. N. Loayza, K. Hebbel, 2002, ss. 1-20.

Ongan, Hakan, Türkiye’ de Enflasyon ve Devalüasyon İlişkisi, İstanbul Üniversitesi Mecmuası, Cilt:53, Sayı: 2, İstanbul, s. 87-99, 2003.

Oskooe, Mohsen Bahmani ve Pourheydaria, Mohammad Exchange Rate Sensivity of Demand for Money and Effectiveness of Fiscal and Monetary Policies, Applied Economics, Vol. 22, No. 7, 1990, s. 8.

Özel, Mustafa, Bir İktisat Klasığı Olarak İbn Haldun’ un *Mukaddimesi*, Divan İlmi Araştırmalar Dergisi, Sayı: 21, 2006, ss. 1-8.

Öztürk, Nazım ve Bayraktar, Yüksel, Döviz Kurlarını Açıklamaya Yönelik Yeni Yaklaşımlar, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 2010, Cilt: 11, Sayı: 1, s. 35.

Öztürk, Nurettin, Koç, Asuman, Elektronik Para, Diğer Para Türleriyle Karşılaştırılması ve Olası Etkileri, SÜ. İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Sayı.11, ss. 207-243, 2006.(7)

Phoon, K. & Koh, F., Robo-advisors and Wealth Management, The Journal of Alternative Investments, 20(3), 2017, ss.79-94.

Seyrek, İsmail, Zekeriya Mızrak, “Faiz Teorileri Üzerine Bir İnceleme: Finansal İstikrarsızlık Hipotezinin Temel Dayanağı”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Vol.22, 2009, ss. 383-394.

Tanrıverdi, Mustafa, Uysal, Mevlüt, Üstündağ, Mutlu Tahsin, Blokzinciri Teknolojisi Nedir? Ne Değildir? Alanyazın İncelemesi, Bilişim Teknolojileri Dergisi, Cilt:12, Sayı:3, Temmuz 2019, Ankara, ss. 203-217.

Taylor, John B., The Monetary Transmission Mechanism: An Empirical Framework, Journal of Economic Perspectives, Volume: 9, Number: 4, ss. 11-26.

Uslu, Rifat, İslam Hukukunda Para Birimleri, İslami Araştırmalar Dergisi, 25. Cilt, 1. Sayı, 2014, s. 28-38.

Yay, Gülsün Gürkan, Chicago Okulu: Milton Friedman ve Monetarizm. II. Uluslararası Liberal İktisatçılar Kongresinde Sunulan Makale, Liberal Düşünce Topluluğu Dergisi, 2001.

Yücel, Fatih, Dış Ticaretin Belirleyicileri Üzerine Teorik Bir Yaklaşım, Sosyo-Ekonomi, Temmuz-Aralık, Sayı: 2, 2006, s. 22.

Yararlanılan Tezler:

Arıkan, Necip İhsan, Para Kuramı Açısından Kripto Paraların Ekosistemi, Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Malatya, 2020.

Atış, Aydanur Gacener, Türkiye’ de Denge Döviz Kurunun Belirlenmesinde Portföy Yaklaşımı, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2008.

Civelek, Aslı, İslam Hukuku Açısından Kripto Paralar, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslami Bilimleri Anabilim Dalı, Çanakkale, 2020.

Çürük Akten, Suna, İslami Finansın Türkiye’ deki Gelişimi, Mevcut Sorunlar ve Çözüm Önerileri, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı, Konya, 2013.

Darçın, Ahmet Cüneyt, Özel Finans Kurumlarının Katılım Bankalarına Dönüşümünün Sebepleri ve Sonuçları, Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007.

Gözübenli, Beşir, İslam’ da Para ve Fonksiyonları, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı, Erzurum, 1986.

Kayada, Abdulsamet, İslam İktisadı Çerçevesinde Yeni Para Sistemi Tetkiki, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Ekonomisi ve Finansı Anabilim Dalı, İstanbul, 2019.

Keleş, Ali, İslam' a Göre Para Kavramı, Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Bursa, 1998.

Sürücü, Şükrü, İslami Finans: Malezya ve Türkiye Karşılaştırması, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Konya, 2018.

Şahin, Hakan, Bankacılıkta Para Üretiminin İktisadi ve Fıkhi Açıdan Değerlendirilmesi, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam İktisadı ve Finansı Ana Bilim Dalı, İstanbul, 2019.

Şahin, Serhat, Bankacılıkta Risk Yönetimi ve Türk Bankacılık Sisteminin Risk Yönetimi Açısından Değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı Uluslararası İktisat Bilim Dalı, İstanbul, 2008.

Şenel, Muhammet Mustafa, İslam İktisadından Kripto Paranın Yeri, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam İktisadı ve Finansı Bölümü, İstanbul, 2019.

Tekdoğan, Ömer Faruk, İslam İktisadı Açısından Kısmi Rezerv Bankacılığının Ekonomik İstikrarsızlıktaki Rolü ve Tam Rezerv Bankacılığının Çözüm Potansiyeli, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam İktisadı ve Finansı Anabilim Dalı, İstanbul, 2019.